

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2013

4

Kultūros ir meno žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Petras REPŠYS

Medalis Marcelijui Martinaičiui

1989. Sidabruotas varis; ø 8

Arūno Baltėno nuotr.

Marcelijus Martinaitis (1936–2013), gyvenęs „širdies šviesoj“, paliko mums groteskiškojo, karnavališkojo Kukučio balades, „Atgimimo ir vilties knygą“, „Atsiminimus apie gimimą ir mirtį“... Tiesiog skaitykime...

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIUTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 684 83115
Asta DEKSNYTĖ
(dizainerė) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Problemos ir idėjos

Ar miestas pasmerktas būti estetinė nelaime ir kelti ekologinę grėsmę? *Su filosofu Rogeriu Scrutonu kalbasi Almantas Samalavičius* / 2
Urbanistikos perspektyva, baigiantis naftos amžiui. *Su rašytoju, socialiniu kritiku Jamesu Howardu Kunstleriu kalbasi Almantas Samalavičius* / 5

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Rita REPŠIENĖ. Išnykusio proto ieškojimas / 8

Nuomonės apie nuomones

Liudvikas JAKAVIČIUS-GRIMALAUSKAS. Princas Inigo von Urachas jaučia pareigą padėti Lietuvai / 15
Kristupas ŠEPKUS. Penktoji kolona – tarp baimės ir gąsdinimo / 18

Kūryba ir kūrėjai

Kas labiausiai bijo, tas daugiausia praranda. *Su džiazo virtuozu Petru Vyšniausku kalbasi Rūta Gaidamavičiūtė* / 20
Giedrius SUBAČIUS. Ar banginis yra žuvis? / 26
Kristina STANČIENĖ. Santūrus savitumo ilgesys. *Žinoma ir nežinoma Igorio Piekuro (1935–2006) tapyba* / 29
Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ-L. Audronės Petrašiūnaitės atminties spalvos / 32
Kęstutis ŠAPOKA. Spengianti nuvalkiotų interjerų tuštuma. *Patricijos Jurkšaitytės tapybos strategija* / 33
Tomas VENCLOVA. Ilgiau negu žmonės ir medžiai / 35
Lidija ŠIMKUTĖ. Eilėraščiai / 36
Rasa VASINAUSKAITĖ. Kiekvieno rojus kitoks?.. *Ilgesio giesmės pagal Molnárą ir Dante* / 39
Kęstutis ŠAPOKA. Save sapnuojantys objektai. *Vlado Urbanavičiaus skulptūrinė instaliacija Titanike* / 43
Kęstutis ŠAPOKA. Apie dienos svajus ir nakties košmarus / 46
Austėja ADOMAVIČIUTĖ. Nuo klasikos iki chuliganizmo. „Plėšikai“ ir „Julijus Cezaris“ pagal Artūrą Areimą / 50

Europos istorijos

Slovėnijos jugonostalgija ir alternatyvi kultūra. *Su profesoriumi Mitja Velikonja kalbasi Tomas Kavaliauskas* / 53

Pažinti naujaip

Liudvika POCIŪNIENĖ. Nei gėdos, nei sąžinės / 58

Istorijos puslapiai

Inga BARANAUSKIENĖ. Lietuvos didžioji kunigaikštienė Birutė: legendos ir faktai / 61
Tomas ČELKIS. Kaip keitėsi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vakarinių sienų samprata XIII–XVI a. / 71

Laikai ir žmonės

Henrikas PUSKUNIGIS. Didmeistrių ar parapsichologų dvikova? *Istorinis mačas dėl pasaulio šachmatų karūnos* / 76

Apie knygas

Andrius MARTINKUS. Balsai iš Europos Rytų ir Vidurio / 83
Arūnas SVERDIOLAS. Tosna pačiosna upėsna įžengusiojo pasiteisinimas / 89
Dalius JONKUS. Raginimas ryžtis akistatai su Niekium, su Nežinomybe, nepaisant rizikos ir be sėkmės garantijų / 91

Visai neuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Skrydis virš ginandų lizdo / 93
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Patricija JURKŠAITYTĖ. Olandiškos istorijos. 2013. Drobė, aliejus; 81x56

4 p.: Patricija JURKŠAITYTĖ. Olandiškos istorijos. 2013. Drobė, aliejus
Iš parodos „Vartų“ galerijoje

Vidmanto Ilčiuko reprodukcija

Pete Helme nuotr.

AR MIESTAS PASMERKTAS BŪTI ESTETINE NELAIME IR KELTI EKOLOGINĘ GRĖSMĘ?

Su filosofu Rogeriu SCRUTONU kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS

Rogeris Scrutonas 1965 m. baigė filosofijos studijas Kembridžo universitete, ten pat apgynė doktoratą. Dėstė Kembridžo ir Londono, vėliau Prinstono ir Bostono (JAV) universitetuose. 1987 m. Anglijoje įkūrė leidyklą *Claridge Press* ir jai vadovavo iki 2004 m. Po aksominės revoliucijos Čekijoje įsteigė viešųjų ryšių ir konsultavimo agentūrą. Pastaruoju metu atsidėjęs filosofinei kūrybai, tačiau nenutraukė ir akademinės veiklos – kasmet vieną semestrą dirba vizituojančiu profesoriumi Oksfordo universitete, yra Vašingtono Etikos ir viešosios politikos centro (JAV) vyresnysis mokslo darbuotojas.

Paskelbė daugiau kaip trisdešimt filosofijos veikalų: „Architektūros estetika“, „Konservatizmo prasmė“ (abi 1980), „Trumpa moderniosios filosofijos istorija“, „Kultūros politika“ (abi 1982), „Kantatas“, „Estetikos supratimas“ (abi 1983), „Muzikos estetika“ (1999), „Politinė filosofija“ (2006), „Grožis“ (2009), „Pesimizmo nauda“, „Žalioji filosofija“ (abi 2010), „Dievo veidas“ (2012) ir kt. Daugelis jo knygų išleistos pakartotinai, išverstos į kitas kalbas. Plataus profilio ir išskirtinės renesansiškos erudicijos mąstytojas yra sukūręs operą, parašęs romaną. Šiuo metu šalia kitų dalykų vykdo tęstinį projektą, skirtą naujosios urbanistikos analizei.

Su Rogeriu Scrutonu kalbėjomės apie miestų planavimo vingius ir klįstkelių, apie būtinybę ugdyti atsakingesnę urbanistikos supratimą.

Almantas Samalavičius. *„Šiandieninė miesto forma neatliepia niekieno poreikių. Nei kaip veikiantis mechanizmas, nei kaip socialinis mediumas, nei kaip meno kūrinys miestas nepateisino didelių moderniosios civilizacijos, o juo labiau pagrįstų mūsų vilčių“*; – prieš gerus penkiasdešimt metų rašė urbanistikos istorikas ir kritikas Lewisas Mumfordas. Tokiam vertinimui, ko gero, pritartų daugelis šiandieninių urbanistų. Tačiau kodėl tos viltys žlugo, nepaisant gausybės utopijų ir išpūdingų miestovaizdžio planų?

Roger Scruton. Klausimas, kas lėmė moderniojo miesto nesėkmę, yra labai sudėtingas. Vis dėlto išskirčiau du ypač svarbius veiksnius.

Pirmas. Nuo XIX a. miestai augo pernelyg greitai ir nepaprastai išsiplėtė. Senąsias organiškos plėtros formas, kai gatvės, parduotuvės, bažnyčios, pramonės objektai atsirasdavo palengva, neskubiai, pakeitė didžiulė urbanistinė plėtra, kurios schemas dažnai kontroliuoja žmonės, neturintys nei supratimo apie estetiškus principus, nei noro jais domėtis.

Antras. Miestų jau nebestato jų gyventojai. Dauguma statybų dabar yra spekuliatyvi plėtra, kurią vykdo arba vyriausybinių biurokratų, arba didžiulės korporacijos, žemę laikančios preke, o tuos, kurie ją nuomoja ir joje gyvena, – vartotojais. Šiame kontekste prasminga centrinės valdžios remiamą aprūpinimą būstais ir ko-

mercinius projektus, kurie formuoja modernųjį Ankaros miestą, palyginti su *gecenkondu*, plytinčiu ant aplinkinių kalvų. Senasis Otomanų įstatymas (paveldėtas iš romėnų teisės) leidžia bet kokią pastatą, kuris pastatomas per vieną naktį, o tai ir reiškia tas turkiškas žodis, įteisinti kaip savo nuosavybę. Tad šiuos lūšnynų kvartalus nuo pamatų iki stogo konstruoja žmonės, kurie juose gyvena. Tai nėra didinga architektūra, tačiau tos gyvenvietės nestokoja žavesio ir gyvybės. Tie pastatai organiški, nes žmonės pritaikė juos sau, kaip drabužiai sukerpami pagal žmogaus kūno linijas.

Dauguma autorių, aptardami XX a. urbanistikos mentalinį ir praktinį paveldą, ypač išskiria Ebenezerio Howardo puoselėtą miesto/sodo idėją, net vadina ją reikšmingiausia moderniojo planavimo koncepcija, kurią, beje, palaikė ir Mumfordas su bendraminčiais iš Regioninio planavimo asociacijos. Ar šiandien ji dar turi kokią nors urbanistinę potencialą?

Mano manymu, miesto/sodo idėja nebuvo sėkminga. Tai didžiulis erdvės švaistymas, be to, ji apverčia aukštyn kojomis tikruosius miesto projektavimo prioritetus. Pagal ją miestas – tai sodai, atviros erdvės, žaluma, kitaip tariant, dalykai, kurie nėra architektūra. Iš tikrųjų miestą sudaro jo architektūra, o didingas miestas yra tas, kurio statiniai puikiai dera vienas prie kito ir gerai atrodo kaip visuma, pavyzdžiui, Bato terasos Anglijoje ar Italijos miestai ant kalvų. Miestui/sodui su dideliu gyventojų skaičiumi nepavyktų išspręsti transporto problemų. Jo nebūtų įmanoma pereiti pėsčiomis, kaip galima pereiti Florenciją. Manychiau, sektinas modelis turėtų būti senieji Italijos miestai. Jie yra įcentriniai organizmai, viską suvedantys į centrą, čia telkiasi ir žmonės. Mintis, kad persikėlęs gyventi į Florenciją ieškotum namo priemiesčiuose, skamba absurdiškai.

Filosofiniu požiūriu modernybė ignoravo arba niekino viską, kas laikytina tradicija. Avangardistai šlovino pažangą, naujumą, individualumą ir pan. Tačiau šiandien daugelis mąstytojų linkę abejoti pamatinėmis modernizmo nuostatomis, užuot ir toliau beatodairiškai taikę jas architektūrai ir miestokūrai. Pavyzdžiui, naujausiame

žurnalo Architectural Design numeryje tarptautiniu mastu pripažintas suomių architektas, estetikas ir mąstytojas Juhani's Pallasmaa rašo: „Nuolatinės naujumo paieškos, primenančios apsidėmą, jau virto akivaizdžiu kartojimusi ir monotonija, unikalumo siekis nelauktai baigėsi vienodumu, mėgdžiojimais ir nuobodybe.“ Ar pritartumėte tokiam požiūriui?

Pallasmaa'os įžvalgoms simpatizuoju. Naujumas nereikia originalumo, nes originalumui būtinai reikia tradicijos, kuria remdamiesi galėtume jį išmatuoti. Tradicija nėra mirusių ir pasikartojančių taisyklių rinkinys – tai daugelio kartų sukaupta išmintis, o tam tikrą savo sprendimų paveldą palieka kiekviena karta. „Pažanga“, pasirodo, yra labai kvailas žodis, vos imame jį taikyti žmogui! Mokslas, technologijos ir visa tai, kas susiję su priemonėmis, remiasi pažanga. Tačiau kai kalbame apie tikslus, negali būti jokios pažangos. Jie yra nuolatiniai ir apibrėžia mus pačius. Tikras miestas yra toks, kuris įkūnija ir įgyvendina socialinio gyvenimo tikslus – laisvalaikio formas, namų džiaugsmą ir kaimynystę. „Pažangos“ miestas skirtas tik socialinio gyvenimo priemonėms – pinigų darymui, todėl gyventojai po darbo dienos sprunka iš jo kuo toliau, ieškodami ramybės ir harmonijos, kurių jis nesuteikia. Štai kodėl Amerikos miestai daugiausia yra mirę centrai, apsupti miegančių priemiesčių su pavieniais šiek tiek gyvybingesniais kampais, kuriuose žmonės skaldo vieni kitiems galvas.

Savo filosofiniuose veikaluose, ypač „Architektūros estetikoje“, teigiate, kokią didžiulį poveikį architektūrai, kaip ansamblio menui, daro vietos pojūtis, nes statiniai labai jautrūs aplinkos pokyčiams. Vis dėlto daugelis architektų ir moderniųjų mąstytojų kiekvieną statinį traktuoja kaip unikalų, individualų ir dažniausiai šlovina būtent tuos objektus, kurie išdidžiai vengia bet kokio „dialogo“ su vietos dvasia. Kaip toks požiūris paveikė miesto estetiką?

Manau, esminis modernistinės, o ypač postmodernistinės, architektūros trūkumas yra tai, kad ji neplėtoja ryšių su savo aplinka. Objektai statomi tam, kad stovėtų, o ne tam, kad pritaptų. Žinoma, praeityje žmonės, statydami bažnyčias ir mečetes, siekė, kad jos išsiskirtų iš aplinkos. Tačiau išsiskirti Dievo garbei yra priimtina, o išsiskirti ar-

chitekto garbei – ne. Esminė nutrūkusio dialogo pasekmė yra tai, kad buvo suardytas urbanistinis audinys – vietų gatvių, skverų ir jaukių kampelių, kur pėstieji galėtų leisti laiką, nesijausdami svetimi, atsirado didžiulės aikštės, ištisas šiukšlynas atsiėtų megalitų, kuriuos išbarstė milžiniška kažkieno ranka. Toks miestas didina ir simboli-zuoja jo gyventojų susvetimėjimą. Žmonės gali čia dirbti, tačiau gyventi nenori – dažniau bėga į priemiesčius, kad susikurtų kažką panašaus į namus.

Knygoje „Architektūros estetika“ akcentavote viešąją architektūros pobūdį – tuo ši kūrybos rūšis skiriasi nuo „privatesnių“ meno apraiškų. Tačiau didžiuma architektų šį reikšmingą architektūros bruožą ignoruoja, neretai specialiai, kad išgautų „meninį efektą“. Ar išvelgiate kokių nors pokyčių, susijusių su architektūros estetika, su integresniu požiūriu į urbanistinį kontekstą?

Matau nemažai viltingų poslinkių. Vis daugiau šalininkų įgyja Leono Kriero [tradicijas puoselėjantis anglų architektas ir urbanistas, – red.] policentriško miesto koncepcija, nuoširdžiau pripažįstama, kad miestas yra viešoji erdvė, o pagal šaligatvio liniją besidriekiantys namų fasadai – viešoji nuosavybė. Bandoma, ypač Londone, susigražinti supratimą, kad fasadas – tai viešasis statinio veidas. Greitai gali atsitikti taip, kad Richardas Rogersas ir Normanas Forsteris bus pripažinti šarlatonais, o tikri architektai, tokie kaip Quinlanas Terry's ir Johnas Simpsonas, gaus užsakyimus, kokių yra verti.

Pokario urbanistikos tendencijas nulėmė, didžiulę įtaką kelioms architektų ir miestų projektuotojų kartoms ne tik Vakaruose, bet ir Rytų Europoje padarė CIAM'as (Tarptautinis moderniosios architektūros kongresas). Nors formaliai jis egzistavo gana trumpai, tačiau mentalinis Le Corbusier paveldas neįveiktas iki šiol...

CIAM'o doktrina, be jokios abejonės, buvo destrukt-yvi. Ji užkrėtė architektų vaizduotę, nes pateisino jų godumą. Atsiradusios naujos statybinės medžiagos leido išpešti daug pinigų, pradėta statyti be antžeminio plano ir be fasado, visiškai atsisakyta pertvarkymo praktikos. Viskas rėmėsi Le Corbusier ideologija [namas ant stulpų, laisvas fasadas, plokščias stogas–terasa, juostiniai langai

ir t. t. – red.], papildyta pompastiškomis nesąmonėmis apie erdvę, dėstomomis Sigfriedo Giediono. Tačiau liūdniausią to paveldo dalį dar teks įveikti – kalbu apie architektų lavinimą, nes dabar apsieinama jau be žmogaus figūros piešimo, nebūtina nieko išmanyti apie medžiagas, studijuoti šviesos ir šešėlių santykio, visa tai pakeitė planų braižymas ir mokymas bet kokio aukščio pastatą kurti, pasitelkus izometrinę projekciją. Tai pagrindinė priežastis, kodėl klesti pramoninių blokų stiliaus architektūra, kur horizontalės sluoksniuojamos viena ant kitos. Horizontalusis stilius lėmė, kad daugelis žmonių tiesiog neapkenčia moderniosios architektūros.

Kokios urbanistinio planavimo ir projektavimo tradicijos, Jūsų nuomone, turi potencialią atsinaujinimo galią, o kokias vertinate kaip neabejotinai žalingas?

Turime sugrąžinti miestą jo gyventojams, t. y. suskaidyti į fragmentus, tinkamus įcentriniam gyvenimui ir pasivaikščiavimams, kad sukurtume policentrinį miestą, koks buvo Londonas iki Antrojo pasaulinio karo ir koks iki šiol (tam tikru atžvilgiu) yra Niujorkas. Turėtume sergėti detalizuotų planų, ypač kai jie siūlo dideles teritorijas atiduoti vienam plėtros rangovui. Geriau remtis negatyvo principu parengtais planais su nuorodomis į tai, ką būtų galima daryti, tačiau atveriančiais perspektyvas smulkesniems kontraktams ar individualių namų savininkams. Šios nuorodos turėtų nustatyti aukštingumo ribas, kaip yra, pavyzdžiui, Helsinkyje, statybinių medžiagų ir stogų dangos pasirinkimą reguliuojančias taisykles, kaip daroma Paryžiuje, parengti katalogus su langų ir durų pavyzdžiais, – tai atspindėtų organišką gatvės evoliuciją kaip Bato kurorte, kur akcentuojami fasadai ir durys, atsiveriančios į gatvę. Pastatus derėtų suvokti kaip *eksterjerus*, o jų interjerai turėtų būti kuriami taip, kad galėtume nesunkiai juos pertvarkyti, pasikeitus statinio panaudos paskirčiai. Visus šiuos reikalavimus lengva perkelti į bendrąjį planą. Modernusis „išmetamas“ statinys tiek estetiniu, tiek ekologiniu požiūriu yra tikra nelaimė, tad derėtų taip ugdyti visuomenę, kad ji gebėtų tai suvokti.

Dėkoju už pokalbį.

■

URBANISTIKOS PERSPEKTYVA, BAIGIANTIS NAFTOS AMŽIUI

Charlie'šo Samuelso nuotr.

**Su rašytoju, socialiniu kritiku Jamesu Howardu KUNSTLERIU
kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS**

Jamesas Howardas Kunstleris, pripažintas amerikiečių rašytojas ir socialinis kritikas, gimė Niu-jorke 1948 m., baigė muzikos ir meno mokyklą, teatrologijos studijas Niujorko valstijos universitete. Dirbo apžvalgininku keliuose dienraščiuose ir garsiajame *Rolling Stone* žurnale. Nuo 1975 m. atsidėjo kūrybiniam darbui, be to, skaito viešas paskaitas įvairioms auditorijoms, rašo skiltį *New York Times*. Keliolikos populiarių romanų (tarp jų „Helovino puota“, „Brangioji Megė“), futurologinių mokslinės fantastikos kūrinių („Pasaulis, sukurtas ranka“, „Hebrono ragana“) autorius. Kunstlerį ypač išgarsino penki negrožinės literatūros veikalai, analizuojantys architektūros, urbanistikos, ekonomikos ir energetikos problemas: „Niekur nesančios vietos geografija“ (1993), „Namo iš niekur nesančios vietos“ (1996), „Vaizduotės miestas“ (2002), „Ilgai besitęsianti skuba“ (2005), „Pernelyg daug stebuklų“ (2012). Šiomis temomis jis skaitė paskaitų ciklus prestižiniuose Harvardo, Jeilio, Kornelio, Virdžinijos universitetuose, Amerikos architektūros institute ir kitur. *The Chronicle of Higher Education*, svarbiausias aukštajam mokslui skirtas JAV periodinis leidinys, šias Kunstlerio knygas pavadino „privalomais skaitiniais architektūros ir miestų planavimo studijų programose“.

Su Jamesu Howardu Kunstleriu kalbėjomės apie globalizuotos vartotojų kultūros poveikį miestovaizdžiui, apie urbanistinio planavimo klaidas, svarstėme, kokia bus didmiesčių ateitis.

Almantas Samalavičius: *Prognozuojama, kad didžioji dauguma pasaulio žmonių netrukus gyvens miestuose. Tačiau didmiesčius tebevargina problemos, persekiojusios juos praeitame amžiuje. Megalopolių gyventojai jas sprendė, bėgdami iš centro į pakraščius, į priemiesčius tarsi tai leistų susigrąžinti prarastą Arkadiją. XIX a. prasidėjusi masinė industrializacija, lydima urbanizacijos, per porą šimtmečių sukūrė tokį pasaulį, kurį darosi vis sunkiau apibūdinti kaip tinkamą gyventi žmonėms. Kokia, Jūsų nuomone, yra urbanistinės raidos perspektyva, atsižvelgiant į dabartinę megakoncentraciją miestuose? Nesiliauja ir kraustymasis į priemiesčius, bent jau Vakaruose.*

James Howard Kunstler. Nesutinku su plačiai paplitusia nuomone, kad didmiesčiai ateityje taps dar didesni arba kad jie liks tokie, kokie šiandien yra. Kategoriskai tvirtinu, kad įvykiai klostosi visiškai priešinga linkme: vyksta susitraukimas. Miestai pasiekė tokių dydžių, kad tapo nebesuderinami su energijos, medžiagų ir kapitalo ištekliais. Ateitis nežada pakankamai nei naftos, nei metalo, nei galiausiai pinigų. Viso to pasekmės neabejotinai bus lemtingos. Didžiausiems miestams teks priverstinai telktis aplink senąsias savo šerdis, centrus ir vandens telkinius. Šis susitraukimas veikiausiai bus sunkus ir skausmingas. Atokesni mies-

tų rajonai apskritai taps lūšnynais, apleisties vietomis, griuvėsiais, ypač Jungtinėse Valstijose, kur gyventojai yra labiausiai priklausomi nuo automobilių (ši transporto rūšis atgyvens sparčiausiai). Kadangi pramoninis žemės ūkis (naftą paverčiantis maistu) naikina pats save, itin svarbus išgyvenimo mieste veiksnys bus tai, ar netoliese esama gerų dirbamos žemės plotų. Tokie JAV miestai kaip Feniksas, Arizona arba Irako sostinė Bagdadas veikiausiai susitrauks itin žiauriai.

Taip pat turime susitaikyti su faktu, kad dangoraižis yra atgyvenęs statinio tipas, nes mažėjant kapitalui ir senkant materialiniams ištekliams, didžiosios jų daugumos niekas niekada nebeatnaujins. Netrukus jie bus nurašyti ir priskiriami dalykams, keliantiems didžiulius sunkumus, o ne ekonominiam aktyvui. Su tuo ypač sunku susitaikyti architektūros profesionalams, šiuo metu uždirbantiems didžiulius pinigus iš to, kad maksimizuoja kiekvieno statinio kvadratinį metrų skaičių.

Praėjusio amžiaus 7-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais urbanistinės pakraipos amerikiečių sociologai (pavyzdžiui, Davidas Riesmanas ir kiti) ypač daug dėmesio skyrė gyvenimo priemiesčiuose kokybei ir kultūrai. Negi neįžvelgiate jokių prošvaisčių, kad priemiesčiai tiek JAV, tiek kitose šalyse įgautų kokią nors perspektyvą?

Priemiesčių likimas, manyčiau, jau nulemtas. Daugelio iš jų net neįmanoma pertvarkyti, pritaikant kokius nors kitus paskirčiai ar panaudai. Jie neturi ateities. Gyvenimas priemiesčiuose netrukus reikš gyvenimą lūšnynuose ir griuvėsiuose, gelbėtinose zonose. Situacija Jungtinėse Valstijose yra tragiškiausia, nes didžiausios lėšos XX a. buvo sukištos į šią neperspektyvią infrastruktūrą, bet dėl *psichologijos, verčiančios apsaugoti ir pateisinti ankstesnes investicijas*, priemiesčiai iki šiol ginami bet kokia kaina. Su gyvenimu priemiesčiuose siejamas ir nacionalinis tapatumas, štai kodėl amerikiečiai nenori nieko girdėti apie lūžį, kurį bendrais bruožais galima nusakyti taip: miestai darysis gerokai mažesni, negu yra šiandien, bus atgaivinami nedideli miestai, kuriuos supa žemės ūkio kraštovaizdis, tiesa, kitoks nei pastaraisiais dešimtmečiais, nes žemdirbystė ateityje darysis mažiau mechanizuota, reikalaus daugiau rankų darbo. Laikas

mentaliai rengtis, kad priemiesčių teks atsisakyti. Žvelgiant į ateitį, investicijos į priemiesčius reikš beprasmišką riboto kapitalo švaistymą.

Vartojimas darė ir tebedaro didžiulę įtaką šiuolaikinių miestų formai, vizualumui, kasdienybės kultūrai. Visame pasaulyje prekybos centrai tapo ne tik apsipirkimo, bet ir pramogų, pasilinksminimų vietomis, miestiečiai praleidžia juose vis didesnę laisvalaikio dalį. Tapę simboliniais urbanistinės kultūros centrais, jie apibrėžia ir vartotojų poreikius, jų pasaulėjautą, kai kurie socialiniai kritikai net vadina prekybos centrus mūsų laikų „katedromis“. Kaip manote, ar dar įmanoma suvaldyti didžiojo verslo skatinamą besaikį vartojimą, kuris daro pragaištingą poveikį miestiečių kultūrai, gyvenimo būdui?

XX a. kilęs vartojimo bumas privertė suprekinti viską, kas tik gali virsti preke. Prekybos centrai yra paprasčiausiai komercializuota viešoji erdvė (iš tikrųjų ji privati, nes valdoma tų, kurie valdo prekybos centrus). Buvo užimtos visos nišos. Prekybos centras – paprasčiausias turgus, organizuotas, remiantis priklausomybe nuo automobilio. Jungtinėse Valstijose šitai artėja prie pabaigos. Prekybos centrai žlunga visur, nes ekonomiką dreбина didžiulė naftos kaina. Mažėja ir pinigų, ir kreditų, o kartu su jais menksta „vartotojų“ galimybės įsigyti daiktų. Automobilių nuomai suteikiama vis mažiau ir mažiau paskolų – amerikiečiai buvo įpratę pirkti automobilius išsimokėtinai, mažėja ir įstengiančių skolintis. O kadangi viskas, kas organizuota didžiuliu (masiniu) mastu, netolimoje ateityje ims svyruoti ir galiausiai žlugs, tas pats gresia ir gigantiškiems transnacionaliniams prekybos tinklams. Verslas darysis mažesnis visais atžvilgiais, tad prekybos centro ateitis – susitelkti „pagrindinėje gatvėje“ (arba tradiciniame miesto centre). Deja, daugybė žmonių vis dar mano, kad dabartinis *status quo* tęsis amžinai. Taip tikrai nebus. Dalykai, kurie negali tęstis, neišvengiamai žlunga.

Visame pasaulyje į miestų kūną įsiveržusi autostrada atėmė iš pėsčiųjų laisvo judėjimo erdves. Ar ši tendencija tęsis ir XXI a.? Ar automobilis toliau diktuos urbanistinės plėtros sąlygas?

Manyti, kad mašininis automobilizmas plėtosis toliau, būtų absurdiška. Didelė naftos kaina yra tik ledkalnio viršūnė. Dar reikšmingesnis veiksnys, lemsiantis automobilio epochos baigtį, bus, kaip sakiau, kapitalo stoka (finansinis žlugimas). Jungtinėse Valstijose kapitalo stygių rodo miestų, grafyčių ir valstijų bankrotai (federalinė valdžia techniniu požiūriu veikiausiai irgi galėtų būti paskelbta bankrutavusia). Iš dalies tai reiškia, kad valdžia nesusidoroja su viską ryjančia autostradų hierarchija, išplėtota per pastaruosius šimtą metų. Miestai turėtų liautis investavę į automobilių eismo infrastruktūrą ir pradėti rūpintis viešuoju transportu: tramvajais, lengvaisiais, sunkiaisiais traukiniais ir t. t. Politiškai tą padaryti JAV yra labai sunku, nes vyrauja klaidingas mąstymas. Amerikiečiai nė neįsivaizduoja, kaip arti automobilių eros saulėlydis.

Ebenezeris Howardas, regis, padarė paslaugą Le Corbusier, kuris žaliųjų plotų idėją pasinaudojo tam, kad sukurtų dangoraižių sankaupos miesto centre viziją. Nepaisant to, kad ji nebuvo įgyvendinta, moderniajame mieste ėmė dominuoti parkavimo aikštelių plotai. Ar tą lėmė tik automobilių industrija, ar būta ir kultūrinių priežasčių?

Le Corbusier buvo gerai žinomas idiotas. Jis sukūrė neįlemtai pagarsėjusį *Plan Voisin*, kuris turėjo būti įgyvendintas Marais vietovėje, – tai zombiška siaubo filmo schema su bokštais, išdėliotais neva „žaliosiose erdvėse“ (per kurias planuota nutiesti didžiules autostradas). Panašu, kad Corbu nė nesuprato galimų savo plano padarinių, nesuvokė, kad „atvira erdvė“, jeigu ji prastai apibrėžta vizualiniu požiūriu ir niekieno „nevaldoma“, tampa grėsminga zona ginčytinoje teritorijoje. Tačiau visur buvo sekama šiuo pavyzdžiu – tiek Paryžiaus vargingųjų *banlieu*, tiek realizuojant klaidius aukštybinius „projektus“ Jungtinėse Valstijose. Rezultatas – milžiniška socialinė nelaimė. Tokie asmenys kaip Ebenezeris Howardas ir Le Corbusier buvo utopiniai svajotojai, neatsižvelgę į tai, kokią didžiulį disbalansą XX a. sukūrė ekonomika, paremta pigia energija. Iš esmės jie neįvertino, koks bus galutinis jų svajonių rezultatas. Tad vietovėse, kur ypač pigi energija, miestų centrai buvo užstatyti dangoraižiais (Dalasas, Atlanta...) ir teko užtikrinti kasdieninę trans-

porto tėkmę iš aplinkinių priemiesčių į miestą ir iš miesto į priemiesčius. Miestų planuotojams „reikšmingiausiu ir geriausiu“ dalyku tapo automobilių parkavimas. Tos kvailystės nepavyko įveikti iki šiol.

Esate Naujosios urbanistikos sąjūdžio rėmėjas. Kurios iš programinių jo nuostatų yra perspektyviausios? Ar jis pajėgus padaryti reikšmingesnę įtaką (kol kas, regis, nepadarė) būsimoms miesto kultūros formoms?

Didžiausias Naujųjų urbanistų pasiekimas yra tai, kad jie išdrįso pasikapstyti po istorijos šiukšliadėžę ir ištraukė iš ten gausybę pamirštų žinių, principų ir įgūdžių, išsiugdytų projektuojant tradicines urbanistines vietas. Visa tai buvo išmesta į šiukšlyną, nes kelios profesionalių „planuotojų“ kartos rėmėsi vien statistikos analize ir transporto inžinerija. Naujieji urbanistai sugrąžino tikruosius urbanistinio projektavimo įnašius ir jau padarė nemenką įtaką jaunesnei kartai visoje Jungtinėse Valstijose. Praėjusio amžiaus 9-ajame dešimtmetyje prasidėjęs sąjūdis sutapo su suvokimu, kad pigios naftos epocha baigiasi, o kartu ateina galas ir ja grįstai ekonomikai, kad ir kokiais pavidalais ji reikštųsi. Naujieji urbanistai siūlo susigrąžinti tradicinę urbanistinę praktiką, gyvavusią iki automobilių eros, taikant ją tiek statiniams projektuoti, tiek viešųjų erdvių sandarai ir dydžiams nustatyti. Nemaža dalis praėjusio amžiaus infrastruktūros – kalbu apie dangoraižius, automagistrales ir pan., – kuo toliau, tuo daugiau problemų kels. Įsivaizduoju, kad galėtų atsirasti pramonė, skirta jų rekonstrukcijai. Tačiau akivaizdu: dabartinis gyvenimo būdas jau pasiekė aklavietę.

Žmonijos istorija daugiausia yra improvizacinio pobūdžio. Darysime tai, kas atrodo tuo metu teisinga, plėtosime tas teorijas (arba susigrąžinsime ankstesnes), kurios paaiškintų ir racionalizuotų mūsų pasirinkimą. Nežinau, ar Naftos amžiaus eksperimentai pasirodys juokingi ar tragiški – galbūt jie bus laikomi ir vienokiais, ir kitokiais. Dauguma žmonių jausis apvilti ir net apgauti technologinės pažangos pažadų. Tai gali baigtis dar vienu tamsių prietarų amžiumi. Viliuosi, pavyks to išvengti.

Dėkoju už pokalbį.

IŠNYKUSIO PROTO IEŠKOJIMAS

Visi kalba apie kultūrą, bet kiekvienas ją savaip supranta – ar nesupranta.

Algirdas Julius Greimas

Kultūra yra mūsų vienintelė tapatybė.

Umberto Eco

Būtų tikrai keista, jei kultūra kaip vertybė Lietuvoje netikėtai įgautų neginčijamą svorį tarp kitų svarių sričių. Kol kas daugiau esama veidmainiavimo ir apsimestinio susirūpinimo, vis padejuojant „dėl tokios neteisybės“. Pats kultūros ministras stebisi, kaip čia gali būti, kad jo kuruojama sritis atsidūrusi užribyje, tarsi anapus visuomenės interesų. O mes stebėsime, ką reikšmingo jis padarys, kad kitam ministrui nebereikėtų lieti nuostabos dėl tų pačių dalykų... Gal naujasis kultūros gyvenimo vairininkas neapsiribos tuo, kad pakeis vieną kitą iškabą, pavyzdžiui, Kultūros ir meno tarybą jau greitai pakeis (gal papildys?) Kultūros taryba, sako, nusižiūrėta nuo švedų... Matysime, ar lietuviška „kopija“ veiks taip skaidriai kaip švediškas originalas. Juk pakeitus iškabą anaip tol ne visada keičiasi ir turinys – štai nepriklausomas visuomeninis transliuotojas, antrąjį kanalą skambiai pavadinęs *LRT kultūra*, toliau rodo pasenusias, o ir šiaip dažnai ne itin vykusias laidas, trūksta aktualijų, visai mažai justų gyvybės, dar mažiau to, kas būtų svarbu ir įdomu. Palyginę jį su garsiuoju dvikalbiu kanalu *arte.tv*, pasijustume atsidūrę

gūdžiame (post)sovietmetyje. Tiesa, kiti nesivargina net pakabinti naujų iškabų – Lietuvos mokslų klasifikacijoje taip ir nebuvo įteisintas kultūros tyrimų prioritetas, matyt, įsivaizduojama, kad „kūrybingą Europą“ galima kurti ir nesigilinant į savo kultūrą, jeigu tokios studijos, tyrimai ir mokslai, beje, labai populiarūs ir vertinami pasaulyje, pas mus laikomi nesvarbiais ir nereikalingais.

Atrodo, siekiame trūks plyš išsiskirti iš supančio pasaulio, tačiau tampame vis siauresnių tapatybės prioritetų šalimi. O kultūra tikrai galėtų pagelbėti šiuo mums visiems lemtingu tarpsniu, kai atsidūrėme tariamų vertybių apsuptyje ir pasirinkimų kryžkelėje, žinoma, jei pati nebūtų išstumta iš socialinės „apyvartos“.

Jacques'as Lacanas, vadinamas *jouissance de l'Autre*, malonumo, *Kito* palaimos dainiumi, kadaise sakė, kad fantazijos tiesiog privalo būti nerealios. Mįslingumas, lydėjęs Lacaną visą gyvenimą, mums, deja, nepadės, nes turime ieškoti konkrečių ir kiek įmanoma realistiškesnių sprendimų, nuo kurių priklausys, ar galėsime kada nors pasinerti ir į nerealias fantazijas.

Europos intelektualai, apimti nerimo, vėl susibūrė. Prancūzų dienraštyje *Le Monde* sausio pabaigoje jie paskelbė manifestą „Europa arba chaosas“, ragindami ieškoti europietiškos tapatybės, nes ES būtina keistis, antraip jos laukia lėta mirtis... Manifestą, kurį inicijavo prancūzų filosofas, estetas ir visuomenės veikėjas Bernard'as-Henri Lévy, žinomas kaip BHL, tapęs veiklumo ir intelektualinio aktyvumo simboliu, pasirašė Vassilis Alexakis, António Lobo Antunes, Hansas-Christophas Buchas, Juanas Luisas Cebriánas, Umberto Eco, György's Konrádas, Julia Kristeva, Claudio Magris, Salmanas Rushdie's, Fernando Savateras, Peteris Schneideris.

Kreipimasis pradedamas grėsmingu perspėjimu: „Europa nėra tiesiog apimta krizės. Ji miršta. Žinoma, ne kaip teritorija, bet kaip vieningos Europos idėja. Kaip svajonė ir kaip projektas.“ Apžvelgus besiklostančias peripetijas, jau įvykusius pokyčius ir patirtus praradimus, galima pasirinkti vieną iš dviejų: politinę vienybę arba mirtį. Mirties formų gali būti įvairiausių, merdėti galima dvejus, trejus, penkerius ar dešimt metų, šis procesas bus kupinas remisijų ir kiekvieną kartą apims apgaulingas palengvėjimo jausmas, esą blogiausio išvengta. Tačiau viskas yra tik vėluojanti atgaila, kurią lydi naivi viltis, tarsi nuo mirties būtų įmanoma pasislėpti.¹

Vienas ryškiausių Europos sociologų Gerardas Delanty, siekęs atskirti Europos idėją nuo universalus vertingumo, suprantamo kaip esencialus etnokultūriškumas, pripažino: Europos idėją galima sieti su moraline dimensija, nors manyti, kad „Europos idėja yra universalus normatyvinis standartas“, reikštų tam tikrą „kultūrinio smurto“ precedentą, kai kultūrinė pasaulėžiūra pretenduoja tapti vienintele universalia tiesa.²

Tiesa, dabar Delanty abejoja ir iš dalies atmeta polemiską savo tezė apie „Europos išradimą“. Straipsniuose ir knygoje „Permaštant Europą: socialinė teorija ir europėjimo implikacijos“ (bendraautoris Chrisas Rumfordas, 2005, *Routledge*), savo sudarytame tome „Europa ir Azija tarp Rytų

ir Vakarų“ (2006, *Routledge*) sociologas plėtoja naują „postvakarietiškos Europos“ idėją. Kritikuodamas supaprastintas konstruktyvistines prielaidas, labiau pabrėžia kosmopolitinius ir hermeneutinius ryšius, nes konstruktyvistinė tapatybės, paveldo ir kitų galios konstruktų samprata yra grindžiama santykiu tarp to, kas sava ir kas svetima. Visa tai jis išdėstė knygoje „Europos išradimas dar kartą: nauja kritinė istorija“.³

Europos ateitis labai priklausys ir nuo intelektualų pozicijos – ar jie sugebės kiek įmanoma tiksliau įvardyti, kas bręsta kolektyvinėje sąmonėje, ar nebijos atviros diskusijos, kad ir kokia ji būtų provokuojanti.

Pozicija, retorika ir kultūra

Paryžiaus teatre *du Rond-Point* buvo surengtas minėtos grupelės intelektualų, manifesto „Europa arba chaosas“ signatarų, susitikimas.⁴ Bendras paveldas, vertybės ir dvasinė kultūra, į kurią apeliuojama manifeste, gebėjimas mąstyti plačiau, pakilti virš intelektualinių ap(si)ribojimų ir tautinių ambicijų turėtų suteikti jėgų keistis ir vienytis, nes daug kam atrodo, kad tai vienintelis dar likęs išsigelbėjimas. Politinė vienybė ar barbariškumas? – rūsčiai klausė BHL. Ispanų intelektualas, vienas iš globalaus periodinio laikraščio ispanų kalba *El Pais* įkūrėjų ir ilgametis redaktorius Juanas Louis Cebriánas iškėlė praktinių sprendimų svarbą, pabrėžė išsilavinusio elito vaidmenį.

Vienas svarbiausių susitikimo Paryžiuje rezultatų – supratimas, kad naujai ir sėkmingai Europai reikia naujai mąstančių intelektualų, kurie galėtų žvelgti į ateitį, užuot

stengęsi melu laimėti senus mūšius ar dalį neveiksmingus patarimus, kaip gydyti neviltį.

„Kadangi aš taip pat padėjau parašą po šiuo manifestu, galėjau susitikti ir pakalbėti su kai kuriais kolegomis Paryžiaus teatre. Iš karto prasidėjo diskusijos man labai artima tema. Buvo kalbama apie europietiško tapatumo suvokimą. Aš citavau Marcelio Prousto romano „Prarasto laiko beieškant“ puslapius, kuriuose pasakojama apie tai, kaip Paryžiuje, kuriam gresia vokiečių bombardavimas, intelektualai ir toliau kalba ir rašo apie Goethe ar Schillerį, nes jų palikimas yra bendros europietiškos kultūros dalis“,⁵ – įspūdžius iš susitikimo dėstė Umberto Eco.

Vieni intelektualai, kaip šis italų semiotikas, rašytojas, nuolat kalba apie kultūros kaitą, kritinį mąstymą, sąmokslų teorijas ir juoko galią. Kiti savo intelektualinę laikyseną išreiškia sprenddami konkrečias problemas ir konfliktus, kaip antai Bernard’as-Henri Lévy, viena prieštaringiausių Prancūzijos asmenybių, tarpininkavęs tarp Prancūzijos valdžios ir Libijos sukilėlių. Apie nevienareikšmiškai vertinamą jo veiklą pasakoja dokumentinis filmas „Tobruko priesaika“ (2012), sukurtas drauge su Marcu Rousselu ir parodytas per oficialią Kanų kino festivalio programą.

Manifesto iniciatorius Bernard’as-Henri Lévy

Lietuviams būtų ne pro šalį pasimokyti iš vieno ir iš kitų...

Intelektualų situacija, arba „Išnykęs protas“

Pasitelkęs Robino George’o Collingwoodo „Esė apie metafiziką“ epilogo žodžius: „Tarp idėjos ir realybės, tarp pasiūlymo ir veiksmo krinta šešėlis“, profesorius Stefanus Collini’s, Kembridžo universitete dėstantis intelektualinę istoriją ir anglų literatūrą, pradeda knygos „Išnykęs protas: intelektualai Britanijoje“ (*Absent Minds: Intellectuals in Britain*) skyrių apie profesionalų kudakavimą (*cackling*) kaip vieną iš daugybės intelektualams kylančių pavojų.

Gebėjimą daug kalbėti, bet nieko nepasakyti jau anksčiau atskleidė britų istorikas Alanas Johnas Percivale’is Tyloras, gilindamasis į XIX ir XX a. Europos diplomatinės istoriją, Šaltąjį karą, santykius su Rusija. O gal tiesiog neįstengiama pateikti deramų prasmingų (*true*) atsakymų, kaip teigia britų filosofas Alfredas Julesis Ayeris, žinomas loginio pozityvizmo puoselėtojas, nagrinėjęs kalbos, tiesos, logikos ir žinių problematiką?

Britanijos intelektualų laikyseną įvardydamas „išnykusio proto“ terminu, Collini’s iškėlė daugybę nepatogių klausimų, nors ir žinodamas, kad vien paliesti intelektualų problemas yra rizikinga, nes iškart prasideda įvairiausios spekuliacijos, išplieskia tušti savigynos ginčai, pasipila kaltinimai familiarumu, kol viskas pradeda atrodyti taip abejotina, kad liaujamasi apie tai kalbėti. Suderinęs mokslinį, poleminių ir žurnalistinį rašymo stilių, Collini’s vis dėlto ryžosi apžvelgti XX a. britų intelektualų veiklą ir perspektyvas.

Derindamas įžvalgumą, negailestingą analizę, išskirtinę erudiciją su elegancija ir sąmoju, jis atskleidžia intelektualų istoriją, sklidiną netikėtų posūkių ir atodangų: kas iš tikrųjų yra intelektualas, ko nereikėtų vadinti intelektualu, o kas laikytinas „realiu“

intelektualu? Anglosaksiški įpročiai kaip elgesio stereotipai: išdidumas ir puikybė, ironija ir santūrumas pramaišiu su gera iškalba ir perdėtu savęs vertinimu, pragmatiškas empirizmas ir abstraktus racionalumas, poreikis lavintis ir pomėgis lyderiauti, lengvas atotrūkis nuo gyvenimo, pabrėžtinis laimingos šeimos įvaizdis, drąsi laikysena, naujoji kairė, naujoji dešinė ir ilgaamžė istorija – bendrais bruožais tokie ypatumai būdingi britų intelektualams. Vienas įtakingiausių anglų literatūros kritikų ir teoretikų Terry's Eagletonas *New Statesman* rašė, kad knygos autorius parodė nuostabų įžvalgumą, analizuodamas intelektualų luomo privalumus ir trūkumus.⁶

Vienas iš pagrindinių iššūkių autoriui buvo ištirti prielaidą, kad britai yra ypač antiintelektuali rasė, mėgsta šaipytis iš pačios intelektualumo idėjos, bet vargu ar tik jie yra apimti tokios puikybės.

Pasak Eagletono, intelektualų paskirtis – sakyti valdžiai tiesą, nepaisant to, kad dauguma jų patys yra lojalūs valstybės tarnautojai. Tiesa, Noamas Chomsky's griežtai atmeta tokį pamaldų teiginį dėl dviejų priežasčių: valdžia ir pati žino tiesą, jai labiau rūpi tą tiesą nuslėpti, taigi tiesos reikia tik tiems, kurie nėra valdžioje ir jaučiasi jos skriaudžiami. Collini'ui neatrodo savaime aišku, kas apibrėžiama „valdžios“ ir „priespaudos“ sąvokomis. Jam visuomenė tam tikru atžvilgiu yra vulgarios galios, kuri ima vis labiau dominuoti, įsikūnijimas.

Kritiškas, ironiškas, provokatyvus, o kartu prasmingas ir reflektyvus žvilgsnis į privilegijuotą, šimtmečiais tradicijas puoselėjantį intelektualų sluoksnį leido Collini'ui savęs ir savo aplinkos paklausti: „Gal *clichés* niekada nemiršta?“ Čia turimas omenyje ir priešiškas visuomenės požiūris į intelektualus, nepaisant pagrįsto pranašumo, kuris būdingas anglų kultūros elitui, o gal būtent dėl jo...

Pasitelkdamas reikšmingos Raymondo Wiliamso esė pavadinimą „Kultūra – tai įprasta“ (*Culture is ordinary*), Collini's viliasi, gal kada nors kas nors parašys esė, pavadintą „Intelektualai – tai įprasta“ (*Intellectuals are ordinary*), ordinarumą suprasdamas kaip sudėtingo kultūrinio visuomenės krašto-

vaizdžio dalį, kartu pabrėždamas įprastumui opo- nuojantį intelektualų išskirtinumą, dvasingumą ir kitoniškumą (p. 505).

Kad kas nors kada nors Lietuvoje parašytų knygą apie stipriąsias ir silpnąsias intelektualų puses, turbūt naivu tikėtis... O juk tapatybės vertė tampa aiškesnė, kai lyginame ją su kitų tautų savastimi, ieškodami kolektyvinės savimonės panašumų ir skirtumų. Lyginamoji perspektyva gali paskatinti pokyčius ir atverti kitokią perspektyvą.

Lietuviškieji kontekstai

Lenkijos ir Lietuvos intelektualai irgi rengia bendrus susitikimus, tiesa, neaiškindami, kad tai vienybės arba mirties klausimas. Prieš pusantrų metų Varšuvoje ieškota būdų, kaip „išjudinti šiuo metu atvėsusius Lietuvos ir Lenkijos santykius ir išspręsti kylančias problemas“, visiems sutarus, kad tai darytina „palaiptisniui, o Lenkija turi aiškiai pareikšti neremiantį lenkų mažumos reikalavimų, neatitinkančių ES standartų“.⁷ Deja, Lenkijos valdžia pastaruoju metu dar labiau spekuliuoja vadinamąja „lenkų korta“, antai aiškina, net prasilenkdama su „diplomatiniu tonu“, kad geležinkelio ir bendrų „energetinių tiltų“ statybos tiesiogiai priklausys nuo to, ar su visais „išskirtinės mažumos“ reikalavimais Lietuva sutiks.

Mūsų šalies intelektualai, savo ruožtu siekdami sušvelninti trintį tarp lietuvių ir Lietuvos lenkų, prieš porą metų bandė įkurti „vietinį“ forumą: „Kaip DELFI pasakojo vienas šio projekto iniciatorių, istorikas Eligijus Raila, labai blogai, kad į diskusiją įsijungė Lenkija, nes Eišiškių arba Lavoriškių problemas turi kartu spręsti Lietuvos lietuviai ir lenkai, o ne Lietuva ir Lenkija.“⁸ Iniciatyvą parėmė net 112 intelektualų, bet ar šis forumas ką nors apčiuopiamo nuveikė, stiprindamas tarpusavio supratimą? Iš didelio debesio, pasak tautos išminties, ir vėl buvo apgailėtina mažas lietus...

Santarvė tarp lietuvių ir lenkų turėtų būti puoselėjama ne priešokiais, tarsi puolant gesinti gaisrą ar netyčia prisimini, kokie prasti artimiausių kaimynų

santykiai, o kruopščiai ir nuosekliai taisant abipuses jau padarytas politines, ideologines, socialines klaidas ir nuolatos tarantis, kaip išvengti naujų.

2012 m. pavasarį Lenkijoje buvo įsteigtas Jerzy' Giedroyco forumas, kurio steigiamąją deklaraciją pasirašė 100 Lenkijos rašytojų, istorikų, menininkų, žurnalistų ir kunigų: „Įsipareigojame remti visus veiksmus, kurie prisideda prie tarpusavio supratimo, sutarimo ir bendradarbiavimo tarp Lenkijos ir Lietuvos visuomenių ir tautų.“⁹

Buvo siekiama kurti naują bendrą intelektualinę erdvę: „Lenkijos ir Lietuvos santykiai negali apsiriboti oficialiais kontaktais. Tarpusavio sutarimo pagrindu turime kurti geros kaimynystės bendriją, demokratinės kultūros ir pilietinės civilizacijos bendriją. Mums reikia veiksmų pilietinės visuomenės, nevyriausybinų organizacijų ir bažnyčių lygmenyje, reikia sąžiningos informacijos. Reikia jaunimo mainų, turizmo plėtros, bendradarbiavimo meno, kultūros, mokslo, švietimo srityse, reikia istorinių ir visuomeninių debatų. Reikia bendrų ekonominių sumanymų. Reikia žinių vieniems apie kitus.“¹⁰

Prieš pusmetį Jerzy' Giedroyco dialogo ir bendradarbiavimo forumas lietuvių ir lenkų intelektualų susitikimą surengė Druskininkuose. Žinomi kultūros, mokslo, žiniasklaidos ir politikos atstovai iš abiejų šalių tarėsi, kaip išelektrinti politinių išlydžių pritvinkusią atmosferą, siekiant tarpusavio supratimo ir santarvės. Jaunųjų žurnalistų iš Lenkijos ir Lietuvos grupė, vykdžiusi projektą „Susitikimo idėja“, pristatė, ką Lietuvos laikraščiai (*Lietuvos rytas*, *Respublika*) rašė apie Lenkiją ir lenkus, o Lenkijos dienraščiai (*Gazeta Wyborcza*, *Rzeczpospolita*) – apie Lietuvą ir lietuvius. Vienas iš projekto sumanytojų Jakubas Halcewiczius-Pleskaczewskis vylėsi, „gal šis tyrimas bent maža dalimi prisidės prie rašymo apie Lietuvos ir Lenkijos reikalus kokybės“.¹¹

Iniciatyvos gražios, bet susvetimėjimo įšalas vis tiek netirpsta. Ką reikėtų daryti, kad situacija imtų keistis iš esmės? Gal intelektualams, kuriantiems kilnaus tikslo siekiančius sambūrius, vertėtų paieškoti ir kitokių svertų, kad sumanymai ir ketinimai būtų realizuoti, užuot amžinai plūduriavę idėjų lygmenyje

je? Žinoma, lašas po lašo vis tiek kada nors akmenį pratašo, bet situacija darosi jau taip sunkiai valdoma, persisunkusi tokia nuodinga abipuse neapykanta, kad reikia kuo skubiau ieškoti adekvatesnių sprendimų. Vien intelektualūs tarpusavio pašnekesiai, saugiai užsidarius dramblio kaulo bokšte, primena vėjo gaudymą laukuose...

Individualios pozicijos

Apie XIX a. intelektualus, tokius kaip Stanislovas Moravskis, buvo sakoma, kad savo sielą jie nešę ant delno.¹² Lietuvių intelektualai tokį sielos atvirumą seniai praradę arba tiesiog jaučiasi pernelyg patogiai, didžiuojasi visą laiką esantys dėmesio centre, o kad iš jo nedingtų, būtinai primena apie savo emocinę būklę, išdėsto kokią nors svarbią asmeninę patirtį, pateikia neklystamą, todėl neginčytiną nuomonę.

Garsiausias intelektualinis proveržis pastaraisiais metais buvo 2010 m. vasarą paskelbtas Tomo Venclovos pareiškimas „Aš dūstu“, kurį perspausdino dauguma interneto portalų ir kuris sulaukė nemažai emocingų atsiliepimų. Lietuvos žmonės buvo kviečiami „dekonstruoti pasenusį mąstymą ir anachronišką valstybinę ir tautinę sąmonę“,¹³ tiesa, nepataria, kaip tą reikėtų daryti.

Lietuvių intelektualai *in corpore* buvo kaltinami stokojantys savikritikos, autoironijos ir platesnio požiūrio, kokybiškai mąstančiais pripažinti tik du asmenys: Leonidas Donskis, „kuris dar neatmetė Sokrato priesaikų“ [gal priesakų? – red.], todėl „viešai klausia: kas su mumis atsitiko?“¹⁴ Ir, be abejonės, pats pareiškimo autorius, kurį sveikiname neseniai tapusį Vilniaus garbės piliečiu.

Niekas neabejoja Tomo Venclovos šviečiamosiomis intencijomis, Donskio intelektualumas irgi akivaizdus. Vis dėlto teisybės dėlei reikėtų pasakyti, kad dažniausiai jis klausia ne kas „su mumis“, o kas „su jumis“ atsitiko. Prieš penkerius metus apskritai nusprendė kaip koks orakulas paskelbti intelektualų eros pabaigą: „Skausmingas Lietuvos elito formavimasis marginalizavo ir į paraštę negrįžtamai nubloš-

kė daugelį 1988–1992 metų intelektualinių ir politinių šalies herojų, todėl belieka tik konstatuoti faktą, kad tokio personažo kaip laisvas viešasis intelektualas Lietuvoje netrukus gali nebelikti.¹⁵

Esą akademinės institucijos pernelyg silpnos (kodėl negalima jų sustiprinti?), nėra idėjų ir vertybių sistemos (gal galima parsisiųsdinti internetu?), vyrauja nepagarba mokslui ir išsilavinimui (čia jau nieko nebepakeisi). Pasak Donskio, visų išvardytų neigiamybių „persmelktoje šalyje intelektualams – žmonėms, vis dar tikintiems galimybe nutiesti tiltus tarp minties ir veiksmo arba tarp idėjų ir viešo veikimo – lieka tik du keliai. Jiems belieka tik nebebūti intelektualais ir tapti galios lauko žaidėjais arba vis labiau gravituoti į populiariąją kultūrą ir įžymybės veikimo logiką.“¹⁶

Pats Donskis, tapęs europarlamentaru, regis, pasirinko „galios lauką“...

O kitų padėtis visai be išeities, kaip toje pasakoje: „Į kairę eisi – arklių prarasi, į dešinę pasuksi – pats prapulsi, tiesiai eisi – galvą praskelsi“, nors esama ir šiokių tokių alternatyvų: „Į dešinę eisi – laimę sutiksi“, tiesa, Balzaco teigimu, laimė – tai savo gebėjimų pritaikymas kasdieniniam gyvenimui. Tačiau intelektualams, ypač gravitavusiems į „įžymybės veikimo logiką“ (*sic!*), tokia užduotis, matyt, atrodo pernelyg menka, be to, reikalaujanti pernelyg daug pastangų, o skelbti verdiktus apie „eros pabaigą“ labai paprasta, nes dažniausiai tai tėra mūsų jau aptartas „kudakavimas“, įtikėjęs begaliniu, net pranašišku savo teisumu...

Įtakos ir poveikiai

Kodėl lietuvių intelektualams taip nesiseka realizuoti savo keliamų iniciatyvų? (Kita kalba, ar visos jos vertos būti įgyvendintos.) Tokia nesėkmų studija dar nėra atlikta, be to, argi kas drįstų jos imtis, rizikuodamas nusivilti nagus, – kaip narsiai intelektualai gina savo „munduro“ garbę, matėme jau ne kartą... O antai Stanfordo universiteto profesorius Michelis Serres, vadinamas vienu talentingiausių ir originaliausių šiuolaikinių Prancūzijos mąstytojų, naujausioje knygoje „Rašytojai, mokslininkai ir fi-

losofai kuria pasaulio posūkį“ (*Écrivains, savants et philosophes font le tour du monde*), kurią 2009 m. išleido Paryžiaus leidykla Pommier, drąsiai nagrinėja intelektualų įtaką ir svorį, galimybes ir ateitį, teigdamas, kad po kelionės aplink pasaulį mes vis tiek grįžtame namo ir parsivežame savo idėjas. Atstumas padeda geriau pamatyti, kas yra šalia mūsų, platesnis horizontas siūlo naują požiūrį į tautos, kuriai priklausome, kultūrą. Pasitelkus pasaulio patirtį, geriau išryškėja mūsų pačių kultūros bruožai, jos istorija ir galima iš naujo klausiti: „Kokia yra ir kokia galėtų būti visuomenė, kuriai priklausau, ką aš galėčiau dėl jos padaryti?“ Lietuvoje labiau įprasta viską, kas sava, dėti į šuns dienas, šlovinant išimtinai tai, kas svetima, ir nesukant sau galvos, kaip galėtume, pasitelkę pasaulio patirtį, pagerinti gyvenimą savo krašte.

Gal Umberto Eco teisus, sakydamas, kad intelektualų „tikrasis priešas – tinginystė“, nes jie gali be paliovos postringauti, užuot kuriamąją mąstymo energiją nukreipę keisti tikrovei, kurdami prasmingesnę ateitį?

Pirmiausia gal liaukimės kalbėję pirmuoju asmeniu nuo asmeninio „pjedestalo“, pasak Stefano Collini'o, ir pabandykime savo pašaukimą (polėkius ir ambicijas) derinti su tautinėmis aspiracijomis? Juk kiek gali tęstis tasai aklojo pokalbis su kurčiuoju?

Ryszardas Legutko, matyt, teisus: nors Rytų Europos šalių nacionalinė savimonė tiesiogiai susijusi su intelektualų veikla, paradoksalu, bet čia intelektualai prieš tautines tradicijas nusistatę taip aršiai kaip nesama niekur kitur.¹⁷

Vertybės, paveldas, kultūrinė atmintis tampa atgyvenomis, net iškilią nesenos praeities asmenybės jau „ištrėmėme“ į užtarnautą poilsį, esą jos praradusios tiek savo žavesį, tiek įtaką.

„Nepaaiškinama dieviškoji valia kai kuriuos žmones apdovanojo išrinktojo malone, o kitiems skiria pasmerktojo dalią“, – rašė prancūzų antropologas Louis Dumont'as, „Esė apie individualizmą“ aptardamas moderniosios ideologijos genezę.¹⁸ Vis dėlto tam, kuris eina pašaukimo keliu, nederėtų blaškytis tarp dviejų blogybių: „nebebūti intelektualais ir tapti galios lauko žaidėjais arba vis labiau gravituoti į po-

puliariąją kultūrą ir įžymybės veikimo logiką“, kaip siūlė Donskis, nes pernelyg paprasta tapti tiesiog nepakaltinamiems arba degraduoti. Privalu „ugdyti kritiškumo pojūčius, padedančius atskirti gyvačių aliejaus pardavėjus nuo mąstytojų, kurie gali būti puikūs pakeleiviai, einant tiesos paieškų keliu“.¹⁹

Algirdas Julius Greimas kadaise rašė: „Bergždūs mėginasi sutramdyti kasdienybę arba nuo jos pabėgti: išsprūstančio netikėtumo ieškojimas. O vis dėlto vadina- mosios estetiškos vertybės – vienintelės švarios, vieninte- lės, atmesdamos bet kokią negatyvumą, galinčios traukti aukšty- n. Netobulumas pasirodo tada kaip tramplynas, sviedžiantis mus iš nereikšmiškumo prasmės link.“²⁰

O juk „Greimas mus seka kaip vedlys“,²¹ pasak vo- kiečių filosofo ir kritikos teoretiko Walterio Benjami- no. Tokį poveikį daro ironiška ir žaisminga jo savas- tis, nepriklausoma intelektualo laikysena. Suprasdami savo ribotumą, netobulumą, turėtume ir mes siekti intelektualinio prisikėlimo, kuris vestų prasmės link.

Individualūs veiksmai, derinami siekiant bendrų tikslų, kai situacija darosi vis grėsmingesnė, gebėji- mas susivienyti, net jei kartais toji vienybė grindžia- ma pačiomis prieštaraujančiomis paskatomis, ne vien pareiga, bet ir tuštybė, savanaudiškumu ar nai- vumu, atsidėti naujų idėjų paieškoms, išlaikant ne- priklausomą laikyseną, – skiriamieji bruožai, būdin- gi intelektualams, nestokojantiems polėkio. Atrodo, nemažai tokių bruožų mums dar teks išsiugdyti. ■

¹ http://www.lexpress.fr/actualite/monde/europe/bhl-umberto-eco-sal- man-rushdie-appellent-a-reconstruire-l-europe-ou-mourir_1213571. html [2013-03-11].

² Gerard Delanty, Europos išradimas: idėja, tapatumas, realybė. Iš anglų kalbos vertė Almantas Samalavičius. Vilnius: *Rašytojų sąjungos leidykla*, 2002, p. 27.

³ Gerard Delanty, Almantas Samalavičius, Kintantys Europos pavidalai: Devyni klausimai „Europos išradimo“ autoriui Gerardui Delanty, *Kultū- ros barai*, 2012, Nr. 3, prieiga per internetą: <http://www.eurozine.com/ articles/2012-04-04-delanty-lt.html> [2013-03-17].

⁴ Diskusiją, kuri tęsėsi beveik dvi su puse valandos, filmavo *arte.tv*, <http://www.arte.tv/fr/europe-ou-chaos-une-rencontre-debat-fil- mee/7276002.html> [2013-03-17].

⁵ Umberto Eco: Ar turime herojų europiečių? <http://www.15min.lt/ naujiena/kultura/literatura> [2013-02-28].

⁶ Terry Eagleton, *The truth speakers*. Rec. Stefan Collini, *Absent Minds: Intellectuals in Britain*. Oxford University Press, 526 p., <http://www. newstatesman.com/node/152846> [2013-04-08].

⁷ <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-09-01-lietuvos-ir-lenkijos- intelektualai-kylancias-problemas-reikia-spresti-palaipsniui/68033> [2013-03-17].

⁸ Intelektualai kuria lietuvių–lenkų forumą ir nepageidauja savo gretose politikų, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania> [2013-03-17].

⁹ Lenkijoje įsteigtas LenkijosLietuvos bendradarbiavimo ir dialogo foru- mas. <http://www.alfa.lt> [2013-03-17].

¹⁰ <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/susirupine-prastejan- ciais-tarpvalstybiniais-santykiais-lietuvos-ir-lenkijos-intelektualai-ku- ria-bendra-jerzio-giedroyco-foruma-56-220611>.

¹¹ <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuviu-ir-lenku-inte- lektualai-druskininkuose-bande-spresti-abieju-saliu-santykiu- problemas.d?id=59702751>; <http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktuali- jos/is-druskininku-lietuviu-ir-lenku-santarves-balsai.htm> [2013-03-17].

¹² <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/5990-regina-kozeniauskiene-in- telektualo-pasnekesiai-su-savo-siela-stanislovas-moravskis-is-visur-po- truputi-i-t-nuo-merkines-iki-kauno> [2013-03-17].

¹³ Algirdas Patackas, Aš irgi dūstu (atsakymas į T. Venclovos straipsnį „Aš dūstu“), <http://www.lrytas.lt> [2013-03-17].

¹⁴ Tomas Venclova, Aš dūstu, <http://www.bernardinai.lt> [2013-03-17].

¹⁵ <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/ldonskis-intelektualu-eros-pabaiga- lietuvoje> [2013-03-17].

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ryszard Legutko, O tak zwanym końcu inteligencji, *Inteligencja, tra- dycja i nowe czasy*. Pod redakcją Hanny Kowalskiej. Kraków: *Wydawnict- wo Uniwersitetu Jagiellońskiego*, 2001, p. 33–40.

¹⁸ Louis Dumont, Esė apie individualizmą: Modernioji ideologija antro- pologiniu požiūriu, Iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė. Vilnius: *Baltos lankos*, 2002, p. 74.

¹⁹ Apie teologiją, filosofiją, miestą ir kitus kūrinius, kurie mūsų nemylė: Su Stevenu Schroederiu ir Davidu Breedenu kalbasi Almantas Samalavi- čius, *Kultūros barai*, 2012, Nr. 12, p. 7.

²⁰ Algirdas Julius Greimas. Apie netobulumą. *Iš arti ir iš toli: Literatūra, kultūra, grožis*. Vilnius: *Vaga*, 1991, p. 222.

²¹ Paolo Fabbri. Simuliakrai ir semiotika: programos, taktikos, strategijos, Vilnius: *Baltos lankos*, 2009, 30, p. 41–42.

Liudvikas JAKAVIČIUS-GRIMALAUSKAS

PRINCAS INIGO VON URACHAS JAUČIA PAREIGĄ PADĖTI LIETUVAI*

Jo šviesybė princas Inigo von Urachas, Uracho kunigaikštis, Würtembergo grafas ir paskutinio Lietuvos karaliaus – Mindaugo II – anūkas, yra legitimus pretendentas į Lietuvos sostą.

1918 m. vasario 16-ąją Lietuva paskelbė savo nepriklausomybę nuo Rusijos imperijos, o tų pačių metų liepos 4 d. Lietuvos Taryba visuotiniu balsavimu nusprendė pakviesti jo šviesybę princą Vilhelmą von Urachą, antrąjį Uracho kunigaikštį ir Würtembergo grafą, tapti Lietuvos karaliumi. Praėjus keliems mėnesiams po jo išrinkimo, kai paaiškėjo, kad Vokietija pralaimės Pirmąją pasaulinę karą, Lietuvos Taryba lapkričio 2 d. panaikino savo sprendimą, paskelbusi Europai ir pasauliui apie Lietuvos Respubliką.

* *Kultūros barų* nr. 3 straipsnyje „Pralošta šachmatų partija“ Daiva Tamošaitytė be kita ko rašė: „Bavarijos princas Inigo von Urachas uoliai mokosi lietuvių kalbos ir jau yra pasirengęs mesti iššūkį trapią mūsų demokratijai, tapdamas Lietuvos žemių monarchu Mindaugu III!“ Nežinia, sutapimas tai ar ne, tačiau netrukus gavome Liudviko Jakavičiaus-Grimalausko, kuris yra lietuvių rašytojo, redaktoriaus, režisieriaus ir aktorius Liudviko Jakavičiaus (Lietuvanio) ir lietuvių didikės Honoratos Grimalauskaitės-Jakavičienės anūkas, laišką ir nedidelį interviu su princu Inigo von Urachu. Apskritai teigti, esą šiais laikais monarchija kelia grėsmę demokratijai, reikštų Danijos ir kitas karalystes kartu su Didžiąja Britanija vadinti nedemokratiškomis šalimis, – *red*

Tapęs Lietuvos karaliumi, jo šviesybė karalius Vilhelmas von Urachas pasivadino Mindaugu II. Jo išrinkimą karaliumi lėmė keli pagrindiniai veiksniai: jis išpažino katalikybę (dominuojančią religiją Lietuvoje), nepriklausė Hohencolernų dinastijai (šeimai, iš kurios kilęs vokiečių imperatorius Vilhelmas II, norėjęs Lietuvą paversti monarchija, gyvuojančia sąjungoje su Prūsija), buvo daug pasiekęs karininkas ir, jeigu Vokietija būtų laimėjusi karą, jo valdoma Lietuva būtų galėjusi tikėtis, kad turės patikimą apsaugą nuo Rusijos imperijos kėslių.

Wilhelmas von Urachas yra žinomas kaip jo šviesybė princas Vilhelmas Karlas Florestanas Gero Crescentius iš Uracho, Würtembergo grafas. Tapęs karaliumi, jis neturėjo progos apsilankyti Lietuvoje ir toliau gyveno Lichtenšteino pilyje, tačiau ėmė mokytis lietuvių kalbos. Lietuvos Tarybai pakeitus sprendimą, jam buvo netikslinga nei kraustyti į Lietuvą, nei baigti su pareigomis susijusių mokslų. Jo valdymo laikotarpis yra pats trumpiausias Lietuvos istorijoje. Kadangi jis – paskutinis Lietuvos karalius, tuo atveju, jei monarchija mūsų šalyje būtų atgaivinta, teisę tapti karaliumi turėtų jo palikuonis, anūkas, princas Inigo von Urachas.

Lichtenšteino pilyje saugomas popiežiaus Benedikto XV laiškas, sveikinantis Vilhelmą tapus Lietuvos karaliumi, Mindaugo II išrinkimas 1918 m.,

Wilhelm von Urach (Mindaugas II)

be kita ko, minimas ir generolo von Ludendorffo susirašinėjime su Šveicarijos valdžia. Trumpalaimį karaliavimą patvirtina įrašai kilmingųjų registruose, pavyzdžiui, Gothos almanache. Lietuvą valdė penkios karališkosios dinastijos: Mindaugo (1236–1285), Gedimino (1285–1440), Jogailaičių (1440–1569), Poniatovskių (1764–1795) ir Württembergų (1918). Bet per visą savo istoriją Lietuva turėjo tik du karalius: Mindaugą I, pradėjusį valdyti 1253-iaisiais, ir Mindaugą II, buvusį karaliumi vos kelis mėnesius 1918 m. Visi kiti monarchai, valdę Lietuvą, turėjo Lietuvos didžiojo kunigaikščio, bet ne Lietuvos karaliaus, titulą.

Jo šviesybė Inigo von Urachas, Uracho kunigaikštis, Württembergo grafas, gimė 1962 m. balandžio 12 d. Bavarijoje (Vokietija). Jis yra tiesioginis paskutinio Lietuvos karaliaus Mindaugo II palikuonis. Jo gyslomis teka Albanijos, Bavarijos, Didžiosios Britanijos, Lichtenšteino, Liuksemburgo, Monako, Portugalijos ir Rusijos karališųjų šeimų kraujas. Siekdamas padėti, kad Lietuvos kultūra stiprėtų užsienyje, princas remia lietuvių kultūros centrą Vokietijoje, o ir pats mokosi lietuvių kalbos. Jis dažnai lankosi Lietuvoje, stengiasi užmegzti pažintis su įvairiais žmonėmis. Vienas iš jo tikslų – sutvirtinti ryšius tarp Lietuvos ir Europos kilmingųjų šeimų.

Princas Inigo von Urachas sutiko pasidalyti mintimis apie monarchiją, Lietuvą ir dabartinę ekonominę šalies situaciją.

Liudvikas Jakavičius-Grimalauskas. *Kokius konstitucinės monarchijos privalumus išvelgiate?*

Princas Inigo von Urachas. Konstitucinė monarchija turi tą privalumą, kad trunka ilgai, o ne penkerius metus. Tęstinumas ir atsakomybė šeimoje perduodami iš kartos į kartą kaip garbė. Monarchų dėmesys sutelktas į perspektyvą, nes jiems nereikia rūpintis ateinančiais rinkimais ar liūdėti, kad pralaimėjo.

Monarchija, žinoma, nėra tobula institucija kaip ir visos kitos, tačiau ji gali reikšmingai prisidėti prie visuomenės stabilumo ir gerovės. Politikos mokslo tyrimai patvirtina, kad valstybės, kurių valdymo forma yra konstitucinė monarchija, paprastai turi stiprią ekonomiką, yra turtingos, klestinčios ir laisvos. Monarchai dirba tam, kad padėtų savo šaliai ir palaikytų teigiamiausią jos įvaizdį pasaulyje.

Nuo kada puoselėjate viltį atgauti Lietuvos sostą?

Visą gyvenimą ruošiausi tarnauti Lietuvos žmonėms, laikydamas save senelio įpėdiniu. Jei lietuviai kada nors panorės atgaivinti monarchiją, jeigu jiems reikės mano žinių

ir patirties, esu pasirengęs priimti šią garbę kaip ją priėmė mano senelis. Tačiau tai priklausys ne nuo manęs, o nuo Lietuvos žmonių sprendimo.

Ar yra paveldėtojų, kurie galėtų perimti Lietuvos sostą po Jūsų?

Taip, kunigaikštis Eberhardas von Urachas (1990), kunigaikštis Anselmas von Urachas (1991) ir kunigaikštytė Amelie von Urach (1994).

Po pirmojo Jūsų vizito į Lietuvą 2009 m. šalies žiniasklaida pranešė, kad planuojate apsigyventi Lietuvoje ir investuoti į nekilnojamąjį turtą. Ar pradėjote vykdyti šiuos planus?

Šiek tiek. Tam tikros investicijos jau padarytos. Kol kas Lietuvoje negyvenu, į ją dar nesikraustau, tačiau nuolat palaikau ryšius su lietuviais ir šalies institucijomis.

Viename iš ankstesnių interviu esate minėjęs, kad domitės aplinkosauga ir alternatyviais energijos šaltiniais. Kaip vertinate sprendimą statyti naują atominę elektrinę Visagine?

Mano manymu, pasirinkti atominę energiją yra tas pats, kas pasirinkti aklagatvį. Uranas kaip ir nafta yra sparčiai senkantis resursas. Jo trūkumą labai aiškiai pajusime galbūt po 50, vėliausiai po 100 metų. Pagrindinis klausimas yra, ką darysime, kai urano nebeliks. Be to, turime pamąstyti ir apie taršą, susijusią su kuru, jo gamyba, naudojimu, o vėliau – sunaikinimu. Geriausias sprendimas yra žalioji energetika. Čia galima prisiminti eilutę iš Mato evangelijos: ar yra žmoniška duoti vaikui akmenį, kai jis prašo duonos? Taigi, argi elgiamės žmoniškai, energetikos problemas užkraudami savo vaikams ir anūkams?

Inigo von Urachas Vilniuje

Stanislovo Švedarausko nuotr.

Lietuvos žmonės pasirinko protingai, pasisakydami prieš naują atominę elektrinę. Ką reikėtų daryti su „atominėmis atliekomis“? Jos spinduliuoja ir yra nuodingos. Pavojus išlieka net 50 tūkstančių metų – taigi kels grėsmę net 2 tūkstančiams generacijų! Yra daug pavyzdžių, kokie baisūs atominių elektrinių padariniai: Harrisburgas, Černobylis, Fukušima... Alternatyva – atsinaujinantys energijos šaltiniai.

Atominę elektrinę visai netoli Vilniaus planuoja statyti Baltarusija...

Savo nuomonę apie atomines elektrines jau išdėsciau.

Kaip vertinate dabartinę ekonominę Lietuvos situaciją?

Išvelgiu keletą galimybių. Tačiau, prieš dėstydamas savo idėjas, noriu dar kartą pabrėžti, kad kol kas nesu priėmęs jokios atsakomybės, viskas priklauso tik nuo Lietuvos valdžios institucijų. Manau, esminė problema ta, kad dauguma šalį valdančių žmonių nėra gimę ir auge tam, kad spręstų šias pro-

blemas, jie netgi nebuvo to mokomi, o tik išrinkti, kad bandytų jas spręsti kelerius metus. Per tą trumpą laiką jie bando parodyti, kad sugeba tai daryti, bet pasiseka ne visiems ir ne visada. Politikai yra priversti daryti kompromisus ir kartais pasirenka blogesnę iš dviejų ar blogiausią iš keleto variantų. Dabar pirmiausia reikėtų atsisakyti atominės elektrinės projekto. Būtina atsižvelgti į tai, kad Lietuva neturi gamtinių iškasenų, jos turtas – žmonės. Juos ir reikėtų labiausiai vertinti. Reikia investuoti į žmonių mokymą ir tobulėjimą. Svarbu, kad Lietuva ne tik ugdytų išsilavinusius, gabius žmones, bet ir sugebėtų išlaikyti juos Lietuvoje ar paskatintų sugrįžti. Emigracija yra tikrai didelė problema. Čia norėčiau kaip pavyzdį paminėti karalių Maksimilianą I Juozapą iš Bavarijos, įkūrusį Maximilianeumą – fondą gabiems studentams remti, kad šalyje būtų galima išlaikyti proto resursus. Tai jis darė dėl savo valstybės, mąstydamas apie būsimus amžius ir būsimas kartas, nes turėjo galią pakreipti įvykius tam tikra linkme. Žmonės – tai ateitis, Lietuva turėtų galvoti pirmiausia apie juos.

Ką jaučiate Lietuvai ir šios šalies žmonėms?

Lietuviai išrinko mano senelį Wilhelmą von Uračą savo šalies karaliumi, todėl jaučiu pareigą padėti, jeigu Lietuva paprašytų mane tapti jos suverenu. Vieną žingsnį jau padarė Lietuvos monarchistai, pripažinę mane pretendentu į sostą. Esu tam pasirengęs ir, jei tapčiau karaliumi, padaryčiau viską, ką galiu, kad Lietuvai ir jos žmonėms užtikrinčiau geresnę ateitį. Karalius susitapatina su savo šalimi. Šiuo metu irgi stengiuosi padėti Lietuvai, palaikau ją kiek galiu. Myliu šią šalį ir norėčiau, kad pasaulyje ji užimtų tinkamą vietą. Noriu, kad gyventi joje patiktų pirmiausia jos žmonėms ir tai paskatintų emigrantus grįžti. Būsiu dėkingas už bet kokią pagalbą šiame darbe.

Dėkoju už pokalbį.

Išvertė Jurgita ČEPULYTĖ

Kristupas ŠEPKUS

PENKTOJI KOLONA – TARP BAIMĖS IR GĄSDINIMO

Per pastarąjį dešimtmetį mūsų šalyje sparčiai daugėjo to, ką galima pavadinti „save ignoruojančiu patriotiškumu“. Ši keista ideologija susideda iš daugybės komponentų, tokių pat prieštarų, kaip ir ryškiausi jos propaguotojai. Svarbiausias sandas – nuoširdi neapykanta postsovietiniam gyvenimui, susiklosčiusiai ekonominei, etinei, kultūrinei situacijai, bandant ieškoti kompensacinių priemonių ar bent idėjų tokiai savijautai pateisinti. Net su diplomatija susiję politikai ir aukštus mokslinius laipsnius turintys akademinės bendruomenės nariai nuolatos beatodairiškai vartoja seną Ispanijos pilietinio karo laikais (1936–1939 m.) nacionalistų generolo Emilio Mola paskleistą terminą „penktoji kolona“. Komentariai apie šio termino vartojimą irgi dažniausiai baigiasi vidaus priešų paieškomis.

„Penktoji kolona“ jau tapo „patriotiškosios“ pusės placebo ir panacėja, ginant savo nuomonę visais klauksimais. Tarp pavyzdžių galima įvardyti VAE statybas, skepticizmą dėl Valdovų rūmų euroremonto, lenteles su gatvių pavadinimais lenkų kalba, leidimus vykdyti „tautinio jaunimo“ fiestas didmiesčių gatvėse, SSRS padarytos žalos atlyginimo reikalavimą iš Rusijos Federacijos, Lietuvos ginkluotųjų pajėgų dalyvavimą karuose prieš Irako ir Afganistano valstybes, daugelį kitų temų. Praktiškiausia tai, kad oponentus vadinti vidaus priešais vienodai sėkmingai gali tiek save priskiriantys kairiesiems,

tiesk dešiniesiems. Užsienio inspiruotu kenkėju gali būti apkaltintas bet kas – nuo kultūros veikėjo iki ūkininko. Priešų ieškojimas jau seniai peržengė oficialias tribūnas ir tradicinius informavimo kanalus, tapęs norma tiek interneto komentatorių karuose, tiek gyvose diskusijose.

Kadangi valstybiniu mastu Lietuva po 2001 m. rugsėjo 11 d. savo užsienio politiką aktyviau ar pasyviau derina su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis, nenuostabu, kad „penktąją koloną“ ypač dažnai krikštijami tie, kurie nepritaria tokiam kursui. Jų nuomonę žiniasklaida, nesvarbu, ar maitinama valstybinio, ar privataus kapitalo, dažnai tiesiog ignoruoja arba *sušvelnina* (t. y. cenzūruoja), netgi neieškodama preteksto. Tačiau kritiškų balsų pernelyg daug, visiškai jų ignoruoti neįmanoma, todėl pasirenkamas pats paprasčiausias (neretai nelogiškas) metodas – kaltinimai rusofilija. Čia vertėtų pabrėžti: daugelis su užsienio politika susijusių asmenų taip dažnai švaistosi terminu „Rusijos ranka“, kad susidaro įspūdis, gal jie net nėra girdėję, kiek daug žmonių JAV ir Vakarų Europoje labai kritiškai nusistatę „antiteroristinių“ karų atžvilgiu, o tokias nuomones jie reiškia ne tik socialdemokratinės pakraipos leidiniuose, pvz., vokiečių *Der Spiegel*, bet ir ideologiškai konservatyvioje žiniasklaidoje, pvz., amerikiečių *Chronicles*. Todėl JAV užsienio politikos rėmėjus vadinti provakarietiškais, o priešininkus – prorytietiškais jau savaime yra absoliučiai klaidinga. Tas pats pasakytina ir apie skirstymą į pilietiškas ir nepilietiškas pozicijas. Iki mieguistumą keliančios būsenos nuolat kartojamas ir jokių (nei teigiamų, nei neigiamų) emocijų nebesukeliantis gyrimasis demokratine santvarka tuoj pat pamiršamas, kai tik kas nors užsigeidžia pasinaudoti ja taip, kad ji tampa nebeatogi ideologiniam vyriausybiniam lobizmui.

Savaip įdomu, kad tarp išminčių, valstybiniais kanalais skleidžiančių neoponuotinas savo idėjas ir atmetančių kritiką kaip priešų kėslus, yra ypač daug labai dėmėtos biografijos asmenų. Nuo SSRS ambasados Kuboje darbuotojo, turistinių kelionių „prižiūrėtojo“ iki Kauno miesto Panemunės rajono komjaunimo sekretoriaus, LLKS CK skyriaus vedėjo.

Blogybė yra ne pačios kritikos kritika, bet automatiškas atsakomosios reakcijos projektavimas į abejoti drįs-

tantį asmenį, net ir tuo atveju, jei jis nėra jokia forma savanoriškai bendradarbiavęs su tolimesnio ar artimesnio užsienio žvalgybomis. Piliečiai, viešai ryžtingai išdėstę savo abejones, pavyzdžiui, dėl Visagino AE statybų, ne tik apskelbiami nekompetentingais atominės energetikos klausimu (tai gali būti tiesa), bet ir tapatinami su valstybės priešais, išsiilgusiais sovietinės dešros, su Rusijos agentais ir t. t. Tokiu būdu net visiškai tarpusavyje nesusiję oponentai priskiriami tam pačiam blokui.

Vietos, kur galėtų vykti atvira, argumentuota diskusija, šiuo metu beveik nebelikę, išskyrus vieną kitą leidinį, kurio redakcija nebijo kuo nors kam nors neįtikti. Švaistymasis tokiais kaltinimais kaip „penktoji kolona“ lemia, kad išsakyti kritišką požiūrį ar suabejoti valstybės užsienio politikos išmintingumu tiesiog bijoma.

Panašių politinio korektiškumo problemų esama ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje šalių, kur atstovaujamoji valdžia yra renkama. Claude'as Pollinas straipsnyje „Žiniasklaida: slaptas įtikinėjimas ar laiko ženklai“ rašo: „Šiuolaikinės Vakarų visuomenės paprastai vadinamos industrinėmis arba demokratinėmis visuomenėmis. Jas taip pat galima vadinti masinės komunikacijos bendruomenėmis [...] spauda užima svarbiausią vietą šių visuomenių funkcionavime. [...] Dar kartą reikia atkreipti dėmesį, kad masinė žiniasklaida parduoda tik tokias nuomones, kurias, jos nuomone, galima parduoti. Manau, ši nuomonių įvairovė yra daug labiau ribota, nei gali pasirodyti, nes visa medija propaguoja vieną ir tą patį.“¹

Tikroji mūsų valstybės „penktoji kolona“ yra įžūli, neatsakinga valstybinė (ar valstybės netiesiogiai išlaikoma) ir *think tank* lobistinių institutų propaganda. Būtent tie, kurie daugiausia postringauja apie pilietinę visuomenę, daro viską, kad tik ji neatsirastų.

Atviros diskusijos, kai oponentai vienas kitam negrasina, yra gyvybiškai būtinos, jei nenorime, kad ideologinis sovietmečio palikimas toliau kybotų mums virš galvų nelyg Damoklo kardas. ■

¹ C. Pollin, The Press: Hidden persuasion or Sign of Times? *Chronicles*, March 2013.

KAS LABIAUSIAI BIJO, TAS DAUGIAUSIA PRARANDA

Su džiazo virtuozu Petru VYŠNIAUSKU kalbasi Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ

Saksofonas – vienas naujesnių instrumentų, sukurtas kiek daugiau negu prieš pusantro šimto metų. Lietuvoje jo istorija dar trumpesnė, bet vieną ryškiausių su juo susijusių vardų nesunkiai atspėtų bet kokios viktorinos dalyviai... Kai svarsčiau, kokie žodžiai tiksliausiai charakterizuotų Petrą Vyšniauską, dėl pirmos vietos rungėsi *universalumas* ir *laisvumas*. Jo raiškos sritis labai plati – nuo liaudies, klasikinės, šiuolaikinės muzikos iki džiazo. Tačiau, kad ir ką darytų, niekada nepraranda raiškos laisvės.

Nors išėjo gerą mokyklą – studijavo pas pūtikų „tėvą“ Algirdą Budrį, vis dėlto nemažai būdų, kaip išgauti garsą, atrado pats. Bet svarbiausia, kad nusistatė savo asmeninį autentišką santykį su muzika.

Džiazo muzikantus įprasta vertinti pagal tai, su kuo jie yra groję ar kas yra grojęs su jais. Vyšniauskas dalyvavo dešimtyse prestižinių festivalių, grojo su gera puse šimto pasaulyje garsių džiazo virtuozų, klasikinės muzikos solistų ir dirigentų, liaudiškos ir akademinės muzikos orkestrų. Kai paklausiau jį, kurias iš daugybės pavardžių svarbiausia būtų paminėti, išgirdau netipišką atsakymą: „Dažnas džiazo artistas prie savo pavardės mėgsta pri-

sisiūti kokią pasaulinę garsenybę, nors gal tik pastovėjo šalia su instrumentu ar net visai nebuvo tos „žvaigždės“ susitikęs, – kas ten patikrins. Šiandien įėjo į madą visokie *Tribute to...* Bet juk tai tik gudravimas klausytojams privilioti. Žinau labai daug pavyzdžių, kai tik tuo ir užsimama, lyg svetima šlovė ką nors padarytų gabsenį. Tai didelė šių dienų bėda. Dabar daug panašių atlikėjų, panašios muzikos... Kaip mašinas išleidžia nuo konvejerio, kažkoks visko perteklius. Ir darosi nebeįdomu. Dažniausiai rūpi tik pinigai. Liūdna. Suvokiantys klausytojai ateityje bus tarsi brangakmeniai. Sakau iš savo patirties.“

Vis dėlto dar esama atlikėjų, kuriems nereikia savo autoriteto „ramstyti“ jokiais gudravimais, prie kurių pavardės nebūtina pridėti jokių titulų, nes viskas ir taip savaime aišku.

„Esu įsitikinęs, kad soprano saksofonininkas lietuvis Petras Vyšniauskas yra vienas giliausių ir originaliausių muzikų, grojančių šiuo instrumentu. Savo „rantytas“ frazes jis išplečia iki ryžtingų originalių intervalų, jo skambesys yra galingas, kur kas išraiškingesnis ir aštresnis negu šiuo metu Samo Riverio, sodresnis negu vėlyvojo Steve'o Lacy'o, kiek primenantis Evano Parkerio polifoniją“, – 2007 m. rašė JAV džiazų kritikų asociacijos prezidentas Howardas Mandela.

„Lietuvis Petras Vyšniauskas yra Rytų Europos avangardinio džiazų poetas“, – sako Joachimasis Ernstas Berendtas (*The jazz book: from regtime to the 21 century*, 2009).

Abi charakteristikos labai tikslios.

Lietuvių džiazų virtuozas stulbina improvizacine jėga ir tikėjimu tuo, ką daro. Pavyzdžiui, laisvai pasinerdamas į etninę muziką, vis tiek neišklęsta iš jos prasmų lauko, tačiau labai praplečia horizontus. „Jis pirmas pabandė suderinti pastovios sandaros liaudies melodijas su improvizuotais muzikos intarpais ir su-taikyti skirtingiems muzikos stiliams būdingus skambesio atspalvius, pvz., švelnų lietuviškos birbynės tembrą su šiurkščiai skambančiu saksofonu“, – teigia muzikologė Austė Nakienė. O pasak džiazų kritikės Jūratės Kučinskaitės, Vyšniausko rankose instrumentas „geba kalbėti, dainuoti, šaukti, raudoti, čiulbėti“.

Kartais atrodo, kad visą muziką jis, tarsi garsų alchemikas, paverčia paslaptingu „tauriųjų metalų“ lydiniu, kuris, panašiai kaip poezija, pasitelkianti įvairiausias kalbos asociacijas, atveria tai, kas dar negirdėta, nejausta, nepatirta.

Tai atlikėjas, puikiai jaučiantis erdvę, kurioje tuoj prabils garsai, tarsi jau esantys čia, kviečiantys pasinerti į jų skambesį, skatinantys mąstyti, skaityti eiles... Vyšniauskas puikiausiai gali visą vakarą improvizuoti, kai partitūra – tik eilėraščiai. Neatsitiktinai daugelis poetų taip mėgsta su juo rengti bendrus kūrybos vakarus – tokių yra buvę su Sigitu Geda, Jonu Meku, Antanu A. Jonynu, Gintaru Grajausku, Vytautu Landsbergiu, Kornelijum Plateliu, Vladu Braziūnu, Alium Balbierium, Donaldu Kajoku, Lidija Šimkute ir kitais.

Vyšniauskas kuria ne tik „momentinę“ muziką, skirtą to vakaro gurmanams pasimėgauti čia ir dabar. Jo kūriniai skamba bent penkiasdešimtyje spektaklių.

Nors saksofono tembras specifinis, Vyšniauskas gali juo pamėgdžioti kad ir birbynę. Kartais instrumento garsai nusidažo labai ryškiomis programinėmis spalvomis – nuo gamtos iki kultūros aliuzijų.

Bronius Kutavičius su sūnumis atrado, kaip fantastiškai skamba garsai, išgaunami palindus po fortepijono dangčiu. Vyšniauskas per įžanginį koncertą, skirtą LMTA 80-mečiui, džiazavo ne įprastai, o atsisėdęs kaip pianistas ėmė pūsti į fortepijono vidų, įsiklausydamas į visus aidesius. Vėliau improvizavo ir fortepijonu.

Jo atvirumas naujiems dalykams neatsiejamas nuo jaunatviško smalsaus būdo. Matyt, todėl jis nesibaido naujoviškų iniciatyvų. Tarkim, 1982 m., Liudui Šalteniui paskatinus, Petro Vyšniausko kvartetas pradėjo rengti pirmuosius džiazų vakarus „Neringos“ kavinėje, 2004 m. jis buvo pirmojo Lietuvoje tarptautinio *world music* festivalio „Jumbo“ meno vadovas, 2010 m. įsteigė tuo metu vienintelį sostinėje džiazų klubą „Jazz kablys“...

Vidmantas Bartulis sakė, kad jam labai imponuoja tvirtos moralinės, patriotinės ir profesinės Petro Vyšniausko nuostatos: „Visada to pavydėjau, besiblaškydamas, besimuistydamas... Susitikimai su juo tarsi „nuleidžia“ ant žemės, nukreipia į paprastus, elemen-

tarius dalykus, jokių „mandrų“ atsakymų nė nereikia ieškoti – viskas šalia, čia pat...”

Pokalbio su Petru Vyšniausku susitikome Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje, mums abiem įprastoje erdvėje, suprasdami, kad to, kas svarbiausia, nei apie muziką, nei apie gyvenimą vis tiek neįmanoma nuskaidyti žodžiais.

Rūta Gaidamavičiūtė. *Kai studijavote, džiazas buvo „reabilituotas“ dar visai neseniai. Viešojoje erdvėje jis skambėdavo retai. Iš kur kilo įsitikinimas, kad būtent džiazas yra Jūsų gyvenimo kelias?*

Petras Vyšniauskas. Aš ir dabar nemanau, kad džiazas yra mano kelias, nes nesu išaugintas džiazu. Sovietmečiu džiazu muzikos buvo nedaug, informacijos nuotrupas gaudydavau per JAV radiją, kurio transliacijas gožė didžiausi trukdžiai iš specialiai tam pastatytų stočių. Buvo klasikinės muzikos plokštelių, popmuzikos – *Led Zepelin*, *The Beatles*, *Deep Purple* įrašų, instrumentinės muzikos debesyje sukinėjosi ir džiazas, traukęs mane labiausiai, ypač po to, kai, būdamas dešimties metų, pamačiau saksofoną, blizgantį tarsi auksinis jūrų pirato dantis. Kur tik žengiau, visur susidurdavau su muzika – mokiausi „plėšyti“ akordeoną, pučiamųjų orkestrėlyje grojau klarnetu. Mokykloje ir vėliau yra tekę groti per gimtadienius, per vestuves, per laidotuves... Labai produktyvūs buvo ketveri metai Klaipėdoje, 1972-aisiais ten prasidėjo mano pažintis su džiazu klasika iš natų – grojau prof. Prano Narušio bigbende, prof. Sauliaus Šiaučiuolio kvartete. Vėliau studijavau Vilniuje.

Ar timoji aplinka turbūt irgi buvo muzikali?

Giminėje nestigo muzikantų. Mamos tėvas su kornetu nesiskyrė visą gyvenimą. Dėdė grojo smuiku, tūba, kornetu, armonika. Broliai, sesuo irgi muzikavo, tik tėvas ne, nes neturėjo klausos, tačiau muzika jam atrodė stebuklas, todėl mus, vaikus, skatino mokytis groti.

Ar neprieštaravote, kai sūnus Dominykas pasuko Jūsų pėdomis?

Dievas davė du kelius – vieną sūnui, kitą man. Nepasakyčiau, kad jie yra labai duobėti ar sunkiai įveikiami, be to, lygiame kelyje greitai apima snaudulys...

Kokių savybių ir kokiems atlikėjams šviesiai pavydite?

Man pasisekė – apie 1970 m. Plungėje grojau su Charlie’u Parkeriu, o kita plokštelė buvo Count Basie! Melodinė improvizacija ir aukščiausio lygio ritmas. Jas zulinau kaip dalgį galasdamas, dar ir dar kartą.

Plungėje grojau ir su Armstrongu, ir su Čaikovskiu. Pasileidi plokštes ir tiesiog kvailioji. Tai lavina garsinę atmintį, įgauni patirties. Vienu metu gali sugroti už visą simfoninį orkestrą. Jei iš ritmo pozicijų žiūrėsime, mane yra užkabinęs Stravinskis – šokinėjančios ritmikos daug. Tokių dalykų iš klasikos esu prisigraibęs nemažai ir bandau surišti. Be to, gamtovaizdis, upeliai, kalvos, žmonės aplinkui irgi įkvepia... Tą bagažą ant pečių ir nurūkti takučiu... Bet dar reikia formą pajauti, kad ją pripildytum.

Viskas yra svarbu. Atsimenu, eidavome klausytis obojininko Juozo Rimo, klarnetininkų Algirdo Budrio, Martusevičiaus. Labai „pakraudavo“.

Vis dėlto man svarbesnės ne tiek muzikanto, kiek žmogaus savybės. Tai lemia, ar toliau eisime kartu, ar prasilenksime kelyje. Beje, garsus muzikantas nebūtinai yra geras muzikantas. Šiandien pinigai liepia sakyti, kad kiekvienas artistas yra „pasaulinė legenda“, „unikalus“, „vienintelis“, „paskutinį kartą pasirodo“, nes be šito anturažo niekas jo nepirks. Manau, apgaulingai vartojami žodžiai nuvertina tiek klausytojus, tiek artistus. Nebeaišku, kas yra kas. Iš čia atsiranda vagies, rėksnio laimėjimai, o kasdien „darželių“ puoselėjantys tyleniai pralaimi. Kitaip sakant, tas, kuris įdeda daug darbo į muziką, tampa nematomas, nes šandien karaliauja tie, kurie turi begales laiko savireklamai, nes lengvai slysta paviršiumi. Tai neteisinga, bet taip yra.

Gyvenime daug loterijos. Niekada nežinau, kas laukia už minutės, už kampo, kas nutiks šį vakarą arba naktį miegant. Gali būti, kad per vieną koncertą tu pakeisi žmogaus gyvenimą, bet gali būti, kad jis su tavimi daugiau nebesikalbės. Yra toks jausmas – pavydas. Gali atsitikti taip, kad visa salė verks, tau grojant, o tu nejausi visiška nieko. Arba atvirkščiai.

O kai išgirstate ką nors naujo, ar neapima noras to perimti?

Čia yra panašumų su perskaityta knyga. Atrodo, perskaitei ir nieko neatsimeni, bet po kurio laiko

daug ką cituoji tarsi savo. Gal verčiau tiktų kalbėti apie žmogiškosios patirties perdavimą ir perėmimą? Juk vienas nieko nepadarysi, reikia dar kažko. Pažiūrėkime, kaip keitėsi klasikinė ar džiaz muzika – tai bene geriausias pavyzdys, jei kalbame apie perėmimą. Pabaigos kol kas nematyti.

Dabar muzikos beveik nesiklausau. Gal per daug esu prisiklausęs vaikystėje. Tiesiog naktimis rydavau. Jaunystėje tas troškulys irgi atrodė nenumalšinamas. Šiandien, jei nueinu į koncertą, klausausi kaip koks mokslininkas: kodėl? kas? kam? Matyt, esu sustojęs...

Gal klausotės muzikos dėl naujos informacijos?

Tokio poreikio nėra, net esu sakęs, kad džiazas pasibaigė 1967 m., kai mirė Johnas Coltranė'as... Vis dėlto klausytis būtina, nes dirbu su studentais. Bendraudamas su kiekvienu galiu nujausti, kaip jis mąsto. Bet daugiausia bendrąja techniniais dalykais – kvėpavimo techniką ir panašiai. Gaila, kad būsimi džiaz muzikantai, studijuodami LMTA, nesusipažįsta su klasika – susiaurėja jų minties horizontas.

Gal bijo prarasti stiliaus originalumą?

Kas labiausiai bijo, tas daugiausia praranda. Pasauliniai vardai, jų kūrybos kelias tą patvirtina. Skaitau apie Charli Parkerį – jis gilinosi į klasikinę muziką, apie 1950-uosius į savo ansamblį įtraukė styginius, bet argi nebuvo pašėlusiai originalus? Teko bendrauti su Herbie Hancocku – jo šaknys irgi siekia klasikinę muziką. Kad ji padeda, abejonių nėra.

Klausantis Jūsų grojimo, malonu just, kaip laisvai į erdvę sklinda garsai – lyg būtų dainuojama. Ar mėgstate dainuoti?

Gal mėgčiau, bet neturiu balso. Esu daug grojęs bažnyčiose. Ten išgaunami garsai ilgai sklindo, sukinėjasi, kol sugrįžta atgal tarsi paukščiai.

Nebūtina per dvi sekundes paskleisti daugybę garsų, verčiau išgauti vieną, bet gerą, negu šimtą netikrų. Natų išdėstymas laike pavoingas, nes garsai arba skrenda, arba ne. Ir nežinai kodėl, matyt, ne laiku pataikei. Visada sudėtinga groti lėtą baladę, nes su dviem trim natom

labai lengva „nutūpti“ ant žemės, o dar reikia galvot, kad garsai sklistų į priekį, kiltų aukštyn, panašiai kaip muilo burbuliukus pučiant.

Neseniai Jūsų saksofonas skambėjo su Lietuvos valstybiniu simfoniniu orkestru. Ar ne per mažai laisvės tokios prigimties atlikėjui?

Groju, kas parašyta. Patyriau didžiulį malonumą. Už nugaros – medžio skambėjimas: smuikai, violončelės, kontrabosai, klarnetai. Šiltai minkšta atrama. Tai buvo didžiulė šventė metaliniam saksofonui, kuriam ne taip dažnai tenka skambėti su simfoniniu orkestru, o ir man laimė. Laisvės suteikė Vidmanto Bartulio kūrinys „Muzika“ – kompozitorius leido, kad panardyčiau improvizuodamas.

Kita to vakaro sandūra – saksofonas ir impresionizmas – atrodo tarsi iššūkis!

Gal iš alkio. Norisi pabandyti, net jei viešai apsvilsiu. Jeigu saksofonas būtų atsiradęs prieš 500 metų, manau, būtų parašyta nemažai geros muzikos šitam instrumentui. Visada esu už gryną produktą. Kai sumaišai, kitą dieną galvą skauda. Kartais, būna, dvejoju, antai groju su kameriniu Mozartą ir supratau, kad tikrai geriau gryni pavidalai. Visada keistai atrodė Mozartą grojantys birbynėmis. Veronika Povilionienė tegul dainuoja viena, kamerinis tegul griežia, su kuo turi griežti...

Taip ir nežinau, ar gerai tie susijungimai, ar ne. Esu už gryną produktą, nors pats sau priešgyniauju. Tikiuosi, tie kompozitoriai, kurių muziką grodamas transformavau, neužpyko...

Judviejų su Veronika Povilioniene duetas man atrodo tobulas...

Mudu neturim jokių įsipareigojimų ar plano, tiesiog išeinam į sceną ir muzikuojam. Veronika moka daugybę dainų, iš to viską čia pat ir lipdome, nes kai sugalvoji, kaip viskas turėtų būti, nebelieka gyvo pojūčio. Žinai, kad bus tas, bus anas, bet šventė taip ir neįvyksta. O per tokius spontaniškus susitikimus atsinaujini, sužinai, ko nežinojęs. Mano gyvenimas pilnas atsitiktinumų. Pavyzdžiui, Veroniką dainuojant išgirdau laive, kai mudu

atskirai plaukėme į Norvegiją. Taip ir atsirado mūsų duetas. Veronika – tai tarsi lietuviškų dainų biblioteka.

Stulbina skaidri, sodri Jūsų saksofono garsų gelmė. Atrodytų, turite dvigubus plaučius...

Kvėpavimo technikos išmokė profesorius Algirdas Budrys, ir gana greitai – per vienus mokslo metus. Įstojau pas jį, mokiausi groti klarnetu, paskui perėjau į saksofono klasę. Viskas glūdi viduje, kaip sandėlyje. Ką jaunas išmoksti, tą ir turi. Prikelt reikia vienos ar dviejų dienų. Kai paimu garsą, apie kvėpavimą negalvoju. Tiesiog įeigu groji pučiamuoju muzikos instrumentu, būtina gerai valdyti „dumplės“, tada galėsi natą ar frazę išteisti kiek nori, tačiau tai turi būti pačios muzikos savastis, o ne muzikanto galios demonstravimas. Mintis, kvėpavimas, širdis – viskas kartu. Manau, sunku būtų to išmokyti, jei žmogaus kūnas jau susiformavęs. Viskas turi būti daroma laiku.

Ar naujos pareigos „Trimito“ orkestre reikš ir naują ampluą – dirigavimą? Nemažai muzikantų po ilgametės instrumentininko patirties pasuko dirigento keliu – Donatas Katkus, Algirdas Vizgirda, Vilhelmas Čepinskis, Robertas Bliškevičius...

Kol kas neatsakysiu ir į šį klausimą. Turiu pasiūlymą mokytis diriguoti, bet nesu apsisprendęs – arba čiupsiu, arba ne. Gal kartais rudenį viskas prasidės. Bet niekada anksčiau net tokios minties neturėjau. Jaunystėje esu dirigavęs Klaipėdos orkestrui Liszto Antrąją rapsodiją, tai visi juokėsi.

Kokie ryškiausi įspūdžiai iš sąlyčio su lietuvių muzika?

Iš Vidmanto Bartulio, Algirdo Martinaičio esu gavęs tiesioginį suvokimą, kaip muzika klostosi, kaip ką sudėlioti... Tai primena namo statymą, stengiantis išlaikyti savitą stilių su visais „kvapais“.

Anais laikais, kai visai nebuvo repertuarinės literatūros, eidavau prašyti kūrinių kaip koks elgeta. Arūnas Navakas parašė „Rondatą“ (rondo sonatą), Faustas Latėnas – „Albinoso judėjimus“, Rimvydas Racevičius – „Kosminius spindulius“, Vytautas Germanavičius – „Meeting“, Anatolijus Šenderovas

– „Regėjimus“... Jaroslavas Cechanovičius sukūrė koncertą saksofonui „Lietuviška fantazija“. Kompozitoriaus ir atlikėjo improvizatoriaus santykiai sudėtingi, nes kompozitorių galima prilyginti tėvui, o muzikantą – šešiolikmečiui jo sūnui, kuris nesirengia tęsti mokslų. Nors yra buvę ir priešingai – sako, „tu čia truputį paimprovizuosi“, o tik keletas ženklių užrašyta. Arba gaunu lapą su kompozitoriaus pavarde ir... daugiau nieko ten nėra. Antanas Rekašius, atsimenu, nemažai tokios muzikos buvo užmetęs – tik kažkokių rėmus. Sunku pasakyti, ar tai gerai, ar blogai. Iki šiol nežinau. Vaikas būdamas klausydavosi Felikso Bajoro „Vakaro godų“, kurias jis pats įdainavo. Po trisdešimt trejų metų susitikom, papasakojau apie tai Feliksui, jis perrašė tą melodiją, o aš pagroju. Ji ir šiaip buvo paprastutė, bet jis dar labiau supaprastino – liko vos keletas natų.

Kartais improvizaciniai epizodai įterpiami tarp tvirtai suręstų partijų, o kaip elgiatės, jeigu beveik viską reikia susigalvoti pačiam?

Tada kalbuosi su autorium, ilgai kalbuosi... Arba randame išeitį, arba ne. Jei nepavyksta rasti, nieko ir nedarom. Su Bronium Kutavičium esam kalbėjęsi, bet nieko neišėjo, su Osvaldu Balakausku irgi. Esu grojęs Antano Jasenos, Snieguolės Dikčiūtės kūrinius.

Ar sunku iš laisvo džiazinio ritmo persiorientuoti į tikslų akademinės muzikos laiką?

Visiškai nesunku. Tarsi kasetė magnetofone pasikeičia. Įsijungia mąstymas ir žinau, kad bus kitoks frazavimas, kvėpavimas, garso ataka, kitokia dinamika. Bet vis tiek savaip varžo įpročiai, įgūdžiai, kartais norėtum kokią nors natą visai kitaip pagroti, bet tavo vidus sako: „ne“. Būna tokių užsimiršimų.

Koks koncertų tankumas yra optimalus, kad netrukdytų nei dėstyti, nei gyventi?

Gal optimalu būtų koks pusšimtis koncertų per metus. Visai būna. Neturiu vadybininko, šiais laikais tai visiškai neprofesionalu, festivalių organizatoriai, kiti „suinteresuoti asmenys“ skambina tiesiai man. Niekada

neturėjau specialaus nusistatymo, kad turėčiau nuolatos groti, kad nevalia padėti į šalį saksofono. Jis man kaip ranka, kuri tiesiog yra, jeigu jos neskauda, tai jos ir nejaučiu. Nesu taip įsijautęs, kad gyvenčiau vien muzika.

Ar metams bėgant instrumentas gerėja? Juk smuikai, violončelės įgauna tarsi laiko patiną...

Nemanau. Jis metalinis ir tiesiog plonėja. Tiek iš išorės, tiek iš vidaus – nuo prakaito, drėgmės, seilių. Yra dideli temperatūrų skirtumai ir tos pagalvėlės – sausa, drėgna, šalta, karšta – naikina jį. Man teko groti pirmaisiais Adolfo Saxo instrumentais, pagamintais 1846 m. Jie visiškai lengvučiai, tarsi laikraštis, bet iš jų sklinda labai šiltas garsas – matyt, laikmetį atitiko. Prancūzai užsakė saksofoną kariuomenei, kad galėtų groti per audras ir sniegą. O kai sukonstravo, tas paplito po visą pasaulį.

Dyla instrumentai, dyla ir tie, kas jais groja...

Dėstydamas daugiau kalbate ar mieliau rodote?

Gal per pusę, labai priklauso nuo konkretaus studento. Jeigu jam aiškiau, kai pasakojau, tai kalbu, o jei tada, kai rodau, – groju. Pats parodymas tikrai duoda daug naudos. Grojantis dėstytojas yra produktyvesnis negu tas, kuris vien kalba. Kai pagroji studentui, matai jo akis: vienas patiria šoką – „argi taip galima?“, kitas užpila klausimais, trečias taip nusivilia, kad nori apskritai padėti instrumentą. Tada gelbsti žodis.

Kaip vertinate idealizmą, jeigu jo apskritai dar likę?

Be idealizmo neturėtume savo valstybės. Be jo gyvenimas – tiesiog cemento maišas, nieko daugiau. Sausai kalbant, idealizmas – tai viena iš gyvenimo įvairovės formų, be jo nėra pilnatvės. Tas, kas dabar vyksta, manau, laikina. Kalbu apie materiją. Žmonių santykiai pakrikę, nes atrodo svarbiausia prisikimšt kišenes, neužsičiaupiant kalbėti apie save, girtis – štai skaitykite, aš esu toks ir toks! Ilgai nebus šitaip. Teks atsitokėti...

Ar požiūriui į žmones, reiškinius taip pat leidžiate laisvai keistis, ar čia improvizacija negalioja?

Žmonės keičiasi, tad keičiasi ir požiūris į juos. Vieni gražėja senatvėje, kiti jauni būdami pasensta, ir nieko.

Reikėtų eiti ne savęs aukštinimo, bet muzikos šlovinimo keliu. Dažnai muzikantas grodamas įsivaizduoja, kad tapo didesnis už kūrinį. Esu matęs meno žmonių, kurie nieko nebegali, bet vis dar bando. Menas yra laiku pasitraukti.

Kas lėmė, kad toks tikras žemaitis vasaras leidžia poetiškame Anykščių krašte?

XX a. pačioje pradžioje Juozas Tumas-Vaižgantas buvo atkeltas į mano gimtąją Žemaitiją, Kulių bažnytelę. Jis švietė žmones, stiprino tikėjimą, dalijo knyges. Po šimto metų Anykščių vaikų muzikos mokykloje vasaromis mokiau vaikus muzikuoti, pūsti dūdas, savaip bandydamas grąžinti skolą Aukštaitijai. Toks gana gražus kultūrinis bendradarbiavimas laiko tėkmėje užsimezgė. Beje, abu su Vaižgantu esame Ldk Gedimino ordino kavalieriai... Ar pridurti, kad juokauju?

Anykščiuose graži gamta. Daug puikių žmonių pažįstu. Jei ilgiau pabūnu, pradėdau aukštaičių tarpe kalbėt.

O kokios mintys dažniausiai užplūsta, kai galvojate apie muziką?

Apie muziką aš negalvoju. Ji ir dabar skamba – kažkokios ilgos natos. Labai sunku nupasakoti. Neįsivaizduoju, kaip. Kartais susitinku su žmogum ir jis man sako: „Kodėl tu nešneki?“ Jis nežino, net nenujaučia, kad mano viduj zvimbia spiečiai visokiųjų garsų, melodijų, bet labiausiai vaikystės muzika. Blogiausia, kai ima įkyriai skambėti prasta, agresyvi frazė ir tu jos nei išplausi, nei išmesi, tiesiog lauki, kol nutils. Man teko gana nemažai muzikuoti su neįgaliais žmonėmis. Siūlau pabandyti. Tada suprasime, kokia iš tikrųjų yra muzikos jėga ir kas yra neįgalus.

Muzika – kažkokia mistika, iki šiol neatskleista paslaptis. Grojant atsiranda galimybė šiek tiek priartėti prie jos, nes be jokių „pagalbinių“ priemonių skraidai, pasiėmęs dūdą. Kas yra patyręs tą jausmą, visada norės „ten“ sugrįžti. Gal muzika ir skirta tokiems „skrydžiams“ virš kasdienybės?

Dėkoju už pokalbį.

AR BANGINIS YRA ŽUVIS?

Mintimis dalysiuosi apie kalbą, o ne apie žuklę. Sakoma, kad kas žmogus – tai kalbėtojas, kas žmogus – tai kalba. Bet tada reiktų sakyti esant tiek kalbos rūšių, kiek yra žmonių. Toks maksimalistinis kiekvieno individo kalbos skirtumų „rūšiavimas“ būtų tiesiog neaprepiamas. Tačiau įvairių labiau apibendrintų kalbėjimo grupavimų esama nemažai: *formali kalba, mokslinis stilius, reklamos žanras, žargonas, bendrinė-standartinė kalba, puskalbė, poezijos žanras, agresyvus stilius*, galėtų būti net *kalbėjimo išgėrus kavos stilius* arba *akių vokų suglaudžiantis stilius*. Visa tai yra tam tikros plačiau ar siauriau užgriebiančios kalbėjimo ar kalbos rūšys.

Bet kuo sudėtingesnė klasifikacija, tuo sunkiau žmogaus smegenims ją įsiminti arba atmesti. Ideali būtų dvinarė opozicinė klasifikacija. Čia kaip tik norėčiau supriešinti dvi kalbos rūšis, vieną iš jų galima vadinti tradicine gyvąja, o kitą – mokslo ir mokslininkų kalba.

Esama tokių lyg ir absoliučių pasakymų. Štai internete randu sakinį: „*Visą naktį košmarai kamavo*.“ Bet nežinau, ar tikėti, kad tikrai *visai* *visą* naktį? Sakoma: „*Niekad nežinai*, kur nuves laikas!“ Iš tikrųjų *kartais* *juk žinai*. Arba toks sakinytis iš *Lietuvos aido* (2012-07-11, p. 1): „Vakarų Europoje *niekas* neišrinktų į valdžią tų politikų, kurie smerkia pamatines žmonių teises. Lietuvoje – *viskas* atvirkščiai.“ Man regis, galvoje turėta ne *niekas* ar *viskas*, o tik *dauguma* ar *daug kas*.

Lengvai galima parinkti ir daugiau pavyzdžių, bet jau dabar aišku, kad tai tam tikras kalbėjimo būdas,

suabsoliutinantis nebūtinai absoliučius dalykus. Paskoma tvirtai kategoriškai, nors realybė niuansuotesnė. Tokiu būdu ant svarstyklių lėkščių dedamas tikslumas prieš apytikrumą.

Tikrinu žodynus. Anot *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (DLKŽ), *visas* reiškia „viską apimantis, ištisas“; *niekad* – „nė jokių laiku, niekuomet“; *niekas* – tai „joks (žmogus ar daiktas), nė vienas“; *viskas* – tai „visa, drauge paėmus“. Vadinas, kad *visą naktį* reiktų suprasti taip, esą nuo pat pradžios iki pabaigos naktis prisodrinta košmarų, be jokios atvangos, be pertraukos, per kurią košmarai būtų liovęsi kamuoti. Analogiškai turėtume manyti, kad *Lietuvos aidas* teigia, esą *į valdžią tų politikų neišrinktų (nerinktų?) nė vienas*; o *Lietuvoje, visa, drauge paėmus, yra atvirkščiai*. Bet intuicija kužda, kad čia kalbama truputį apie kitką. DLKŽ autoriai tarsi pasirinko svarstyklių lėkštelę su lipduku „tikslumas“, bet nepastebėjo kiek kitokio žodžių *niekad, niekas, visas, viskas* vartojimo.

Mano tikslas visai nėra kalbėti apie *lietuvių* kalbos žodynus. Analogiškų apibrėžimų esama ir *kitų* kalbų leksikografijoje. Pavyzdžiui, Sergejaus Ožegovo ir Natalijos Švedovos rusų kalbos žodyne žodis *nikogda* – „niekada“ aiškinamas kaip „jokių laiku, jokiais aplinkybėmis“, o *vesj* – „visas“ turi šešias reikšmes, ir jos visos implikuoja tą patį absoliutumą. Žodynų autoriai lyg vengia reikšmių, kurios žymi netikslų, neišsamų kiekį ar skaičių, gal net dedasi jų nepastebintys. Kalbos mokslininkai tarsi stengiasi, kad kalba atrodytų ar darytųsi tikslesnė, negu yra, tarsi teigia, kad tos ne-

absoliučios reikšmės neva nepreciziškos, todėl nereikšmingos, taigi galima kalbą sprauti į išmąstytus rėmus, ją neva tobulinant.

Bet ne tik kalbės, o ir kitų sričių mokslininkai stengiasi kalbą keisti – tikslindami pažinimą, mąstymą apie pasaulį, jie daro poveikį ir kalbai. Į akis krinta tam tikri subordinuoti daiktavardžiai (hiponimai). Sakysim, *bambukas*, kurį mokslininkai laiko žole. Jį apibrėžiant *DLKŽ*, nepavartotas žodis *žolė*, bet žodžių junginys *varpinių šeimos* tai suponuoja: „bot. aukštas, laibas sumedėjęs varpinių šeimos šiltųjų kraštų augalas tuščiaviduriu stiebu“. O anglų kalbos *Merriam Webster Collegiate* žodyne *bambukas* aiškiai vadinamas žole: „viena iš daugelio, ypač tropinių medžių, medžio pavidalo žolių [...]“. Tačiau patekęs tarp bambukų negaliu atsikratyti įspūdžio, kad tai miškas, kad bambukai yra tikri medžiai ar bent krūmai. Kodėl mano supratimas apie tai, kas yra medis ir kas – žolė, taip smarkiai prasilenkia su botanikų nusistatymais, kuriuos gana noriai pripažįsta žodynai?

O ar banginis yra žuvis? Hermanas Melvilis, garsiaame 1851 m. romane „*Mobis Dikas*“ aprašęs baltąjį banginį, aiškino: „*Savo Gamtos sistemoje 1776 metais Linėjus paskelbė: Tokiu būdu aš atskiriu banginius nuo žuvų*. Bet iš savo paties patirties žinau, kad bent iki 1850 metų rykliai ir alsės, Atlanto ir kitos silkės, priešingai aiškiam Linėjaus įsakui, tas pačias jūrų valdas vis dar dalijosi su Leviatanu (banginiu).“ Nors ir žinodamas Linėjaus argumentus apie karštą banginio kraują ir oru kvėpuojančius plaučius, Melvillis apsisprendė laikytis „geros senamadiškos nuomonės, kad banginis yra žuvis“.

DLKŽ griežtai perėmė Linėjaus priesakus ir *žuvį* apibrėžė kaip „žiaunomis kvėpuojantį, šaltakraujį stuburinį vandens gyvūną“. Dėl karštu krauju šildomų plaučių banginis tarp žuvų nepateko. Bet kodėl, žiūrėdamas kokį dokumentinį filmą apie banginius, negaliu mintyse nelyginti jų su delfinais ir rykliais: visi jie nardo jūromis, yra panašios formos ir turi pelekus. Visa tai, mano supratimu, yra žuvų bruožai, o juos atitinka ne tik rykliai, bet ir banginiai su delfinais. Užtat temperatūros, kvėpavimo ar dauginimosi skirtumų, kuriuos pastebėjo, ištyrė ir suklasifikavo mokslininkai, tiesiog nematau, man jie atrodo paslėpti ir neesminiai.

Arba kitas pavyzdys – astronomai moko, kad saulė yra žvaigždė. Bet mes ir patys iš patirties žinome, kas yra saulė, o kas – žvaigždės. Šiuo atveju žodynai, regis, ne taip ryškiai pasidavę mokslininkų spaudimui, pavyzdžiui, *DLKŽ*, nurodo, kad *žvaigždė* visų pirma yra „šviesulys, atrodantis šviečiančiu tašku nakties danguje“ (tad saulė – ne žvaigždė, nes nakties danguje jos nebūna). *Saulė* esąs „dangaus kūnas, aplink kurį skrieja Žemė ir kitos planetos“ (tad kūnai, apie kuriuos Žemė neskrieja, nėra saulės; Žemė neskrieja apie žvaigždes, tad žvaigždės nėra saulės). Minėtame rusų kalbos žodyne apibrėžimas iš dalies panašus, plg., *solnce* – „saulė“: „Dangaus šviesulys – įkaitęs plazminis rutulio formos kūnas, apie kurį sukasi Žemė ir kitos planetos“. Tačiau astronomų siūlomas požiūris čia ryškesnis, nes toliau nurodomas pirmasis iliustracinis pavyzdys sulygina saulę su žvaigždėmis: „Saulė – nykštukinė žvaigždė“.

Astronomai sako, kad Venera – tai planeta. Man ji yra aušrinė ar vakarė žvaigždė. Ar kas pasakytų *aušrinė* ar *vakarė planeta*? Ar kas, užvertęs galvą į dangų, gali pastebėti ypatybių, dėl kurių Jupiteris, Marsas ar Merkurijus turėtų nebūti žvaigždės?

Aišku, mokslininkai stengiasi sąmoningai modifikuoti kalbą, formuoti ją pagal savo atradimus ir naujas klasifikacijas, nors klasifikacijos gali būti laikinos, kol bus perklasifikuotos. Bet ar sulig kiekviena mokslinė klasifikacija, kad ir labai paplitusia, turėtų keisti ir senosios žodžių reikšmės?

Žmonės kalba jau šimtus tūkstančių metų. Tai žmonių kalba žmonėms, ir ją vadinti galima įvairiausiai: gyvąja, gyvenimiška, paprasta, įprastine, tradiciška, natūralia. Tai ne mokslininkų kalba mokslininkams ir ne mokslininkų kalba žmonėms. Žmonių kalba neturėjo visada būti visai tiksli, joje nuolat pasitaikydavo neaiškių pasakymų, dviprasmybių, nutylėjimų, perdėjimų. Aplinka, situacija, kontekstas papildydavo didžiumos ne visai preciziškai sudarytų sakinių mintį ir ją išskaidrindavo, suvienareikšmindavo. Įdomiausia, kad būtent tokia kalba – žmogiška, apytikrė, mums puikiausiai tarnavo ir tarnauja. Senų žodžių daugiareikšmiškumas, polisemija gal yra geriausias tokio prisitaikiusio ambivalentiškumo pavyzdys. Apytikrumas – normaliausias

gyvos kalbos bruožas, tačiau ir būdama apytikslė ji lengvai suvokiama.

Todėl svarstau apie tokias dvi kalbos rūšis – gyvąją natūralią (apytikslę) ir mokslo, mokslinę (tikslią, nedviprasmišką). Gyvoji apytikslė kalba formavosi tarsi savaime, tuo ji ir skiriasi nuo dirbtinai kuriamos mokslininkų kalbos, orientuotos į tikslumą. Tuo nenoriu pasakyti, kad viena rūšis negali susiliesti su kita – juk mokslo kalbos šaltinis irgi yra gyvoji kalba. Bet jei mėginsime apsimesti ir manysime, kad mokslo kalba yra ta pati gyvoji kalba, tik praturtinta mokslo žiniomis, tai nepastebėsime principinių skirtumų ir, gyvąją kalbą paguldę į Prokrusto lovą, nuvertinsime jos savitumą.

Mokslo žodynuose *bambukas* ir toliau bus žolė, *banginis* – žinduolis, o *saulė* – žvaigždė. Bet didžiumos žmonių gyvojoje kalboje egzistuos tokio preciziškumo nesiekiančios, kitaip atsiradusios reikšmės, kurioms irgi turėtų atsirasti vietos žodynuose.

Aišku, kad senosios žodžių *medis*, *žvaigždė*, *žuvis* reikšmės remiasi visų pirma išoriniu panašumu (o ne paslėptomis savybėmis): *medis* – tai didelis kietas augalas, daug jų viename plote sudaro mišką (ir ne taip svarbu, ar jie daugiamečiai, ar varpiniai); *žvaigždė* – tai taško formos šviesulys nakties danguje (ar jis pats karštas ir šviečia, ar šaltas ir tik atspindi kitų kūnų šviesą, čia yra antraeilis dalykas). *Žuvis* – tai pelekais besiirstantis vandens gyvūnas (nors vieni taip apibrėžti yra karšto kraujo, o kiti – šaltakraujai).

Šiandien drąsiais vadinčiau tuos leksikografus, kurie, jusdami stiprų mokslo sferos spaudimą, vis tiek stengiasi įžvelgti ir fiksuoti būdingąsias gyvosios kalbos ypatybes, neva nepriderančias tiksliam moksliniam mąstymui. Štai didysis 20 tomų *Lietuvių kalbos žodynas* žodį *visas* apibrėžia, be kita ko, ir tokiais žodžiais: *visas* „nurodo kiekvieną be išimties ar beveik kiekvieną pagrindiniu žodžiu nusakomo objekto narį“. Kitaip sakant, *visas* yra ir toks, kokį jį nori matyti mokslininkai: nedviprasmiškas „kiekvienas be išimties“, ir kartu toks, koks žinomas gyvojoje kalboje, apytikris „beveik kiekvienas“. Tas pats žodis tarsi negalėtų reikšti ko nors „be išimties“ ir kartu „su išimtimi“. Bet taip jau būna gyvojoje kalboje. Galėtume kalbėti ne apie vieną pa-

grindinę žodžio *visas* reikšmę, o apie dvi: „kiekvienas be išimties“, „kiekvienas su išimtimi (beveik kiekvienas)“. Analogiškai *niekad* reiškia „nė jokių laikų, niekuomet“ ir „beveik nė jokių laikų, beveik niekuomet (ypač retai)“. Moksliai nusistačiusiam gali atrodyti, kad taip, kaip *dešimt* nėra *vienuolika*, taip *visada* negali būti *beveik visada*. Tačiau gyvojoje kalboje tai įprasta.

Nesutrumpintas trečiasis tarptautinis *Merriam Webster* anglų kalbos žodynas nurodo kelias *fish* – „žuvis“ reikšmes, iš jų antroji, mokslinė, reikšmė užima daug eilučių, čia rašoma apie šaltą kraują, žiaunas, ikrus ir pan. Vis dėlto man labiausiai įstrigo penktoji reikšmė: „žuvis yra tai, kas panašu į žuvį (kas ją primena)“. Tokį apibrėžimą galima laikyti net tautologišku, bet jis geriausiai nusako gyvojoje kalboje funkcionuojančią *žuvies* reikšmę. Apibrėžimas „žuvis yra tai, kas panašu į žuvį“ nebeatrodys tautologiškas, jei įžvelgsime, kad pirmą kartą žodis *žuvis* čia pavartotas gyvosios kalbos reikšme, o antrą kartą – moksline. Tokiu būdu drąsiai galėtume apibrėžti žodžius, moksliską kalbėjimą derindami su gyvąja kalba ir nė vieno neužgoždami. Vadinasi, *žuvis* – tai ne tik „žiaunomis kvėpuojantis, šaltakraujis stuburinis vandens gyvūnas“, bet ir „tai, kas primena (panašu į) žuvį pirmąja reikšme“, o *medis* – tai ne tik „daugiametis augalas su kamieniu ir šakų vainiku“, bet ir „tai, kas primena (panašu į) medį pirmąja reikšme“, *žvaigždė* – tai ne tik „šviesulys, atrodantis šviečiančiu tašku nakties danguje“, bet ir „tai, kas primena (panašu į) žvaigždę pirmąja reikšme“. Ir taip toliau.

Taigi vienas iš skiriamųjų gyvosios kalbos bruožų galėtų būti apytikslė žodžio reikšmė, kompensuojama kontekstu: *niekad* yra niekuomet ir kartu beveik niekuomet; *žvaigždė* yra tai, kas į *žvaigždę* panašu. Antrasis bruožas – reikšmės apibrėžiamos, remiantis pojūčiais. Žinoma, stipriausias, daugiausia informacijos apie aplinką teikiantis pojūtis yra rega, todėl nekeista, kad gyvosios kalbos žodžių reikšmės dažniausiai paremtos ja. Kad planetos ne žvaigždės, yra ištirta ir išmąstyta, bet planetų nematome, dangaus skliaute žiba vien žvaigždės. Klaidžiodami tarp bambukų regime mišką. Ryklis ir delfinas atrodo esantys broliai, o banginis – jų dėdė. Zoologams banginis yra žinduolis, bet gyvojoje kalboje jis – žuvis, nes į žuvį panašus. ■

SANTŪRUS SAVITUMO ILGESYS

Žinoma ir nežinoma Igorio Piekuro tapyba

Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijoje 2013 m. vasarį veikė Igorio Piekuro (1935–2006) tapybos paroda. Valstybinėse institucijose rengiamomis parodomis, į kurias negali patekti žmogus „iš gatvės“, džiaugiasi vien patys valdininkai. Tiesa, užsienio reikalų ministerijoje pristatomas menas, tikėtina, reprezentuoja šalį svečiams iš užsienio...

Nors tokia uždara paroda ir nedaro poveikio kultūros laukui, ji tapo gera proga prisiminti Igorio Piekuro kūrybą, juolab kad apie šį tapytoją pastaraisiais dešimtmečiais kalbama ne itin dažnai. Nacionalinės dailės galerijos nuolatinėje ekspozicijoje jo kūrinių apskritai nėra, vos vieną paveikslą yra įsigijęs Modernaus meno centras. Tiesa, Lietuvos dailės muziejus 2005 m. Radvilų rūmuose buvo surengęs personalinę Piekuro parodą „Savitumo paieškos“, tačiau panašu, kad šis dailininkas kol kas neįtrauktas į lietuvių dailės istoriją. Ar tai lemia objektyvios priežastys – kūrybos pobūdis, išraiška, tematika, nepakankamas antisovietiškas ar net lojalumas totalitarinei santvarkai, ar tiesiog taip susiklostė aplinkybės? Gal dėl to kalta šiuolaikiškų tyrimų, apeinančių ideologinius konstruktus, stoka? (Dailininko kūrybos albumas, išleistas 1996 m., gana artimas sovietiniams kanonams.) Į šiuos klausimus kol kas nerastume atsakymo. Tačiau jie intriguoja, verčia ieškoti galimų priežasčių, o kartu ir tų dailininko kūrybos aspektų, kurie yra vertingi kaip unikali dailės proceso dalis.

Ne visada būtina garsiai skelbti ir akivaizdžiais įrodymais pagrįsti nuomones, stereotipus, vertinimus, ypač kai kalbame apie kūrybą... Juk kiekvienas „meno lauko“ dalyvis tiesiog jaučia, kas tvyro ore, viską numano iš užuominų, kartais net mimikos ar gestų... Remdamasi tokiais sunkiai įrodomais argumentais, teigčiau, kad net ir mažičiame meno pasaulėlyje – Justino Vienožinskio dailės mokykloje, kur Piekuras kartu su žmona Marija Terese Rožanskaitė (1933–2007) dirbo beveik tris dešimtmečius, iki šiol juntamas kiek rezervuotas požiūris į jų kūrybą. O žvelgiant plačiau, dominuojančios ekspresionistinės, gestiškosios lietuvių tapybos fone šie dailininkai visada atrodė tikri atskalūnai. Aptarti Piekuro kūrybos neįmanoma atsietai nuo Rožanskaitės, ne vien todėl, kad jų duetas atrodė nepaprastai darnus – kartu augino vaikus, kartu kūrė ir dirbo, bet ir dėl kūrybinių intencijų susipynimo.

Viena vertus, abu tapytojai – ryškios individualybės. Pasak sūnaus, skulptoriaus Gedimino Piekuro, nors dalijosi viena dirbtuve, bendrą erdvę atskyrę tik simboline užuolaida, Rožanskaitė ir Piekuras visada išlaikė kūrybinę autonomiją. „Susivienydavo“ tik rengdami bendras parodas arba kai ėmėsi instaliacijų, akcijų, „vietos“ meno eksperimentų daugiausia šeimos sodyboje Dzūkijoje, Kuršių kaime. Gediminas su šypsena prisimena, kaip tėvas sunerimdavo, išgirdęs apie naujus sudėtingus Rožanskaitės kūrybinius sumanymus su dideliais užmojais,

Marija Teresė ROŽANSKAITĖ. Rentgeno terapija. 1977

Iš parodos Nacionalinėje dailės galerijoje

technologinėmis vingrybėmis, nes juos įgyvendinti būdavo nelengva...

Antra vertus, abu dailininkus vienijo svarbus išraiškos bruožas – „nelietuviška“ tapysena, t. y. polinkis arba į fotorealistinį, arba į abstraktų vaizdą. Tokios kūrybos pavyzdžių kur kas daugiau kaimynų estų tapyboje. Abu mėgo eksperimentuoti, ieškojo autorinių technikų, peržengdavo dvimatę paveiklo plokštumą – yra sukūrę koliažų, asambliažinių kompozicijų. Tiesa, Piekuras buvo vyriškai santūresnis, „sausesnis“, atsargesnis. Rožanskaitė braudavosi į drobės „vidų“, atidengdama paveiklo šerdį, konstrukciją, o jis dažniausiai tik įrėždavo, vos vos „sužeisdavo“ savo peizažus. Nors abiejų kūrybai svetimas išorinis grožis, dekoratyvumas, iš natūros nutapyti Piekuro peizažai, menantys impresionistų ar net rusų realistų tapybą, artimesni tradiciniam skoniui (nemažai tokių kūrinių eksponuoti ir parodoje URM). O Rožanskaitės kūryba, visa be išimties, kupina nedailių, slegiančių pavidalų, niūrių apmąstymų apie individo lemtį, ligos kamuojamą kūną, liguistą šiuolaikinio pasaulio sanklodą, senatvės grimasas.

Ir Rožanskaitės, ir Piekuro figūrinių paveikslų temos globalios, „didelės“ – karas, liga, mechanizmų įsigalėjimas nūdienos pasaulyje. Vis dėlto Rožanskaitės tematika šiandien atrodo universalesnė. Nedrįščiau teigti, kad Piekuro plėtos karo baisumų, kosminių odisėjų temos yra savaime ydingos, greičiau jas diskreditavo sovietinė ideologija, priskyrusi oficialiam „rangui“. O liga ar senatvė – viešai nerodytina tikrovė... Be to, mechanizmas, kaip žmogaus kūno tęsinys, gyvybę palaikantis fenomenas, slapčia kontroliuojantis gimimo ir mirties procesus, – šie Rožanskaitės plėtoti motyvai būdingi ir postmodernistinei retorikai. Kūrybos vertinimo, sklaidos požiūriu dailės kritika ir žiūrovai jau iš naujo „atrado“ Rožanskaitės kūrybą. Piekuro – kol kas ne...

Dailininko sūnūs Gediminas ir Marijus ekspoziciją URM sudėliojo tarsi įdomų, margą tapybos koliažą – vienas šalia kito atsirado beveik diametraliai priešingos kom-

pozicinės, tapybinės sanklodos kūriniai – „sužaloti“ ar kokių nors svetimkūnių (rastro, dekoratyvių elementų) paženklinėti peizažai, fotorealistiniai eksperimentai, impresionistiniai paveikslai su žydinčiomis gėlėmis, vešliais medžiais, nutapytai Kuršių kaime.

Piekuras, be kita ko, nemažai fotografavo, gilinosi į fotovaizdo teikiamas galimybes, neretai ir tapyboje varijuodamas juodomis ir baltomis dermėmis, tarsi neigtyvu ir pozityvu. Pasak Gedimino, preciziškai ištapytus ir keistai „sugadintus“ tėvo peizažus menčiau išprusę vertintojai kurioziškai apibūdindavo kaip defektus.

Paroda atskleidė ir dvejopą tapytojo požiūrį į gamtą. Peizažas jam buvo vertingas ne tik pats savaime, bet ir kaip paranki medžiaga dekonstruoti tikrovei, „perkerpant“ ir iš naujo suklįjuojant gamtovaizdį ar kitaip sujaukiant gamtos harmoniją. O kartu tai metafora, užuomina apie tikrovės netvarumą, pamatinę egzistencijos nesaugumą, ekologines problemas. Impresionistinio pobūdžio drobėse atvirkščiai – dailininkas nuoširdžiai žavisi gamtos harmonija, tartum stebėda-

masis, kad ji vis dėlto egzistuoja... Skiriasi ir kūrinių komponavimas – „sugadintuose“ peizažuose į gamtovaizdžius žvelgiama iš tolo, kuriamas panoraminio vaizdo įspūdis, medžiai išrikiuojami tolumoje boluojančio dangaus fone. Impresionistinėse drobėse horizonto ar kokio nors antrojo plano nebelieka – vien vešlus žydintis gėlynas ar prisirpusių šermukšnių kekės... Eksperimentiniai peizažai nutapyti sausokai, realistiškai, paveikslo koloritas redukuojamas iki pilkšvų, rusvų tonų, o gėlynams būdingas gairus impresionistinis mirgėjimas, laisva potėpių žaismė, ryškių spalvų deriniai. Šią opoziciją pabrėžia ir drobėse fiksuotas metų laikas, tam tikra gamtos ciklo atkarpa. Pirmuoju atveju – tai ankstyvas pavasaris arba ruduo, t. y. „pereinamasis“ tarpsnis, medžiai čia nuogi, be lapų. Smulkiusių šakų piešinys kruopštus, kone grafinis. Toks gamtovaizdis tik iš pirmo žvilgsnio atrodo ramus ir bežadis – juk ruduo

siejamas su mirtimi, o pavasaris su prabudimu, tai kupinas laukimo, nerimastingas metas. Gamta ir joje glūdinti gyvybė dar tik ruošiasi prabusti arba jau merdėja, lėtai grimzdama į žiemos miegą. Spalvinguose „artimo plano“ peizažuose perteikiamas dionisiškas vešlumas, gajumas arba nemirtingumas...

Tiesa, parodoje URM nebuvo abstrakčių, asambliažinių kompozicijų, didelio formato figūrinių drobių. Dailininkas yra sakęs, kad nuo mažumės mėgo komponuoti „didelius“ įvykius – pavyzdžiui, scenas iš senovės romėnų gyvenimo. Be to, nepamirškime, kad dailininkas priklauso kartai, savo akimis mačiusiai karo siaubą. Todėl galima ginčytis, kiek ši Piekuro kūrybos dalis paveikta sovietmečio konjunktūros, o kiek – matytų vaizdų, asmeninės patirties. Ypač išsiskiria asambliažo technika sukurti darbai, kuriuose dailininkas naudojo tikras apdegusias lentas, surūdijusius skardos lakštus, šurprias

Igoris PIEKURAS. Vanduo II. 1989

gipsines kaukes: „Kareivis ir madona“ (1969), „Rekviem“ (1971), „Mano prisiminimai apie karą“ (1975). Lietuviška tautinė savimonė iškart suklūsta, jei kūrinys mėginama atskleisti „didelį“, „globalų“ motyvą, temą. Mums įprasta skaudžius patyrimus kuo stipriau perkošti per save, kalbėti apie tai atsargiai – užuominomis, per detales, santūrias emocijas arba Ezopo kalba... Piekuro tapyba kitokia. Vadinasi, čia susiduriame su dar vienu „nelietuvišku“ šio dailininko kūrybos bruožu. Monumentalios figūrinės jo kompozicijos, nors sugrąžina žiūrovus į sovietmečio erdvėlaikį, tačiau yra prisodrintos autentiškos dailininko patirties. „Sugadinti“, „žaidoti“ peizažai, originalūs, „nelietuviški“ fotorealistiniai eksperimentai, impresionistiniai vaizdai liudija kitą – lyriškąją Piekuro meninės prigimties pusę. Ją derėtų objektyviau ištyrinėti, remiantis ne tik lietuvių, bet ir platesniu, bent jau estų, fotorealistinės tapybos kontekstu. ■

AUDRONĖS PETRAŠIŪNAITĖS ATMINTIES SPALVOS

Prieš metus vieni stebėjosi, kiti piktinosi, kodėl Audronės Petrašiūnaitės paveiksluose staiga atsirado sve-timkūniškas Lady Gagos personažas, bet vargu ar daugelis pastebėjo, kad greta fetišistinių popkaralienės pavidalų, atspindžių ir šešėlių apstu pačios dailininkės kasdienybės detalių, savistabos nuotrupų, autoironijos blyksnių.

Po metų vėl galime stebėtis, gėrėtis naujais paveikslais, į kuriuos, tarsi nusiūgus skausmo bangai, vėl grįžta puikiai įvaldyti spalvų niuansai, netikėti rakursai, sodrus koloritas, gaudi, bet šviesos ir vilties kupina idilė.

Į ciklą „Atminties paveikslai“, nutapytą 2012-aisiais, sugulė vaikystės nuotaikos, nuojautos, vaizdiniai su blyškiais, nes nugalintais laiko, sutiktų mielų žmonių portretais.

Iš vaikystės prisiminimų atklydusi ir pieva, tokia skaisčiai žalia, kad gelia akis, ir po ją straksintys kaimynų triušiai („Mes sugrįžtam į pievas“). Žalios ir mėlynos siautulyš užmirštame iliuzijų pasaulyje, kur sukamasi šokio sukuryje, kur vėjas, pakėlęs suknelės iš plono audinio kraštus, nuskraidina beveik iki dangaus („Sukinys I“, „Sukinys II“).

Tarsi menamo horizonto linija, tarsi upės vingis ar suknelės palanka šiuose paveiksluose driekiasi, tįsta mėlynos spalvos „kaspinas“, kuris ne tik įrėmina erdvę, suskaido kompoziciją, bet ir visus ciklo paveikslus su-riša į vieną panoraminį vaizdą.

Grakštus, lengvas mergaitės sukinys beribėje erdvėje, kvepiančioje vandeniui, pavasariu ir audra, bet iš magiškosios vaizdų misterijos niekur nesitraukia ir skausmas. „Venera sniege“ – paveikslas fantasmagorija su pro šalį kiūtinančiu šuneliu ir *vamp* stiliaus gražu-

le, kurios perkreiptas kūnas baigiasi, o gal prasideda keistai perkreipta, raudonio paženklinta koja. Sniegas pilkas ir mėlynas, o tame šaltume stingstantis kūnas – tai menininkės autoportretas su išraiškingomis akimis, apnuoginantis dvasią iki paskutinio siūlo.

„Violetos mama I“ – jau visai kitokios nuotaikos kūrinys, atspindintis nostalgiką idilę, romus, tarsi tos moters glaudžiamas avinėlis. Panaši nuotaika apima, žvelgiant į „Autoportretą su triušiais“ arba į „Didįjį triušį“, kur švelni, jauki, pilkai rausva vakaro prieblanda lyg migla apglėbia nostalgiskus vaizdinius iš praeities dienų.

„Moteris su baltu galvos apdangalu“ – tai mąslus vakarinis portretas, atklydęs iš prisiminimų, su katinu, būdraujančiu ant palangės, nuolatinio Petrašiūnaitės interjerinių nostalgijų ar idilių personažu.

Paveikslai „Piliarožė“, „Sode“, kurių kompozicinį pagrindą sudaro transparentiškos, statiškos moterų figūros, apimtos lengvo transo, lėtai, kiek melancholiškai pasakoja apie dvasios nuskaidrėjimą, ilgą „kažko“ laukimą arba nuostabą dėl nepakartojamų akimirkų grožio, kurį be gailėsčio sudrumsčia aštrus skausmas... Iš lėto skleidžiasi ir ilgai žydi piliarožės, kūną apgaubia pilkšvai melsva, tamsiai mėlyna migla ar blausi, pilkai gelsva, tarsi apdulkėjusi dienos šviesa, o dantytas svirno kraigas, primenantis pjūklo ašmenis, pratęsia labai keistą horizonto liniją...

Tapydama „Atminties paveikslus“, Audronė Petrašiūnaitė sėmėsi įkvėpimo iš senų nuotraukų ir iš kasdienybės, kuri galėjo būti prieš akimirką, vakar, prieš rudenį, prieš sugrįžtant į laukus, į pievas, į tylus jaukius gimtuosius namus. ■

Audronė PETRAŠIŪNAITĖ. Sukinys. 2. 2012. Drobė, aliejus; 173x142. Iš parodos „Titanike“

Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

Patricija
JURKŠAITYTĖ
Olandiškos istorijos
2013
Drobė, aliejus;
81x56

Iš parodos
„Vartų“ galerijoje
Vidmanto Ilčiuko
reprod.

SPENGIANTI NUVALKIOTŲ INTERJERŲ TUŠTUMA

Patricijos Jurkšaitės tapybos strategija

Sakydamas, kad Patricija Jurkšaitė bene nuosekliausiai, be to, sąmoningai ir atvirai manipuliuoja vizualinėmis, beje, antrinėmis, „išnašomis“, „nuorodomis“, nepasakyčiau nieko, nes visa (ne tik lietuvių) tapyba nevengia citatų nei turinio, nei formos atžvilgiu. Tačiau Jurkšaitė šį bruožą, šiaip jau laikomą „meninės savasties“ trūkumu, pavertė kūrybine strategija, tyčia siekdama išgauti prieštarinę dvilypį poveikį – tai metatapyba ir (a)kontekstinis tiesmukų direktyvų lygmuo.

Dailėtyrininkė Erika Grigoravičienė išryškina būtent metatapybinį Jurkšaitės kūrinių antsluoksnį: „Patricijos pertapytos populiarių kūrinių reprodukcijos nėra vien tautologinės nuorodos į tradicinę Vakarų dailės istoriją – pavyzdinį didžiųjų meistrų kūrybos rinkinį. Menininkė domina ne klasikinės dailės kokybė, o paradoksalus pakartojimo, sudvejinimo veiksmas, jį komentuoja ne kanoną, bet archyvą.“¹

Tačiau pati tapytoja (reikia manyti, ne vien bravūriškai) teigia, esą jos paveikslai *paviršutiniški tikrąja to žodžio prasme*,² spėju, turėdama omenyje visų pirma tai, kad sprendimas iš reprodukcijų tapyti profanuotus klasikos vaizdelius nebūtinai paremtas koku nors ypač giliu metafiziniu „moralu“, o greičiau yra intuityvus, „buitiškas“, „paviršutiniškas“. Tačiau tai nereiškia, kad gabus menininkas, naudodamasis, nors ir intuityviai, tam tikra medžiaga ar kontekstu, negali pakylėti savo kūrinių į „metanaratyvinį“ lygmenį.

Kita vertus, tarp metatapybos, metanaratyvo ir lėkštos tautologijos šiuo atveju nėra jokios priešpriešos – turima omenyje ne *prasminga vs lėkšta* arba *gilu vs tautologiška*, kalbama ne apie svyravimą nuo vieno kraštutinumo

prie kito, bet apie šių priešybių tapatumą, veikimą vienu metu, priklausymą, galima sakyti, tam pačiam registrai. Net banaliausia citata čia iškart tampa interpretacinės „peristaltikos“ dalimi ir tą pat akimirką tarsi metafizinis (meta)naratyvas ar bet koks jo elementas virsta metabanalyste.

Ir nors Jurkšaitė, priešingai negu kiti jos kurso draugai (ypač Aidas Bareikis ir Žilvinas Kempinas), vis dėlto nenutolo nuo tapybos, išskyrus šiokių tokių nukrypimus į „interdisciplinas“, savo pasirinktą žanrą ji stebi tarsi iš šalies, šaltakraujiškai manipuluodama klasikinės tapybos, iš dalies (netiesiogiai) lietuvių ekspresionistinės tradicijos prasminėmis konvencijomis ir kai kuriais tarpdisciplininių menų vidinės logikos principais.

Siužetinę liniją ji redukuoja beveik iki abstrakcijos, drobių formatus susiaurina iki keliolikos centimetrų vertikalės ir ištempia iki poros metrų horizontalės. Tai lyg ir „tradicinė“ tapyba, tačiau netikėti deriniai tampa sunkiai „perskaitomi“. Jurkšaitė (at)vaizduoja klasikinės dailės paveikslų fragmentus, suardydama ar bent sudrumsdama jų suvokimo logiką. Arba priešingai – aprėpia „visą“ klasikinį interjerą, tačiau pašalina iš jo visą (biblinį ar pasaulietinį) veiksmą, visas „scenas“, visus veikėjus, palikdama tik spengiančią tuštumą.

Tokiu būdu (klasikinis) naratyvas tarsi numarinamas, vietoj jo sukuriamas alternatyvus antipasakojimas, paradoksaliai tampantis „informatyvesniu“ už „tikrąjį“. Užsimezga spėliojimo, „kuris naratyvas labiau nuvalkiotas“, intriga.

Tiesa, ši (per)tapybos strategija nėra visiškai „apnuoginta“ arba, kaip sako pati autorė, redukuota iki nuogo

Patricija JURKŠAITYTĖS. „Versalio sodai“

paviršutiniškumo. Sąveika tarp „rimto komentaro“ ir akivaizdžios banalybės, tarp visumos ir eklektikos paverčiama tuo iešmu, ant kurio suveriami plastiniai ir prasminiai fabulos gabalai.

Minėtoji „priešybių vienovė“ Jurkšaitytės kūriniais svarbi net formos požiūriu, nes klasikinių kūrinių parafrazės nėra kopijos tikrąja šio žodžio prasme, technologinis (per)tapymo lygmuo labiau kreipia šiuolaikinės (anti)tapybos link, negu orientuojasi į klasikinės tapybos technikas. Tie kūriniai nėra meistriškumo viršūnė, tačiau jų nepavadinsi ir neprofesionaliais. Tai dar viena sudėtinė intencijos arba koncepcijos dalis. Jurkšaitytė, sakyčiau, saikingai koketuoja su *bad painting* ideologija, tačiau ja taip ir nepersiima. Jos tapyba visais atžvilgiais yra *elegantiška*.

Tą patį galima pasakyti ir apie parodą „Olandiškos istorijos“ Vilniuje, „Vartų“ galerijoje. Stilinga, elegantiška, nenuslystanti į primityvų paviršutiniškumą. Intelektuali, bet neslegiama nei sunkiasvorio „filosofavimo“, nei sudėtingos koncepcijos. Formos lygmeniu svarbus vaidmuo vis dar tenka grynai intuityvioms, tarsi paslėptoms, užmaskuotoms, bet vis dėlto gana stipriai veikiančioms „povandeninėms“ srovėms, tam tikriems tapybinės kalbos, skonio principams. Kitaip tariant, jaučiamas ryšys su geresniąja XX a. 7-uoju–9-uoju dešimtmečiais puoselėtos ekspresionistinės lietuvių tapybos tradicija, jos įdiegta plastine pasaulėžiūra.

„Jurkšaitytė transformuoja mažųjų olandų paveikslus, deformuota senųjų meistrų technika pertapo kūrinių interjerus, pasiskolindama šviesą, interjero detales, baldus. Senovinių namų ar koplyčių interjerus menininkė perkelia į sovietinių gamyklų cechus, virtusius dėvėtų [gal naudotų? – red.] baldų iš Olandijos parduotuvėmis. [...] Naujausių P. Jurkšaitytės tapybos darbų pirmavaizdžiais dažnu atveju tampa nebe kūrinių reprodukcijos, o senovinių baldų krautuvės interjerai, kurie jau patys savaime imituoja kažką, kas galėtų būti vadinama autentiška ir galėtų būti laikoma vertybe vien todėl, kad istorija, visuotiniu sutarimu, neginčijamai laikoma vertybe. [...] Parodoje tapybos ekspoziciją papildė „Versalio sodai“ – odinių bokštelių instaliacija. Objektai pagaminti imituojant odinių Chesterfieldo sofų, raštų dizainą. Chesterfieldo sofos, populiarios XVIII a. aristokratijos interjeruose, parodoje virsta kūgio formos dalimis, iš kurių konstruojamas atskiras naratyvas.“³

Odiniai bokšteliai, „susodinti“ galerijoje tarsi tujos, suteikia parodos naratyvui papildomų ironiškų alteristorinių niuansų, kai atviriau ironizuojama jau paties *komentavimo, citavimo* tema...

Neneigiant parodos kokybės ir elegancijos, į akis krinta viena grynai formali smulkmena, priverčianti Jurkšaitytę „kluptelėti“. Viename iš interjerų nutapytas ir odinis bokštelis. Šis paveikslas – tarsi šaukštas deguto medaus statinėje, nes tai „nedrąsus“, „neužtikrintas“, sugalvotas „siurrealizmas“, o Jurkšaitytei kur kas geriau sekasi „siurrealią“ atmosferą kurti visai kitomis priemonėmis. Be to, ir tikriems odiniams bokšteliams toks „perėjimas“ į tapybos plotmę, mano kuklia nuomone, nieko neduoda, netgi suteikia neskanių sviestuoto sviesto prieskonį. O apskritai ekspozicija, reikia pripažinti, yra puiki. ■

¹ Erika Grigoravičienė, Apie metatapybos prasmę, In: *Emisija 2005/2006*, Vilnius: ŠMC, 2007, p. 54.

² Apie Velazquesą, Vodopjanovą, Warburgą ir kitus vyrus: su Patricija Jurkšaityte kalbasi Erika Grigoravičienė, In: *Emisija 2005/2006*, Vilnius: ŠMC, 2007, p. 64.

³ Galerija Vartai. Patricija Jurkšaitytė. Olandiškos istorijos // BNS spaudos centras <http://sc.bns.lt/view/item.php?id=142079> (žiūrėta 2013-04-11).

ILGIAU NEGU ŽMONĖS IR MEDŽIAI

Lidija Šimkutė – ypatingas atvejis mūsų literatūroje. Ji gimė Lietuvoje, bet augo, lavinosi ir brendo Australijoje. Turbūt nėra kito lietuvių poeto, vienu metu priklausančio dviem regionams, kuriuos skiria visas žemės rutulio skersmuo. Atkakli keliautoja, Lidija pažįsta ir kitus kontinentus – yra aplankiusi ar ne keturiasdešimt kraštų. Sakyčiau, ji gyvena erdvėje tarp šalių ir žemynų. Lietuvį įprasta suvokti kaip sėslų, prisirišusį prie gimtosios vietos, prie savo sklypo. Esama ištisos sėslumo mitologijos, žemės garbinimo, kuris rašytojams praversdavo, bet neretai virsdavo – ir vis dažniau virsta – įkyriu stabdžiu. Lidija priklauso naujai kartai, nesibaidančiai globalumo, laisvai besijaučiančiai bet kokiame krašte. Be abejonės, tokie bus visi lietuviai gana netolimoje ateityje. Nenuostabu, kad jos eilėraščiai išversti į penkiolika kalbų ir yra reprezentavę lietuvių bei australų poeziją ne viename festivalyje, dažnai labai tolimose valstybėse. Ji turėjo ir turi daug gerbėjų – nuo Marijos Gimbutienės iki Nobelio premijos laureato Johno Maxwello Coetzee, nuo Marcelijaus Martinaičio ir Antano A. Jonyno iki garsaus Australijos rašytojo Davido Maloufo, austrų poeto Christiano Loiidlo, japonų poeto Koichi Yakushigawos..

Ištikimybė tėvynei yra pirmiausia ištikimybė kalbai. Bet ir čia reikalai nėra paprasti. Lidija Šimkutė yra drauge ir lietuvių, ir australų poetė, rašo ir lietuviškai, ir angliškai, tačiau, jeigu eilėraštis jos sąmonėn pirmiausia atėjo anglų kalba, atsiranda ir lietuviškasis jo variantas, o jei lietuvių kalba – ir angliškasis. Beje, tai nėra tikslūs vertimai: kiekviena kalba diktuoja kiek skirtingas metaforas. Galėtum pasakyti, kad Lidija gyvuoja ne

tik erdvėje tarp žemynų, bet ir erdvėje tarp kalbų: jos teksto pilnatvė atsiskleidžia tik abiejų variantų sankirtoje, tame taške, kuris priklauso abiem variantams, bet ir nė vienam iš jų. Susikryžmina ne tik kalbos, bet ir literatūrinės tradicijos: lietuviški archetipai patenka į hermetiškos Vakarų lyrikos kontekstą.

Kažkas yra pasakęs, kad šių dienų poezija daug artimesnė Li Bo negu Drydenui – atseit lakoniškam, minimalistiniam, meditaciniam, o ne žodingam, didaktiškam, racionaliam eiliavimo būdai. Manau, kad reikalingi abu šie ašigaliai – jeigu liktų tik vienas iš jų, pranyktų įtampa, kuri skatina keistis ir plėtotis. Tačiau Lidija Šimkutė aiškiai linksta prie minimalizmo, kuris jai siejasi su ekspromto, improvizacijos, laisvės sfera. Poezijos rinkinio „Kažkas pasakyta“ pusšimtis eilėraščių – gal kokie trys šimtai eilučių, vos pora tūkstančių žodžių (išsiskiria nebent ilgokas sąmonės srauto monologas „Gal tai sapnas“ turbūt apie artimo žmogaus mirtį). Kaip daugeliui šių dienų poetų, Lidijai miela orientalinė tradicija, kai žodis beveik „nuplaunamas“, susilieja su gestu, šokio judesiu, ritualo akimirka. Tai matyti ir iš knygos epigrafų. Eilės turi pavirsti nelyginant Kioto sodu, kuriame tėra akmenys ir smėlio ratilai aplinkui juos, užuominomis ir nutylėjimais kalbantys apie kažką esmingiausio, ligi galo nesuvokiamo ir neišsakomo.

Tai radikalus, netgi ekstremalus kelias. Kaip ir bet kokiame radikalume, čia slypi didelė rizika. Minimalistinės eilės gali būti koncentruotos ir dinamiškos, balansuojančios ties išnykimo riba, bet tampančios įsimenančiu vaizdu, psichologinio judesio piešiniu, aforizmu – kaip Bašio, kaip minėtojo Li Bo. Jos gali būti banalios, nieko

nesakančios, jų daugiaprasmiškumas gali virsti sterilumu, kaip atsitinka daugeliui Vakarų poetų, mėgdžiojančių Rytų klasikų. Įmanoma išgauti poeziją beveik iš nieko – ir galima paprasčiausiai rašyti niekus. Šaltinio vanduo, neturintis spalvos ir skonio, bet malšinantis troškulį, gali tapti distiliuotu vandeniu – tiesiog bespalviu ir beskoniu, tiksliau tariant, neskoningu. Lidija Šimkutė nebijo rizikos ir todėl dažnai pasiekia tikslą – sukuria skaidrų, elegantišką, autentišką tekstą.

Tokiuose tekstuose – naujoviškose tankose ar haiku – „popierius sugeria akimirkos liekanas“, ima nykti riba tarp objekto ir subjekto: abiejų beveik (bet tik beveik) nebelieka. Kūnas – oda, „nagų mėnulėliai“, kaulai, alsavimas – persilieja į žodį, žodis persilieja į tylą, tyloje slypi garsas. Pirmasis gramatikos asmuo ieško antrojo – ir jį suranda, nors tai rodosi neįmanoma. Kraštovaizdis patykomas virsmo ar kulminacijos taške.

Beje, Lidijos Šimkutės eilėse tie kraštovaizdžiai, nors ir minimalistiniai, yra labai įvairūs – tai ir Australijos eukaliptai, ir Vienos Prateris, ir Budapešto gatvės, ir tiksliai nupieštas Niujorko baras. Realiausi iš jų – Vilnius ir Baltija (tuose lietuviškuose koliažuose girdėti ypatinga, itin asmeniška nerimo ir pavojaus tonacija). Eilės susisieja ne tik su tapyba, bet ir su muzika. „Vienu metu domėjausi romantizmo muzika, paskui – klasicizmo epochos kūriniiais, dar vėliau – avangardo bei pasauline muzika. Ir vėl grįžau prie labai archajinės liaudies muzikos“, – sako autorė. Toje muzikoje bandoma pasiekti ribą, ties kuria garsai, sakytum, komponuojasi patys be kompozitoriaus intencijos. Ir jeigu tai pasiekama, tokia muzika, pasak Lidijos Šimkutės, išlieka „ilgiau negu žmonės ir medžiai“.

*TEN KUR MIESTAI BAIGIASI
skrenda lizdai*

*grasinanti paukščių giesmė
pakyla žolei dainuojant*

*muzika išliks ilgiau
negu žmonės
ir medžiai*

Lidija ŠIMKUTĖ

IŠ POEZIJOS RINKINIO „KAŽKAS PASAKYTA“

SKAIDRIOJE ERDVĖJE
sapnai
verpia
fantomus

kiekvieną Rankos mostu
kažkas pasakyta

*

ŠEŠĖLIS
praslinko langu
su knyga rankose

sukrutau

eukaliptai stebėjo
tave einant
pro permatomus
kaulų vartus
į švytinčią erdvę

beaudžiant žodžius
po visterijomis
saulės virpesys
perskėlė mūsų šešėlius

*

SAULĖJE

eukalipto sidabrinės rankos
apkabino mūsų kūnus

lapų kvapas
švytėjo ant mūsų rankų

praregėjome

*

RAUDOS RŪBAIS

apsisiautusi einu Prater gatve
tarp švytinčių žvakių

Morton Feldmano „Koptų šviesa“
šlama tarp medžių

nustebusi sustoju
priešais tavo atvaizdą
pakibusį ant kryžkelės ženklo

lėtai eini manęs link
su rožėm baltom, lelijom juodom

besisukančios karuselės
išrauda likimą

tirpstantis vaškas laša
ant apsnigto kelio
muzika skleidžia ramybę
sniegas uždengia žodžių nuotrupas

ištaręs mano vardą
kaišai rožes į plaukus
lelijas prie kojų

liūdna be paukščių giesmės

*

VERDA VANDUO

samovare
prie knygų

Gould'o Bachas
sukelia dulkes
skverbias į sienų plyšius

žodžiai liejasi fugon
mūsų lūpos kalbėjo tiesą

atsiveria langas
vaikai žaidžia
kieme

snūduriavome
kaip vynas jūros kriauklėse

Brandenburg groja
geriu arbatą
galvodama apie aguonas

prisimenu

*

PO NAKTIES DANGUMI

kaimą apšviečia
Paukščių Takas

kamino dūmai
gludina akmenų šaligatvį

jūržolės dengia
žvynų blizgesys

langai
nežino
kad juos stebi

*

AKMENIM GRĮSTOSE
Vilniaus gatvėse
atsiskleidžia šimtmečiai

kiekvieną rytą
prieš miestui nubundant
vaikštinėja vienišiai

prie vystančių alyvų
moteris rausiasi
šiukšlėse

surenka atliekas
į plastikinius maišelius

atsisėdusi ant parko suolo

maitina paukščius
savo vargu

*

DEBESYS KRENTA
į jūrą
ir iškyla salomis

baltos burės
skęsta migloje
klykia paukščiai
horizontai išnyksta

*

PADAVĖJOS ŠYPSENA
paskanina virtus ryžius

penkialapiu prisilietimu
ji pila žalią arbatą
į lotoso puodelius

*

BUDAPEŠTO GATVĖSE
girdžiu
tavo balsą
kylantį per tramvajaus
geležinius dūžius

saulė
persmeigia galvą
lyg bažnyčia
su bokštais

*

NUBLUKUSI PALMĖ
girgžda prie niūraus KGB baro
Niujorko mieste

ikrų plaukais moterys
aptemptom žvyninėm
suknelėm pilsto degtinę
į neplautas stiklines

vyrai stiklo akimis
be marškinių
tatuiruoti
ginčijasi apie gyvenimą

tyla kybo
kaip tinklinės kojinės

*

IŠTRINKIME ŽODŽIUS
iš atminties

kas tolima – yra čia
ko nėra – tas atgimsta

smelkias į kiekvieną ląstelę
ir augalo gyvybę iš
pirmykščio žiedo garso

KIEKVIENO ROJUS KITOKS?..

Ilgesio giesmės pagal Molnárą ir Dante

Skiriu kolegai a. a. Valdui Gedgaudui atminti

*„...ten laiko nėra, nėra naujo arba seno,
ten meilė pirmą kartą atsivėrė
ir begalybė formų supleveno...“*

Dante, „Rojus“, XXIX giesmė
Vertė Sigitas Geda

Vengrų režisieriaus László Bagossy'o spektaklyje Ferenc Molnár aprašytasis Lilijomas į rojų nepatenka – tešiasi į žemę kaip ta ledinė žvaigždė, kurios per Kalėdas jis taip ir neišvengė savo dukrai. Praleidęs 16 metų skaistykloje, trumpam sugrįžęs į žemę, kad padarytų gerą darbą ir užsitarnautų dievišką ramybę, nusidėjėlis pažyra į tūkstančius smulkučių ledo kristalėlių, ištirpsiančių su pirmaisiais šiltesniais saulės spinduliais. Tą akimirką Lilijomo nepaprastai gaila – jis taip ir nesugebėjo papasakoti apie savo meilę. Net kaitinamas rožinės atgailos ugnies, išliko kietas ir išdidus.

Lilijomas – karuselininkas, kortuotojas, apgavikas, mergišius – dėl savo užsispyrimo netenka darbo, veda ką tik sutiktą tarnaitę Juliją, sužinojęs, kad ši laukiasi, bando apiplėšti fabriko kasininką, gaudomas policininkų nusiduria ir vietoj amžinojo poilsio patenka į dangišką nuodėmių apskaitos kanceliariją. Vengrų dramaturgą išgarsinusi pjesė „Lilijomas“, o ir pats akiplėšiškas personažas iki šiol masina interpretuotojus, kurie suteikia jam savo laiko (anti)herojaus bruožų – žemiausias socialinis sluoksnis, pasirodo, ne kliūtis atsiskleisti meniškai prigimčiai ir laisvai sielai.

Bagossy'o kraštietis Árpádas Schillingas istoriją apie Lilijomo kryptį papasakojo pagal visas brechtiškojo teatro taisykles, garsusis Fritzas Languas prancūziškoje 1934 m. ekranizacijoje svarstyklių lėkštę su Lilijomo kaltėmis atsivėrė Julijos ašaromis. Per daugiau nei šimtmetį (pjesė parašyta 1909 m.) Lilijomas patyrė ne vieną sceninę versiją, tai sutirštinusią, tai praskaidrinusią ganėtinai tamsų jo charakterį, ūmų būdą ir, žinoma, vyrišką prigimtį, kuriai bene visuose šios pjesės pastatymuose neatsitiktinai buvo priešpriešinamas (ar su ja derinamas) Julijos moteriškumas, persmelktas begalinio nuolankumo ir beatodairiškos meilės, pramaišiu su tokiu pat kietumu ir užsispyrimu, koks būdingas Lilijomui. Vis dėlto Molnárui labiausiai rūpėjo žmogiškų jausmų kvintesencija ten, kur apie juos mažiausiai kalbama, o ją visiškai nustelbdavo įspūdingos režisūrinės interpretacijos, gerokai nutolusios ir nuo pjesės teksto, ir nuo pačios Lilijomo istorijos.

Į Nacionalinį dramos teatrą pakviestas Bagossy'as elgiasi priešingai – pasikliaudamas Vito Agurkio ver timu, jis nedrąsiai stato Molnárą, tačiau iškart atgyja ir pjesės kalba, ir visi jos veikėjai. Atrodo, režisierius ne itin simpatizuoja Lilijomui (Dainius Gavenonis),

„Lilijomas“. Skaistyklos ugnis. Spektaklio scena

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

todėl išcentruoja pjesę ir kuria spektaklį ne apie jį, o apie visus. Tie visi – tai Lilijomo žmona Julija (Miglė Polikevičiūtė), jos draugė Marika su savo vaikinu Bibu (Toma Vaškevičiūtė ir Algirdas Gradauskas), karuselės savininkė Muškatnė (Nelė Savičenko), Lilijomo sėbras, plevėsa ir vagišius Fičuras (Marius Repšys), net policininkai, antroje spektaklio dalyje pasirodantys su variniais „dangaus mentūros“ nimvais. Režisieriui kartu su scenografu Gintaru Makarevičiumi, kostiumų dailininke Dovile Gudačiauskaite, kompozitoriumi Gintaru Sodeika, su čia vaidinančiais aktoriais ir ne aktoriais pavyko sukurti ypatingą spektaklio atmosferą ir stilių. Paprastutė pjesė įgyja paprastą, net primityvų sceninį pavidalą, bet jis netrukdo po truputį kristalizuotis fantasmagorijai ir absurdui, skleisti natūralumui ir teatriškumui, buities prozai ir būties poezijai. Senokai neteko matyti panašiai „sukeistinto“ pastatymo, kur galėtum į veikėjus ar situacijas žvelgti taip atlaidžiai ir su šypsena, žavėdamasis jų netobulumu, nes tai spektaklis, kurio „forma“ idealiai atitinka ne veikėjų charakterius, o jų dvasią, mąstymo ir gyvenimo būdą. Režisierius ir scenografas pjesės veiksmą perkėlė į netolimą praeitį – tai vienu atpažįstamas, o kitiems jau savotišką mistikos atspalvį įgavęs sovietmetis. Scenos erdvė atkartoja tuščius betoninius apleisto fabriko (nesunku atpažinti buvusią „Tiesos“

spaustuvej) cechus, vieninteliame lange dažniau nušvinta geidžiamos ir idealizuojamos, bet ne esamos tikrovės atspindžiai. Tai dar labiau sustiprina išpūdį, kad šis „Lilijomas“ pasakoja apie kasdieninio gyvenimo šventę, kurią iš mažiųjų džiaugsmų, nuoskaudų, nutylėtų jausmų, nors kiekvienas tą daro savaip – atšiauriai ir nemokėsiškai, suktai ir prisitaikėliškai arba kantriai ir pasiaukojamai... Matyt, tai ir yra ta garsioji karuselė, kuri iš tikrųjų suktis ima tik tada, kai pats Lilijomas iš jos išvaromas...

Bagossy'o spektaklis tiesiog alsuoja ilgesiu. Gal ilgimasi gėrio ir grožio, gal užuojautos – ne taip svarbu, ko. Svarbiau, kad tas ilgesys skaidrus, kartais subtiliai ironiš-

kas – tokį jį skleidžia taupiais, bet sodriais štrichais aktorių piešiami veikėjų paveikslai, lange/ekrane be garso trykštantys vaizdai. Galima net sakyti, kad „Lilijomas“ – tai spektaklis, sukurtas iš detalių, nuotaikų ir tarsi negrabios vaidybos, režisierius jame ištirpsta, leidamas tiek aktoriams, tiek žiūrovams *patiems* įsivyventi į Molnaro (!) pasaulį, kuris iš pažiūros komiškas, bet vis tiek ne mažiau skaudus. Siužetas, iš XX a. pradžios perkeltas į jo pabaigą, dar labiau priartėja prie mūsų, įgaudamas retro atspalviais pagyvinto atpažįstamumo. Tarsi ir teatras, ir publika būtų sugrįžę į savo vaikystę.

Rūta Oginskaitė, rašydama apie „Lilijomą“, prisiminė „Riešutų duoną“. Taip. Man Bagossy'o spektaklis atrodo artimas Dalios Tamulevičiūtės „Škak, mirtie, visados škak“ (1976) – abu panašūs linksmai graudžia nuotaika, balkaniškai lietuvišku humoru, meile aplinkiniams. Prabėgo šitiek laiko, viskas pasikeitė, o žiūriu į Polikevičiūtės Juliją, ir sugrįžta prarastas lietuvių teatro skaistumas. Palaikiai drabužėliai, burnoje besiveliantys žodžiai, sutrikimas, kylantis iš sielos sumaišties, bauginantis, bet ir sustiprinantis, – tai ne tik Julijos bruožai. Tai ir toji neišmokta, neįvaldyta vaidyba, kai kiekvienas žingsnis scenoje dar turi vertę, mums, žiūrovams, keldamas nuostabą. Ir toji nevisąžiniška režisūra, kai nebaisu prisipažinti, kad norisi

tiesiog perskaityti dramos kūrinį, pajusti jo dvasią. Retas režisierius sugebėtų išlikti toks kuklus, visai nesistengdamas įrodyti savo tiesos.

***

Pastatęs dvi pirmąsias Dante's Alighieri'o „Dieviškosios komedijos“ dalis, trečiąją – „Rojų“ – Eimuntas Nekrošius pavertė savarankišku spektakliu. Bemaž pusantros valandos trunkanti improvizacija – tai giesmė meilei, kurios vedamas Dantė keliavo Pragaro ir Skaistyklos ratais, kad susitiktų savo Beatričę.

Rašyti apie „Rojų“, nupasakoti jį nėra paprasta. Tą, kas sugulė Dante's eilutėse, – grynąją poeziją Nekrošius bando paversti teatro materija. O įvardyta, dar kartą paversta žodžiais, ji kažin ar galėtų perteikti spektaklio išpūdį. Žodžiai negali išsilaisvinti iš reikšmių, kaip iš visko, kas žemiška ir kasdieniška, iš niekučių tuštybės išsilaisvina „Rojaus“ veikėjai – atplėšę nuo krūtinės, suvynioja į didžiulius popieriaus lakštus ir atiduoda dieviško muziejaus sargui. Tų daiktų nebeprireiks. Rojus – tai būsena, sklidina ramybės, palaimos, begalinės šviesos. Bet net ir ji nieko verta be artimojo meilės. Nekrošiaus spektaklyje artimojo ilgesys išjudina rojaus sąstingį ir po truputį atskleidžia žmogišką jo esmę. Sakytum, ilgesys ir yra svarbiausia šios meilės giesmės gaida, kuria pradeda spektaklį ne angelai ar dangaus vėlės, bet jaunos merginos.

Trajektorijos, kurias režisierius nubrėžė „Pragarui“ ir „Skaistykloi“, „Rojuje“ išsitrina. Nelieta nieko, kas galėtų vynioti siužeto siūlą, net ir tekstas skamba neraiškiai, pasiklysta muzikos garsuose. Vis dėlto siūlas vyniojasi – tą rodo kintančios nuotaikos, judesiai, virviniai spinduliai, virpantys nuo prisilietimų, vilnijančios virvių-stygų-bangų keteros, „Karvelėli mėlynasai“, Čiurlionio „Miške“ melodijos... Šitas „Rojus“ lietuviškas ir nekrošiškas: lietuviškas, nes visi jo ženklai, net patys mažiausi, mums vis tiek kažką reiškia, nekrošiškas, nes režisierius, nesvarbu,

kokio kūrinio skiautę paimtų, bando prisikasti iki pat jo gilumos, žvelgdamas per savo teatrinio suvokimo prizmę. Iki skausmo pažįstamas priemonės – juk kiek sykių matėme virves, popierių, vandens taures, o ką jau kalbėti apie judesius, gestus, – derina tol, kol šios suskamba. Ir koks paradoksas – tai, „ko joks menas, joks talentas prityręs... niekad išsakyti negalės“, įgyja pavidalą (žiūrint spektaklį, eilutės „dabar jaučiuos tarytum tas, kuris mene jau tarė paskutinį žodį“, priverčia krūptelėti). Tas pavidalas netvarus, nestabilus, tarsi grimzantis į nepermatomas gelmes, bet čia pat prasiveržia Beatričės ir Dantės susitikimo džiaugsmas, įkaitinantis abiejų skruostus. Režisieriui visai nesvarbu, kad jo „Rojus“ kam nors pasirodys naivus, svarbiau, kad jis visų spektaklio kūrėjų išjaustas, visiems savas.

„Rojus“ statytas Italijos Vinčencos *Olimpico* teatrui/muziejui, prieš kurio jaukų didingumą nublanksta bet kokios dekoracijos. Šita „muziejinė atmosfera“, persmelkusi visą Nekrošiaus spektaklį, tampa ir savotiška teatrinio rojaus metafora, ir režisieriaus ironijos taikiniu... Po premjeros pasirodžiusi nuotrauka – priklaupęs Palladio kolonų fone Dantė balta kreidele ženkliną nususikusios Beatričės pėdą – geriausiai atspindi spektaklio dvasią, kupiną susitaikymo, atgailos, padėkos. Pats režisierius yra sakęs, kad rojus – tai sie-

„Rojus“. Spektaklio scena

Mariaus Nekrošiaus nuotr.

kinys, nepasiekiamas tikslas. Labai trumpos euforiško džiugesio akimirkos žada neišvengiamą baigtį. Finale į stygas-keteras puolanti Beatričė spėja sušukti, kad rojus yra, bet jos veide nebematyti palaimos...

Į Lietuvos nacionalinio dramos teatro sceną perkeltas „Rojus“ kai ką atrado ir kai ko neteko. Pirmiausia – neteko „architektūrinės“ *Olimpico* paspirties. Tradicinėje erdvėje Mariaus Nekrošiaus prožektoriai-šviesuliai atrodė pernelyg materialūs ir vieniši, bylojantys labiau apie šiurkščią teatro tikrovę negu apie jo kuriamus stebuklus. Kad ir kaip Dantė (Rolandas Kazlas) stebėtusi ar gėrėtusi šviesos srautais, net užsižaisdamas jos klusnumu, teatras vis tiek neįstengs perteikti tos šviesos begalybės. Kaip ir bekraščio vandens, per kurį Dantė iriasi didžiuliais žingsniais, ar paskutinių kelionės „kilometrų“, kuriuos jis įveikia, bėgdamas ratais. Turbūt scena apskritai bejėgė perteikti bent dalį to, ką Dante sudėjo į trisdešimt tris savo poemos giesmes. Suprantamas ir publikos noras matyti tai, ką aprašė autorius. Tačiau rojus – pati kebliausia tema teatrui, todėl režisierius nė neketina žiūrovų apgaudinėti: jis inscenizuoja ne kūrinį, bet rojaus patyrimo dramaturgiją, nušvitimą po kančios ar per kančią, o jis irgi vertas poeto eilučių. Kaip išreikšti nenumaldomą troškimą, kad prisiliestų mylimosios ranka? Kaip atskleisti vienvėsi gėlą, kaip parodyti nesvarumo ir pakylėjimo būseną, kai esi absoliučiai laisvas nuo žemės traukos? Kaip suvaidinti tą, anot režisieriaus, „paskutinį tašką“, į kurį veda mūsų visų kelionė? Paprastai ir savaip, kaip mes tą suprantam, – sako režisierius ir kviečia, kad visai jauni jo aktoriai sudėtų į dainą begalinį savo ilgesį, atsisveikintų su pačiais brangiausiais daiktais, pabūtų iki šiol nematytais angelais, nes niekas nežino, kaip iš tikrųjų jie atrodo, apie ką gieda...

Olimpico scena įrėmino ir įelektrino „Rojaus“ pasaulį, suteikė jam egzotiškumo, gal net įrašė į savo istorijos foliantus. Didžiulė „plika“ Nacionalinio dramos teatro scena pareikalavo iš aktorių gerokai daugiau energijos, kad įveiktų jos „atstumus“, daugiau tikėjimo ir pasitikėjimo, kad užpildytų erdvę savo jausmais. Nes jausmai – Nekrošiaus teatro alfa

ir omega – „Rojuje“ tampa ypač trapūs. Judesiai ir gestai, daiktai ir detalės, fatališkai trumpas Dantės susitikimas su Beatričė, konkretus ir kartu efemeriškas mylimosios paveikslas lemia, kad „Rojuje“ juntamas daugelio režisieriaus spektaklių vidinis virpėjimas, trokštančių susilieti sielų šokis, viltys kaip nors sustabdyti negrįžtamai tirpstantį laiką. Tačiau kažkas juose likdavo neišsakyta, užgniaužta, per vėlai suvokta. „Rojus“ išlaisvina. Kazlo Dantė – šis atlapaširdis berniokas su raudona palaidine, žirgliojęs per vaizduotės laukus, kerėjęs žodžiais, raškęs kūrybos vaisius, – kelionės pabaigoje dėkoja Beatričei. Tai, kurios paveikslą nuo pat pirmųjų „Dieviškosios komedijos“ scenų režisierius bandė išgryninti lyg apšėstas – pavyzdingai smuikuojanti skaistaus profilio mokinukė su balta prijuoste virto santūria mylimąja, nepasiekiamą Mūza, sielos vedle, kuri tik po visų pragaro ir skaistyklos ratų atskleidžia meilės–šviesos paslaptį. Argi ne jos stygius judina pasaulį, ne jos troškimas yra tikrasis kūrybos šaltinis? Vanduo iš Beatričės delno paskutinįsyk pagirdo Dantę...

Po „Pragaro“ ir „Skaistyklos“ „Rojus“ suskamba tarsi baigiamasis susitikimas su Dante's pasauliu, režisieriaus rankose įgavusiu žemiškų spalvų ir žmogiškų bruožų, prisodrintu gyvenimiškosios ir teatrinės patirties. Mirties, meilės, kūrybos temos čia susiliejo į lengvą atodūšį, kuris vainikuoja ne vien Dantės kelionę. Galbūt „Rojus“ yra ir paskutinis Nekrošiaus susitikimas su jaunaisiais jo aktoriais – neabejoju, kad kuriant „Dieviškąją komediją“ būta pragariškų duobių, tačiau ilgainiui jos pradės atrodyti tarsi rojaus akimirkos. Juk tik dėl jų atveriamos teatro durys.

***

Bagossy'o spektaklyje dangus nušvinta neono juostų girliandomis, suskamba angeliška giesmė. Tačiau dangiškieji policininkai beveik nesiskiria nuo žemiškųjų. Ten, aukštybėse, niekas nėra laisvas nuo žemiškosios savo naštos ir miršta tik tada, kai visi juos pamiršta.

Molnáras neabejotinai skaitė Dante. Gal ir Bagossy's akies krašteliu matė Nekrošiaus spektaklius? ■

Vladas URBANAVIČIUS. Parodos „Sukonstruota Titanikai“ fragmentai

Vidmanto Ilčiuko reprod.

SAVE SAPNUOJANTYS OBJEKTAI

Vlado Urbanavičiaus skulptūrinė instaliacija Titanike

Nuo 2006-ųjų Urbanavičius konstravo skulptūrinius objektus iš industrinių medžiagų, o dabar, pasitelkdamas jas, skulptorius bando „užvaldyti, plastiškai, tarsi Johnas Cage'as, įgarsinti balto kubo erdvę.“¹ Galerijų salėse įkurdintos skulptūrinės instaliacijos, konstrukcijos, „suraiko“ erdvę lyg duonos kepalą, tarsi kuriam laikui ją perprogramuodamos.

Ne išimtis ir paroda „Titaniko“ pirmajame aukšte. Svarbu tai, kad stambiagabaričius objektus *per se* Urbanavičius konstruoja, taikydamas „darnios priešpriešos“ principą – jie kartu ir abstraktūs, ir (kadaise buvę) funkcionalūs, „meniški“, ir (kadaise) pramoniniai, monumentalūs ir dinamiški. Skulptorius, ilgai mąstęs apie objektus, jų santykius, šįkart „įdarbino“ ir pačią erdvę, naujai „įgarsinančią“ kūrinius kaip visumą.

Kai kurie objektai pavieniui, pavyzdžiui, „Sijų kampainis ir armatūros strypai“, „Sijų kampainis ir du akmens rutuliai“ rizikuoja kiek „sudekoratyvėti“, pavirsti išdidintomis segėmis, o „Kiauras daiktas“ – grubių grotų kombinacija su ornamentuotomis šiukšlių dėžėmis, matyt, menančiomis sovietmetį, – meta šiokių tokių jau pavalkiotų metaforų šešėlį, tačiau

aktyvi erdvė, kurioje akcentuojami ne tiek patys objektai, kiek jų santykiai, išsklaido abejones.

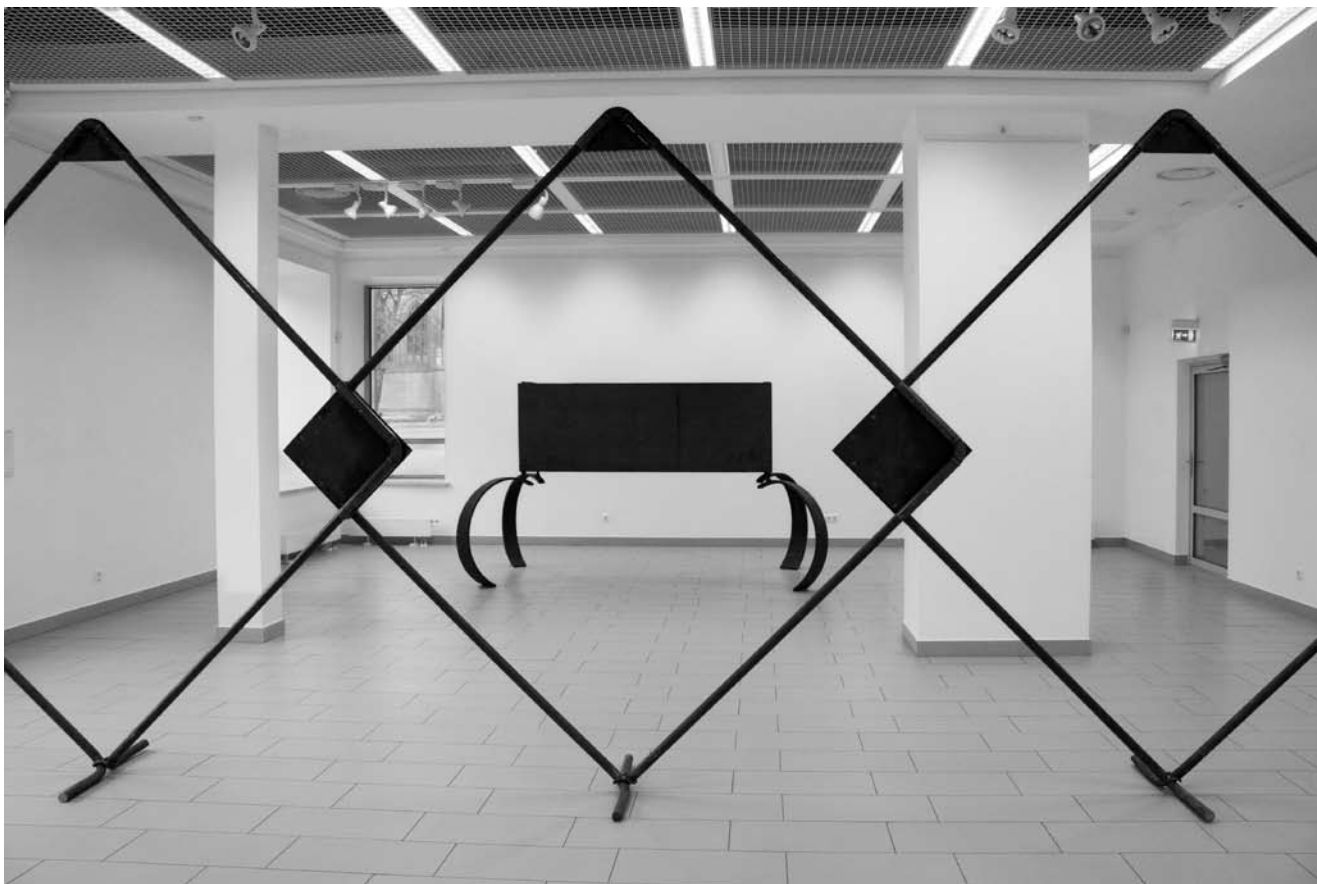
Vladas URBANAVIČIUS
„Kiauras daiktas“

Su kolegomis menininkais „apkalbėdami“ kitus kolegas ar koleges, kartais lyginame, pavyzdžiui, tam tikrais aspektais panašius Mindaugo Navako ir Vlado Urbanavičiaus objektus, tiek „parodinius“, tiek įkurdintus viešose erdvėse, ir dažniausiai Urbanavičiaus nenaudai – esą jo kūriniai *dekoratyvesni*. Tačiau aiškintis, kuris iš jų „geresnis“, beprasmiška, nes panaši išorė slepia skirtingus tikslus.

Navakas prasmiškai „įcentruoja“ savo objektus, jie ypač aktyvūs, dominuojantys, net agresyvūs, mintantys socioistoriniu aplinkos kontekstu (prisiminkime garsųjį *Kablį*), todėl tampa ryškiais, paradoksaliais akibrokštais.

Urbanavičius savo objektus „išcentruoja“. Nors jie irgi primena akibrokštus, tačiau dalį energijos atiduoda aplinkinei erdvei. Be to, Urbanavičiaus objektuose dažnai koduota kokia nors neįprasto technologinio sprendimo, įrenginio atrakcija.

Prieš keletą mėnesių Rolandas Rimkūnas surengė man nedidelę ekskursiją automobiliu po pramoninį Kauną ir miegamuosius miesto rajonus. Kai važiovome pro įspūdingą, milžinišką

Vladas URBANAVIČIUS. Parodos „Sukonstruota Titanikai“ fragmentas

Urbanavičiaus kompoziciją iš ore sukabintų riedulių, dar kartą įsitikinau: skulptorius, tarsi patyręs architektas, sugeba nematomomis jungtimis susaistyti aplinką – šiuo atveju gamyklas su aplinkui plytinčiomis laukymėmis.

Apibendrinant galima sakyti, kad Navakui vis dėlto kiek labiau rūpi turinys (nors forma superaktyvi), o Urbanavičiui – forma (nors turinys irgi gana stipriai išreikštas), o šioks toks dekoratyvumas tam tikrais atvejais tampa, ko gero, net slaptu jo koziriu.

Grįžtant prie parodos „Titanike“ su erdvės „įkrova“, akivaizdu, kad čia svarbūs visi aspektai – objektų dydžiai, išdėstymas, medžiagos, formos, spalvos, faktūros ir t. t.

Akmuo, rūdžių graužiamas metalas, armatūra, kitaip sakant, „grubios“ medžiagos ir tamsios faktūros sudaro ryškų kontrastą galerijos sterilumui, tačiau tuo pat

metu netiesiogiai prisitaiko prie balto kubo, „sugeria“ į save architektūrinę erdvės logiką. Galerijos salėse savo objektus Urbanavičius įkurdina taip preciziškai, kad „nugrimzdę“ į ją pramoniniai reliktai, atrodytų, regi baroko viziją arba net sapnuoja patys save.

Pasisukiojus po šią instaliaciją ilgiau, šmėsteli baugoka mintis (beje, tą patiriu jau ne pirmą sykį, kai tik susiduriu su dabartine Urbanavičiaus kartos skulptorių kūryba), kad atsidūriau kažkokiuose „sakralinių paslaugų“ rūmuose, kažkieno šermenyse – anapusyben išlydimu kūnu, matyt, tampa galerijos erdvė. Ir oda trumpam pašiurpsta. ■

¹ Vlodo Urbanavičiaus paroda „Sukonstruota Titanikai“. Kultūropolis <http://www.kulturopolis.lt/main.php/id/438/lang/1/nID/11209> (žiūrėta 2013-04-02).

APIE DIENOS SVAJAS IR NAKTIES KOŠMARUS

Dailėtyrininkė Ramutė Rachlevičiūtė drąsiai ėmėsi rizikingos avantiūros – prie sustingusio lietuvių dailės istorijos (supratimo) luito, nukaldinto sovietmečiu, pabandė priderinti, kas nuostabiausia, mums visai svetimą prasmę – siurrealizmo – monolitą. Tiesa, siurrealizmas čia redukuotas į mažiau apibrėžtą „siurrealumo“ terminą, bet tam tikra dailės ar bendresnė pasaulėžiūros kryptis vis tiek numanoma.

Neverta kartoti to paties, ką jau yra (pavyzdžiui, savo disertacijoje) pasakiusi Rachlevičiūtė: „tikrojo“ siurrealizmo, kaip ideologinio ir stilistinio sąjūdžio, Lietuvoje nebuvo – tarpukariu Rytų kryptimi jis atkeliavo tik iki Čekijos, o po Antrojo pasaulinio karo jį visiškai atribojo geležinė uždanga, už kurios atsідūrė ir tuo metu *de jure* nebeegzistavusi Lietuva.

Skirtingai negu kitas Vakarų Europos ir Amerikos moderniosios dailės kryptis, kurios, nors dozuotai, vis dėlto buvo pristatomos parodose Maskvoje, siurrealizmą po karo sovietai visiškai uždraudė, matyt, ir dėl siurrealistų pasisakymų prieš Stalino režimą, prieš socrealizmą (nepaisant to, kad siurrealistai atvirai koketavo su komunistine ideologija). Jį net imta niekinamai vadinti tam tikra „anekdotų“ rūšimi.

Rachlevičiūtei, logiškai ir apdairiai pasirinkusiai saugesnį „siurrealumo“ terminą, avantiūra, sakyčiau, beveik pavyko, nes jau pats bandymas provokuoja, verčia kelti įvairius klausimus, nesvarbu, norime to ar ne. O klausimai iškart atveria tam tikrą painiavą. Problemiškas jau vien siurrealizmo redukavimas į „siurrealumą“, nes kriterijai

tampa sunkiai apčiuopiami. Siurrealizmas balansuoja tarp dviejų susipynusių polių – ideologinio ir estetinio, todėl daug kas priklauso nuo to, kas akcentuojama: ar grynai estetiškas pagrindas (nors tokia skirtis apskritai yra abejotina), ar politinė platforma, kurios (atviros arba latentinės) neišvengia joks avangardo sąjūdis, prisiminkime, pavyzdžiui, lietuvių šiuolaikinio meno genezę Sąjūdžio laikotarpiu ir keletą metų po nepriklausomybės atgavimo. Kiek suprantu, lietuviško „siurrealumo“ atveju turima omenyje grynai stilistinė, netgi substilistinė platforma.

Siurrealizmui būdingos radikalaus politizuoto protesto dvasios, kaip kokios nors „bendros programos“, ieškoti net ir „neoficialioje“ lietuvių dailėje sovietmečiu būtų naivoka. Gal (beveik) programinis lietuvių „siurrealizmo“ manifestas šiuo aspektu galėtų būti Vladislavo Žiliaus 1976 m. sausio 23 d. protesto laiškas LKP CK pirmajam sekretoriui Petrui Griškevičiui? Gal tikroju, grynuoju (post)dada ir (post)siurrealizmo įsikūnijimu galėtume laikyti ankstyvąją *Post ars* veiklą arba pastarųjų dvidešimties metų avangardizmą Alytuje, pradedant gatvės meno festivaliais *Tiesė, Pjūvis*, o baigiant Meno streiko bienalėmis, *Psichodarbininkų* veikla?

Kita vertus, numarinę politinį ir palikę iškastruotą stilistinį sluoksnį, beveik „programiniais“ siurrealizmo pradininkais galėtume laikyti Vincą Kisarauską, garsėjusį „kietesne“ santykių su sovietine valdžia „linija“, beveik „gryną“ (sovietmečio kontekste) siurrealistą Valentimą Antanavičių, tam tikru atžvilgiu – Vytautą Kalinauską, vėliau Stasį Eidrigevičių. Vis dėlto vien „fantastiškumo“

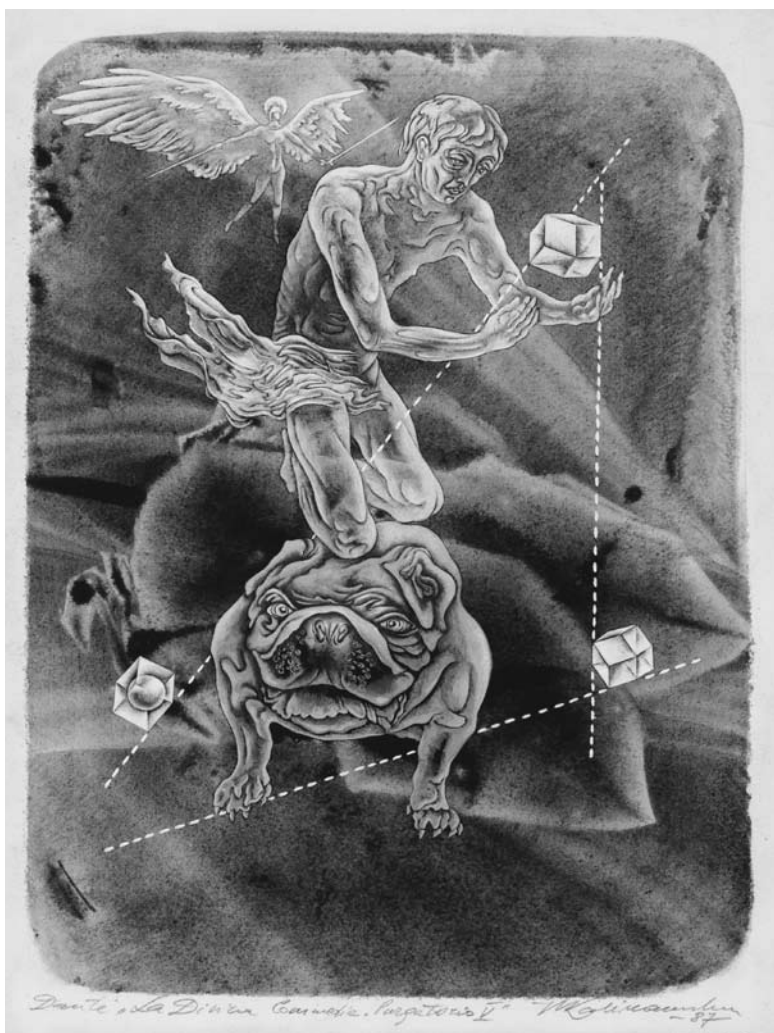
ar „sapnų“ principas mažai ką pasako, nes visa lietuvių dailė tais laikais krypo poetinės fantastikos pusėn. Tačiau kiek toji fantastika rėmėsi siurrealizmui artimu „fantastiškumo“ siaurąja prasme supratimu, o kiek atstovavo tiesiog nuosaikesnėms modernistinės tapybos srovėms?

Be to, „fantastiškumas“ būdingesnis simbolizmui, iš dalies laikytinam siurrealizmo pirmtakui, o siurrealizmas labiau akcentavo „grynąjį“ automatizmą, nesąmoningumą. Gal lietuvių dailės sovietmečiu didžioji dalis ne tiek siurreali, kiek altersimbolistinė?

Pro simbolizmo miglas ryškėja ir mito kontūrai. Tada kyla klausimas, ar paroda „Dienos svajos, nakties košmarai“ kuo nors papildo „lietuvių tapybos per mito prizmę“ arba „nakties ir dienos tapybos“ klišes, o gal *nesąmoningumas* ir *simboliai* tiesiog pakeičiami *fantastiškumo* arba *siurrealumo* sąvokomis? Ar galėtume sakyti, kad tai sąmoninga anų terminų replika, siekiant sąlyčio su jau „programiniu“ siurrealizmu?

Apskritai siurrealumo leitmotyvas prašyte prašosi kokios nors analitinės struktūros. Įsivaizduokime, kad turima pakankamai resursų, kad skiriama bent pora metų laiko, kad geranoriškai bendradarbiauja visi mūsų muziejai, galerijos, kad pritaria patys dailininkai, ir surengiama didžiulė paroda – tada „fantastiškumą“ arba „siurrealumą“ būtų galima suskirstyti tam tikrais blokais.

Pavyzdžiui, atsiskleistų siurrealumo invazija į ekspresionistinę/koloristinę mūsų tapybą – per Valentinę Antanavičiūtį, Vincą Kisarauską, Antaną Martinaitį ir kitus galėtume prieiti iki „siurrealistinio branduolio“, t. y. „penketuko“ (Bronius Gražys, Henrikas Natalevičius, Mindaugas Skudutis, Raimundas Sližys, Romanas Vilkas) – iš jo būtų galima netiesiogiai kildinti ir kai kurių jaunesnių 9-ojo dešimtmečio menininkų, pavyzdžiui, Algio Skačkausko, Jono Gasiūno, Vidmanto Ilčiuko ir kitų,

Vytautas KALINAUSKAS. Iliustracijos Dante's „Dieviškajai komedijai“

„pseudosimbolistinę“ arba „pseudomitologinę“ kūrybą. Ekspresionistinės/koloristinės tapybos prisilietimą prie „siurrealumo“ „išduoda“ ir negausi „abstrakčioji“ lietuvių tapyba sovietmečiu.

Įmanoma išskirti ir naujojo daiktiškumo, suvešėjusio XX a. 8-uoju ir 9-uoju dešimtmečiais, bloką (Teresė Rožanskaitė, Igoris Piekuras, Stasys Eidrigėvičius, Valerija Ostrauskienė, Pranas Griušys, Šarūnas Sauka), ir dar vieną platų vedinį iš jo, laikytiną netgi savarankišku bloku, – tai „manieristinė“ tapyba, po nepriklausomybės atgavimo daugeliu atveju mutavusi į kičą, komercinę saloninę dailę.

Kolektyviniai piešiniai: Ciklai „Mimierios“ ir „Psychodelicos“.
Piešė Antanas MARTINAITIS, Ričardas Povilas VAITIEKŪNAS,
Edmundas SALADŽIUS, retsykiais – Rimantas ŠULSKIS,
Marija JUKNIŪTĖ

Siurrealizmas kaip stilius tapyboje iš tikrųjų glaudžiai susijęs su kiču ir didžioji dalis siurrealizmo principų, įvaizdžių perėjo būtent į labai plačią, turtingą (bet netyrinėtą) kičinės arba komercinės tapybos plotmę.

Leonardas Gutauskas, Bronius Gražys, Pranas Griušys, Algis Griškevičius, Ričardas Filistovičius, Jūratė Mykolaitytė, Vidmantas Jusionis, Sigitas Staniūnas, Rimgaudas Žebenka daugmaž išsaugo sąsajas su „rimtąja“ tapyba, bet visa armija (sakau be jokios ironijos) sėkmingai dirba kičo ir komercijos srityje, „tikrojo“ meno užribyje. Šalia šio bloko, ko gero, išsietktų ir socrealizmo arba „simbolizmo“, alternatyviai susijusio su „siurrealizmu“, problematika.

Dar vieną atskirą ir labai svarbų keletą sluoksnių bloką sudaro psichikos ligonių, marginalų (profesionali ar neprofesionali) kūryba. Čia irgi galima surinkti turtingą ir turiningą kolekciją, pradedant kai kuriais siurrealiais Algimanto Julijono Stankevičiaus, Vytauto Pečiukonio, Algirdo Šakalio, Andriaus Brazio ir baigiant mums visai nežinomų marginalų kūrinių. O jei dar pasigilintume į pavienių autorių, kaip antai Rimvido Jankausko-Kampo, stipriai paveiktų alkoholio ir/ar narkotikų, kūrybą, susisiejančią su ekspresionistinės ir abstrakčiosios tapybos bloku, ši dalis būtų ypač spalvinga ir iškalbinga.

Atskirą bloką, žinoma, sudarytų skulptūra, galbūt fotografija. O grafikai tektų net keli blokai, nes joje siurrealizmo ar siurrealumo tam tikri elementai suvešėjo, sakyčiau, įvairesniais ir net grynesniais pavidalais negu tapyboje, aišku, su „rimtojo“ meno, kičo, disko ir t. t. prieskoniais. Tai ir Vytautas Kalinauskas, ir Elvyra Kaiřiūkštytė, ir Edmundas Saladžius, ir Eduardas Juchnevičius, ir Petras Repšys, Alfreda Venslovaitė-Gintalienė, Nijolė Šaltenytė, Marius Liugaila, Audrius Puipa, Jurga Ivanauskaitė, Giedrius Jonaitis ir daugelis kitų.

Atskiras kolektyvinių piešinių blokas, eksponuojamas parodoje „Dienos svajos, nakties košmarai“, bene artimiausias bendroms kūrybinėms siurrealistų „sesijoms“. Esama ir „analitinio“ formalaus prado užuominų – pristatomi įvairūs tapybos, grafikos, skulptūros stiliai, bet plačiau visa tai neišplėtota.

O ką daryti su vadinamuoju 9-ojo dešimtmečio pabaigos ir 10-ojo dešimtmečio pirmosios pusės „šiuolaiki-

Mindaugas
SKUDUTIS
Blogio triumfas

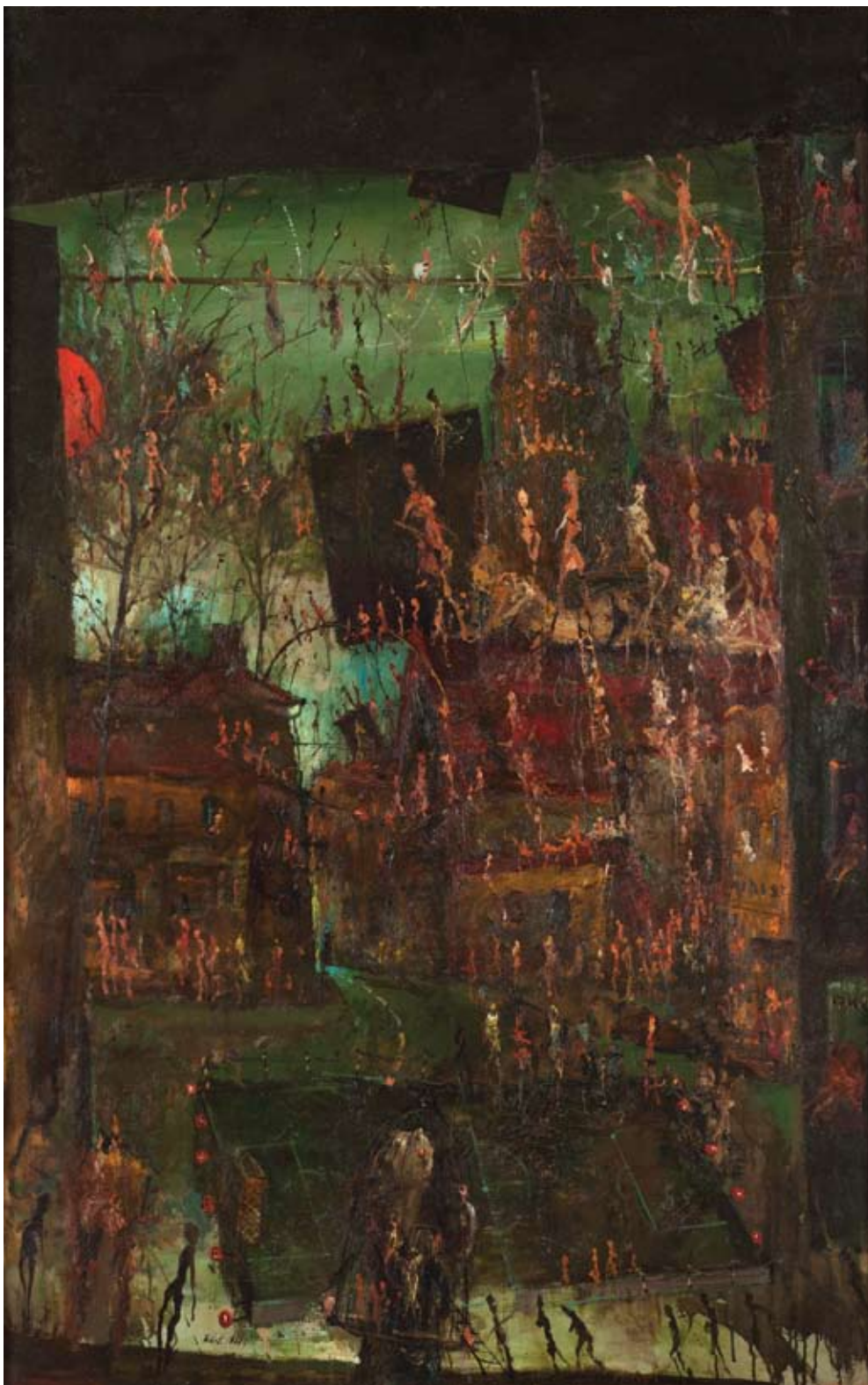

Valerija OSTRAUSKIENĖ
Ištremtieji dievai. 1969
Drobė, aliejus; 94x72

Iš parodos „Dienos sapnai, nakties košmarai“
galerijoje „Titanikas“
Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

Ričardas FILISTOVIČIUS
Žmonės stebi saulėlydį. 1981
Drobė, aliejus; 151x95

Iš parodos „Dienos sapnai,
nakties košmarai“
galerijoje „Titanikas“
Vidmanto Ilčiuko reprod.

niu menu“? Klasikinį siurrealizmą įprasta laikyti kiek nukenksmintu *dadaizmo* vediniu, o „naujoji dailė“ (hepeningai, objektai, instaliacijos ir pan.) tarsi apvertė šią schemą aukštyn kojomis – nuosaikios stilistinės „siurrealumo“ užuominos virto politizuotais beveik dadaistiniais akibrokštais.

Tokia schematizuota retrospektyva gal padėtų labiau išryškinti siurrealumo lietuvių dailėje visumą su įvairiais nuokrypiais? Sukūrus keletą tokių „blokų“, būtų galima įžvelgti ir daugiau lokalių „altersiurrealistinių branduolių“. O tada nereikėtų „siurrealumo“ pritempinėti prie lietuvių ekspresionizmo kaip vienintelio kanoono, dirbtinai sureikšminant „penketuko“ ir Saukos „siurrealizmą“, kitaip sakant, kartojant suakmenėjusias lietuvių dailės istorijos klišes, nors kaip tik jas ir bandoma „apeiti“.

Galbūt net toks parodos variantas, koks yra dabar, labiau išloštų, pakeitus kiekybinį santykį tarp „klasikų“ ir „marginalų“ kūrinių, suprantama, daugiau dėmesio skiriant marginalams (primirštiems ar beveik nežinomiems), kičo atstovams... Bet ne siekiant sukurti dirbtinį akibrokštą, o vien todėl, kad dabartinis „klasikų“ ir „marginalų“ santykis parodoje, mano manymu, nepajėgia „apardyti“, „pramušti“ nusistovėjusios hierarchijos, vertinimo, požiūrio klišių, kuriomis sekama, sakyčiau, net pernelyg uoliai.

Todėl ir „siurrealumo“ principas tiek „penketuko“, tiek kitų tapybos klasikų kūryboje atrodo savaime suprantamas (tuo ypač įtikina pirmoji „Titaniko“ salė), kokie nors nauji, netikėti minties ar hierarchijos rakursai neatveriami. Žinoma, tai sąlygiška, nes daug kas priklauso nuo kartos, nuo požiūrio ir panašių veiksnių, – pavyzdžiui, iš vyresnės kartos dailininkų, dailės kritikų girdėjau priekaištų, esą „marginalų“, „žemos meninės vertės“ kūrinių koncentracija parodoje kaip tik pernelyg didelė ir tai „kompromituoja“ tikruosius kūrėjus...

Vadinasi, šokią tokią sąvokinę, pasaulėžiūros painiavą ši paroda vis dėlto sukelia, atverdama netikėtus, neįprastus, kai ką net piktinančius požiūrio taškus.

Aloyzas SMILINGIS. *Atmintis*. 1996

Atsiranda galimybė į bazinį lietuvių (daugiausia sovietmečio) dailės naratyvą pažvelgti kiek kitu kampu, kaip galimus *mažuosius naratyvus* išryškinant tas dailės savybes, kurios buvo mažiau pastebimos, nutylimos arba net neatpažintos. Šią užduotį Ramutės Rachlevičiūtės kuruota paroda „Dienos svajos, nakties košmarai“, manyčiau, sėkmingai atliko ir gal suteiks impulsą grandiozinei „analitinei“ panašaus pobūdžio parodai ateityje. ■

NUO KLASIKOS IKI CHULIGANIZMO

„Plėšikai“ ir „Julijus Cezaris“ pagal Artūrą Areimą

Boriso Dauguviečio auskaras šiemet įteiktas režisieriui Artūrai Areimai, apdovanotam „už naujų sceninės išraiškos formų paieškas“, nors dar prieš porą metų jis buvo priskirtas tiems, kurie ištikimi klasikinei teatro kalbai.¹ Per gana trumpą laiką Areimos režisūra pasikeitė kardinaliai – dabar jis jau „tituluojamas“ teatro chuliganu.

Po estetizmu dvelkusių „Laimingų“, tamsaus tragizmo pritvinkusių „Prakeiktųjų“ pirmas ryškesnis jauno režisieriaus žingsnis stiliaus ir formos pokyčių link buvo „Amfitrionas“, pastatytas Vilniaus Mažajame teatre ir subūręs buvusius kurso draugus. Šis spektaklis yra pereinamasis režisieriaus kūryboje. Nuo tada svarbiu teminės spektaklio visumos elementu tapo teatro kontekstas, pradėta mažinti atotrūkį tarp aktorių ir publikos. Paradoksalu, tačiau naujausi pastatymai rodo, kad režisierius iš tikrųjų pasuko tvarkingo chuliganizmo link. Ankstesnį ryšį su klasika – savo kūrybos kelią Areima gana užtikrintai pradėjo tvarkingais klasikinių pjesių pastatymais, liudijančiais pagarbą dramaturgo žodžiui, – dabar išduoda tik literatūros pasirinkimas.

Naujausi spektakliai tendencingai analizuoja vieną temą ir nubrėžia naujo kūrybos etapo kontūrus. Kad ir kaip ironiškai skambėtų, tiek „Plėšikai“, tiek „Julijus Cezaris“ atskleidžia pagaliau subrendusį režisieriaus norą maištauti, o atspirtimi tampa valdžios tema. Jos mechanizmą ir žmogaus santykį su ja Areima nagrinėja netikėtu rakursu, pakeitęs anks-

tesnį braižą, tačiau vis dar remdamasis klasikos autoritetais. Vis dėlto Friedricho von Schillerio dramos „Plėšikai“ ir Williamo Shakespeare'o tragedijos „Julijus Cezaris“ tekstai scenoje pabyra tik kaip maži mozaikos gabalėliai, dialogai transformuojami į gyvą šnekamąją kalbą, nevengiant keiksmybų.

„Plėšikai“ pagal skirtingus brolių gyvenimo kelius padalijami į dvi stilistiškai itin kontrastingas veiksmo linijas, kurios tarsi reprezentuoja du skirtingus paties režisieriaus kūrybos etapus. Pagrindiniu herojumi tampa neigiamas pjesės veikėjas. Čia naujai ir netikėtai atsiskleidžia Saulius Čiučelis. Aktorius kuria žavaus, simpatiško niekšo paveikslą, tobulą antiherojų antagonistą – jo Francas Moras, spektaklio pabaigoje apimtas narkotinės ekstazės, sužybsi net Shakespeare'o Makbeto ar Ričardo III atspalviais.

Broliai Morai supriešinami kraštutiniai – paskui lengvabūdį Karlą (Tomas Rinkūnas) seka visa atseit „tarantiniška“ plėšikų gauja, o Francas yra pabrėžtinai vienišas (kone visas Čiučelio vaidmuo paremtas monologinėmis scenomis). Bet abu ligoto tėvo, įkalinto invalido vežimėlyje, sūnūs sukylo prieš jį. Tiesiog vienas, buvęs mylimas ir lepinamas, virsta plevėsa ir mėgaujasi nuodėmingais gyvenimo malonumais, o kitą neapykanta, atskirtis paverčia veidmainiu tėvažudžiu, kurį valdo pagieža ir valdžios troškimas.

Nors Schilleris savo dramoje koncentruojasi ties Karlu ir jį supančiais plėšikais, Areimos spektaklis pa-

sakoja Franco, kurį kamuoja tėvo meilės stygius, yra apėmęs valdžios troškimas, istoriją. Plastišką ir elegantišką piktadarį pražudo lengva sėkmė ir paranojiška baimė netekti valdžios. O Karlo laukia atgaila ir išganymas.

Svarbu pabrėžti, kad kartu su Areima į teatrą ateina karta, patyrusi stiprią kino meno įtaką. Naujausi šio režisieriaus spektakliai paveikti Quentino Tarantino kūrybos, o, pavyzdžiui, Vido Bareikio pastatymuose atsiranda aliuzijų į Stanley'o Kubricko ar Oliverio Stone'o, kitų režisierių filmus. Kinematografiškas fragmentiškumas ypač ryškus Areimos „Plėšikuose“ – dvi siužetinės linijos nesusikerta per visą spektaklį, tačiau stipriai veikia viena kitą, kol finale susilieja. Deja, aliuzijos į kino „chuligano“ Tarantino stilistiką kiek pretenzingos ir pritemptos. Iš „Pasiutusių šunų“ ar „Bulvarinio skaitalo“ pasiskolintas kostiumuotų nusikaltėlių įvaizdis, išskirtinė muzika, keiksmažodžių „poezija“ yra viso labo „tarantiniškas“ inkliuzas, kuriam trūksta „areimiškos“ interpretacijos.

Kostiumuoti „Julijaus Cezario“ vyrukai yra gerokai organiškesni ir dinamiškesni, nors atrodo lyg atklydę iš ankstesnio Areimos spektaklio, bent jau keikūnas Oktavijus (Paulius Ignatavičius). Jų laikysena scenoje dviprasmiška – plėšikai ir valdžios atstovai viename asmenyje. Apie griaujamąją valdžios jėgą „Plėšikuose“ kalbėjęs abstrakčiau, statydamas „Julijų Cezarį“ režisierius kontekstą aktualizuoja ir sukonkretina.

Laikraščių iškarpos, paskleistos žiūrovų salėje, rodo, kad kiekvieną spektaklį jo kūrėjai papildys visa naujomis visuomenę drebinančios, skaldančios ir vienijančios žiniasklaidos sensacijomis (*highlights*). Pavyzdžiui, atnaujintame „Julijaus Cezario“ variante bokso ringą su Antonijumi (Tomas Kliukas), suvystytu tiesiogine ir perkeltine prasme, pakeitė du stalai, pastatyti vienas priešais kitą, – už jų susėdę konfrontuojančių pusių atstovai įtemptoje tyloje grėsmingai šaudo akimis, nusitvėrę žirklių, atstojančių ginklus. Finale nebeliko ir pagalbos šauksmo, pasiskolinto iš bitlų, dabar kviečiami patys aktoriai – kas į kultūros ministrus, kas

„Plėšikai“. Režisierius Artūras AREIMA

Donato Stankevičiaus nuotr.

į merus, kas į partijos vedlius. Taigi kūrybinis procesas nenutrūkstamas ir spektaklis gali, tiksliau, jam net būtina, reaguoti į politines ir socialines aktualijas.

Pirmuosiuose spektakliuose sąmoningai pabrėžęs ribą tarp žiūrovų salės ir scenos, dabar Areima meza interaktyvesnį santykį su publika. „Julijaus Cezario“ personažų įvaizdis kuriamas žiūrovų akivaizdoje ir primena priemones, taikomas „šlifuojant“ politikų įvaizdį. Spektaklio temos iš globalių ir universalių darosi lokalesnės, labiau atliepiančios dabarties visuomenei aktualias problemas.

„Julijus Cezaris“. Režisierius Artūras AREIMA

D. Matvejevo nuotr.

Areimos kuriamo teatro centre buvo ir yra aktorius. Viena iš režisieriaus stiprybių yra tai, kad jis padeda aktoriams atskleisti turbūt net jiems patiems netikėtas puses. Antai Rinkūnas, romantiško herojaus amplua užsitikrinęs jau nuo Trigorino vaidmens diplominiame spektaklyje, Karlą „Plėšikuose“ pavaizdavo ne kaip herojų, puoselėjantį vertybes ir idealus, tapusį nekalta brolio sąmokslu auka, bet kaip nerūpestingą plevėšą, pasišventusį palaidam gyvenimui.

Anksčiau Areima (išskyrus dviprasmišką „Amfitriono“ finalą) griežtai kontroliavo atlikėjus ir pats apibrėždavo kiekvieno vaidmens kontūrus. O „Julijaus Cezario“ aktoriai gali laisvai improvizuoti. Spektaklis rodomas OKT studijoje, kuri kone savaime skatina žiūrovus užmegzti kontaktą su veiksmu. Kaip ir kiti čia rodyti spektakliai (Olgos Generalovos „Publika“, Oskaro Koršunovo „Dugne“), „Julijus Cezaris“ atima iš publikos privilegiją tūnoti salės tamsoje, kiekvienas vienaip ar kitaip priverčiamas tapti aktyviu dalyviu.

Todėl ir Brutus, staiga vėl tapęs Tadu Gryn, nesibodi stabtelėti, kad papasakotų, kaip, prabėgus amžių amžiams nuo antikos, skirtingų šalių teatrai vaizduos Cezario nužu-

dymą, kiek dotacijų kraujui bus skiriama valstybės... O Ignatavičius, tarsi pamiršęs, kad yra Oktavijus, rauda, klaidingai pasirinkęs gyvenimo kelią. Kiek vėliau jis raudos jau kaip Oktavijus, nužudytą karvedį lygindamas su stirna (Julijų Cezarį vaidina Tomas Stirna). Šis veikėjas yra simboliškiausias „Julijaus Cezario“ personažas, veikiau nuoroda negu apibrėžtas asmuo. Iki pabaigos išlaikoma jo įtakos paslaptis, nes būtent jis yra naujosios valdžios, kuri keičia tvarkingus, mandagius senosios kartos valdovus, kvintesencija.

Julijus Cezaris nekelia nei pasitikėjimo, nei simpatijų – Stirnai pavyko nervingo žmogaus, balansuojančio ant beprotybės ribos, jaučiančio artyn sėlinančią mirtį, vaidmuo. Šis pamišėlis su neryžtingu savo pagalbininku Antonijumi (Tomas Kliukas) yra tikras kontrastas elegantiškam, klastingam Kasijui (Tomas Rinkūnas) ir publiką tiesiog pavergiančiam oratoriui Brutui (Tadas Gryn). Šis aktorius, „Amfitrione“ sukūręs patetiško karvedžio vaidmenį, įsikūnijęs į Brutą, per visą spektaklį intuityviai flirtuoja su publika, kol užkariauja jos simpatijas. Juk toks yra ir dramaturgo vaizduojamas Brutus – paskutinėse dramos eilutėse net priešai pagerbia jį kaip „kilniausią iš romėnų“.

Naujausi Areimos spektakliai rodo, kad režisierius tarsi jau įveikė iki tol kausčiusią baimingą pagarbą autoritetams. Dabar kuriamas atviras, kartais sarkastiškas, pašaipus, provokuojanris, na, gal net chuliganiškas, bet, svarbiausia, gyvas teatras. ■

1 Andrius Jevsejevas, Katastrofinio teatro ženklai naujajame sezone, In: *Kultūros barai*, 2010, nr. 7/8, p. 43.

SLOVĖNIJOS JUGONOSTALGIJA IR ALTERNATYVI KULTŪRA

Su Slovėnijos kultūros studijų profesoriumi Mitja VELIKONJA, knygų „Titostalgija – nostalgijos studija Josipui Brozui“, „Eurosis – naujojo eurocentrizmo kritika“, „Religinė atskirtis ir politinė netolerancija Bosnijoje ir Hercegovinoje“ autoriumi, kalbasi Tomas KAVALIAUSKAS.

Tomas Kavaliauskas. *Savo straipsnyje „Pasiklydę virsme“ (Lost in transition) iš socialinės antropologijos pozicijų analizuojate, kodėl kyla nostalgija socializmui. Ar sutiktumėte, kad čia svarbi ir kartų kaita: gimusieji po 1989-ųjų arba keleriais metais anksčiau, negali turėti autentiško santykio su tuo, ką vadinate ostalgie – „rytų nostalgija“ arba jugonostalgija. Komunizmas ir sovietinis gyvenimo stilius šiai kartai yra istorija be asmeninės patirties. Aiškiai apibrėžus „nostalgijos žmogų“, kaip asmeniškai susidūrusį su komunistiniu režimu, galima kalbėti apie visai kitus nostalgijos objektus negu tie, kuriuos pateikia komunizmo „nostalgijos rinka“, stropiai maskuojanti autentišką patirtį iki 1989-ųjų.*

Ar įžvelgiate skirtį tarp kartų, gimusių iki 1989-ųjų ir po jų?

Mitja Velikonja. Trumpiausias atsakymas būtų toks: tai skirtis tarp likimo ir pasirinkimo. Socializmo karta nepasirinko politinio režimo, to nepadarė ir postsocialistinė karta, dabar gyvenanti visiškai kitokiam pasaulyje, kuriame galima rinktis ideologines ir kultūrinės preferencijas. Išplėtokime tai. Kalbėdami apie nostalgiją kaip asmeninę jauseną ir kolekty-

vinį mentaliteto šabloną, turėkime omenyje vidinius prieštaravimus ir kontekstą, kuriame visa tai vyksta. Pirmiausia, nostalgija – tai jausmas, kurio neįmanoma užganėdinti, nes tai „troškimas dėl troškimo“, neįgyvendinamas noras, būtent todėl jis toks stiprus ir įtikinantis. Nebegalime vėl tapti vaikais, nebegalime susigrąžinti anądien patirtos laimės akimirkos. Implicitiškai tas jausmas daugiau rodo tai, ko pasiilgome, negu teigia, kokia graži buvo praeitis. To neturėtume suprasti vien pozityviai, kaip karčiai saldaus atsiminimo apie kažką, kas iš tikrųjų įvyko, juk to įvykio forma naratyvinė, kaip konstruktas, kurį galima išrasti, pasisavinti, falsifikuoti. Postmoderni kultūra, sukėlus žiniasklaidos įvaizdžių hiperinfliaciją, gali pateikti pakankamai „medžiagos“, kad apimtų nostalgiją beveik viskam, kas susiję su netolima praeitimi. Nukaliau terminą „neonostalgija“ (tai išplėtotą mano knygoje apie nostalgiją Broz Titui nuo 2008-ųjų, pavadinau ją „Titostalgija“), kad galėčiau konceptualizuoti ir analizuoti šį „padėvėtų drabužių“ ilgesį, kurį „praktikuoja“ jaunimas, paveiktas šiuolaikinės popso ir alternatyviosios kultūros, forsutai skleidžiančios nostalgiskus praeities vaizdinius. Antra, kalbant apie

kontekstą, pirmiausia reikia turėti omenyje „naujuosius nostalgikus“ – juos išugdė postsocialistinės kartos kontrkultūra, kuri skleidžia nostalgijos jausmus, girdama socialistinę praeitį, ir jais dalijasi. Jų nostalgija labiau reiškia „Ne!“ esamajam laikui negu „Taip!“ praeičiai. Dėvėdami marškinėlius su raudona žvaigžde, klausydamiesi socialistinio popso, per visuomeninius protestus skanduodami senus partizanų lozungus, jie provokuoja dominuojantį nacionalistinį ir neoliberalų diskursą, kuris pateikia save kaip demokratiją, Europą, Vakarus ir t. t. Apeliuodami į alternatyvią praeitį, kuri kartą jau egzistavo, jie nori parodyti, kad kitoks pasaulis buvo įmanomas ir kad jis įmanomas visada.

Karta, gimusi po 1989-ųjų, neturi egzistencinio santykio su komunistine praeitimi, bet gali savaip „patirti“ tą praeitį tematizuotuose sovietiniuose parkuose ar kavinėse, netgi simuliuotoje KGB būstinėje su vaidinančiais aktoriais (tai įmanoma Lietuvoje). Suprantama, visi žino, kad tai tik žaidimas, vaidybinių situacijų kaip Disneilende, kur žmonėms patinka patirti dirbtinį žemės drebėjimą, nes jis netikras, pramoginis. Simuliuota KGB būstinė su brutaliai besielgiančiais aktoriais yra pramoga tol, kol žinome, kad visa tai netikra. Tokia „pramoga“ vargu ar sukels nostalgiją, greičiau empatiją ir užuojautą tiems, kurių jaunystę išprievartavo totalitarinis režimas...

Neonostalgija glaudžiai susijusi su retro kultūra, kuri remiasi praeitimi, net jeigu ši labai kontroversiška, tačiau neonostalgikai žvelgia į ją per ironijos, parodijos prizmę, nuo jos atsiriboja. Tokie autoriai kaip Elizabeth Guffey ar Simonas Reynoldsas iš naujo tyrinėja retro, repro, nostalgijos, pasatizmo, vintažinės kultūros kryptis, madingas Vakaruose. Pagrindinis skirtumas nuo Rytų ir postsocialistinės Europos tas, kad Vakarai nepatyrė radikalaus politinio posūkio, totalios socioekonominės transformacijos, ideologinių ir mentaliteto lūžių, kokius patyrė mes 1989–1991-aisiais. Bet visa kita vyks ta panašiai: perdaromi seni filmai, susijungia 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių populiaros grupės, žaidžiama

ankstyvojo modernizmo simbolika ir dizainu. Manau, nostalgijos kultūra ir vienur, ir kitur iškilo dėl panašių priežasčių. Viena vertus, tai politiška, nes postsocialistinis virsmas neišsprendė ekonominių ir socialinių regiono problemų, kaip buvo žadama prieš dvidešimt ketverius metus, apeliuojant į naujojo tūkstantmečio viziją. „Išsivadavimo fantazijos“, cituoju puikų Vladimiro Tismaneanu knygos pavadinimą, virto košmaru. Susidūrę su bedarbyste, sugriuvus socialinės „lygybės“ valstybei, atsidūrėme neokolonialistinėje padėtyje, todėl esamasis laikas kritikuojamas, pasitelkiant praeities patirtį. (Neon)ostalgikai žvelgia į praeitį, kuri esą turėjo ateitį, o vartotojiška šiandienos kultūra visa yra *čia ir dabar*, regis, nebus jokio rytojaus (prisiminkime įvairias pabaigas, skelbtas pastaraisiais dešimtmečiais: istorijos pabaiga, ideologijos pabaiga, visuomenės pabaiga, meno pabaiga, subjekto pabaiga ir t. t.!). Pastaroji ekonominė krizė tik padvigubino nusivylimo jausmą: (neon)ostalgikams atrodo, kad „geresnė ateitis“ liko jiems už nugarų. Antra vertus, nėra pagiriamojo žodžio be kritikos – globali retro banga populiariojoje kultūroje, reklamoje, dizaine, mene praeitį reinterpretoja, perdaro, rekonstruoja, žvelgdama į ją ironiškai.

Baltijos šalims 1945-ųjų gegužės 9-oji reiškė antrąją stalinistinės Sovietų Sąjungos okupaciją, bet ne išvadavimą. Čekija švenčia gegužės 9-ąją kaip išvadavimo iš nacistinės Vokietijos dieną, nes sovietai leido čekams laisvai pagyventi iki 1948-ųjų. Slovėnija sąlygišką nepriklausomybės pripažinimą įgijo būtent komunistinės Jugoslavijos sudėtyje. Ar todėl komunizmas Slovėnijoje vertinamas palyginti palankiai?

Dominuojantys diskursai socialistinį jugoslaviškąją Slovėnijos istorijos etapą irgi demonizuoja – gal ne taip ryškiai kaip kai kurios kitos postsocialistinės visuomenės, bet vis tiek sutirština spalvas.

O minėtam palankumui yra daugybė priežasčių – nuo praeities iki dabarties. Visų pirma, Slovėniją nuo vokiečių, italų, vengrų okupantų su jiems talkinisiais kolaborantais išvadavo ne Amerikos ar sovietų tan-

kai, o patys slovėnai kartu su komunistiniais Jugoslavijos partizanais. Slovėnai priešinosi fašizmui nuo pirmųjų okupacijos savaitių, taigi slovėniškasis anti-fašizmas išaugo savo namų dirvoje, o politinė sistema, susiklosčiusi tos kovos pagrindu, buvo jų pačių įteisinta. Socialistinės revoliucijos slovėnams niekas neprimetė, kaip tai įvyko kitur Rytų Europoje.

Antra, socialistinis laikotarpis sutapo su sparčia provincialios, patriarchalinės, konservatyvios visuomenės modernizacija. Slovėnai to nepamiršta: dauguma gyventojų mėgavosi nauda, kurią teikė socialistinė gerovės valstybė, to nebūta iki karo, to neliko ir įvykus postsocialistiniam virsmui. Apklausos rodo, kad, nepaisydami negatyvaus palikimo – brutalių pokarinių represijų prieš kolaborantus, susidorojimo su politiniais priešais, autoritarinio komunistų režimo, – dauguma slovėnų šį praeities periodą laiko ne tokiu tamsiu, kaip jį vertina dominuojantys diskursai ir dešinieji politikai, pasisakantys už nereflektuotą jugofobiją, antikomunizmą ir balkanofobiją. Pavyzdžiui, neseniai vienas iš dešiniojo sparno komentatorių, universiteto profesorius, pareiškė, esą viskas, kas susiję su terminu „jugas“, reiškia nesubabdomą civilizacinį nuopuolį, moralinę katastrofą. Pakartosiu: dauguma slovėnų nesilaiko tokios radikalai neigiamos nuomonės apie praeitį. Jie kur kas labiau nusivylę postsocializmu savo šalyje, nes dauguma pažadų nebuvo tesėti, o lūkesčiai neišsipildė.

Lietuvos tranzitologas, filosofas ir sociologas Zenonas Norkus knygoje „Apie Baltijos Slovėniją ir Adrijos Lietuvą“ kaip pavyzdinius socioekonominių transformacijų modelius postsocialistiniu laikotarpiu giria Slovėniją ir Estiją. Ar Jūs pritariate šiai „sėkmės istorijai“?

Postsocialistinį virsmą Slovėnija įvykdė sėkmingai tik įtikinėdama kitus, kad tai „sėkmės istorija“, kaip skelbė valdančiųjų liberalų lozungas 10-ajame dešimtmetyje, o prieš keletą metų dešiniųjų partija net pavadino šalį „rojumi po Alpėmis“. Kalbėti apie „sėkmę“ arba apie „rojų“, kai siautėja korupcija, sleigia masinė bedarbystė, kai sugriauta gerovės valsty-

bė, kai plinta šovinizmas, naujasis patriarchalizmas, partokratija, kai legalizuotas „valstybės grobstymas“, kuriam netaikomos jokios sankcijos, kai vyksta etniniai valymai (prisiminkime vadinamuosius „ištrintus žmones“ – 25 671 asmenį, 1992-aisiais paliktą be legalaus statuso, nes visi jie buvo iš kitų iširusios Jugoslavijos šalių), kai grimztama į neokolonializmą, pernelig ciniška, nes ši valstybė dabar atrodo kaip prastas anekdotas.

Dauguma valdančiųjų politikų ir aukštų pareigūnų yra įsivėlę į nusikalstamų grupuočių veiklą, bet nė vienas iš jų – nė vienas! – niekada nebuvo nuteistas. Slovėnijos problemos kilo ne tiek dėl globalios ekonominės krizės, kiek dėl elito – nacionalistų, liberalų – nekompetencijos per pastaruosius dvidešimt metų. Žmonės stumia į neviltį tai, kad jie žino: viskas galėtų būti kitaip. Dešimtmečius gyvenę socializmo sąlygomis labiausiai į Vakarus nutolusioje Jugoslavijos dalyje ir laisvai keliavę po užsienį, slovėnai gali palyginti tiek pozityvias, tiek negatyvias tarpusavyje konkuruojančių kapitalizmo ir socializmo sistemų politikos ir ekonomikos savybes.

Deja, valdžios elitas su savo sąjungininkais (dominuojančia žiniasklaida, politiniais ir ekonominiais lobistais, t. y. taikūnais, Romos Katalikų Bažnyčia, konservatyviomis asociacijomis) perėmė blogiausias dalis iš abiejų: iš Vakarų – negailestingą kapitalizmą (pas mus vadinamą turbokapitalizmu), o iš socialistinių Rytų – autoritarizmą, kai politinis, ekonominis, visuomeninis gyvenimas, iš dalies net kultūra tampa priklausomi nuo partijų politikos (žmonės dažnai sako: „Ne daug kas pasikeitė, nes prieš tai valdė viena partija, o dabar valdo daug partijų...“).

Užuot pasimokę iš savo ir iš svetimų klaidų, kad ateityje jų išvengtume, kartojame jas ir net giliname. Štai kodėl ne tik aktyvistai, kurie reiškėsi 9-uoju dešimtmečiu, bet ir apskritai dauguma slovėnų jaučiasi išduoti, apvogti, nusivylę, todėl vis kartoja: „Ar dėl to kovojome?“ Besitęsiantys protestai Slovėnijoje, prasidėję 2012-ųjų lapkritį, reikalauja, kad valdžios elitas, paklupdęs šalį, atitaisytų dvidešimt ketverių metų klaidas. Nesvarbu, ar kalbame apie

dešiniuosius, ar apie liberalus, visos slovėnų vyriausybės plėtojo vienodą (su mažais skirtumais) politinę praktiką ir ideologinį diskursą – svarbiausia buvo nacionalizmas ir neoliberalizmas. Jų požiūris į pačias pažeidžiamiausias slovėnų visuomenės grupes – imigrantus, moteris, romus, bedarbius, vargšus, gėjus ir lesbietes, pabėgėlius – buvo, galima sakyti, identiškas. Šių grupių socialinė, politinė, ekonominė padėtis nė kiek nepagerėjo.

Aptarkime regioninę Slovėnijos tapatybę – dėl savo lokacijos šalis gali priklausyti Alpių „Mitteleuropai“, bet gali būti ir Kunderos įvardytą „pagrobtųjų Vakarų“ dalis. O gal ji priskirtina Vidurio Europai? Slovėnija yra ir Balkanų dalis, net jei slovėnai daugiau savęs nebetapatina su Balkanais.

Pagal visus kriterijus – istorinį, politinį, ekonominį, kultūrinį, socialinį, etninį, religinį ir t. t. – Slovėnija tradiciškai yra Vidurio Europos, Balkanų ir Viduržemio jūros šalis, tai vokiečių, romėnų ir slavų susidūrimo taškas. Tačiau šis paprastas faktas buvo – ir, deja, vis dar yra – užmirštas arba ignoruojamas. Habsburgų laikais politinės, ideologinės, socialinės, meninės ir kitos preferencijos buvo orientuotos į Vidurio Europą, o karališkaisiais ir socialistiniais Jugoslavijos laikais viskas buvo nukreipta daugiausia į Balkanus. Okupacijos metais slovėnų kolaborantai Slovėnijos ateitį regėjo Italijos karalystėje arba Naujojoje Europoje, vadovaujamoje nacistinės Vokietijos. Dabar mūsų nauja aplinka, regis, bus Europos Sąjunga (kuri neišvengiamai atnešė balkanofobiją, tą aš ir aptariu knygoje „Eurosis – naujoji eurocentrizmo kritika“).

Laimė, šiam poliarizuotam pasirinkimui turėjome, o ypač dabar turime, nemažai alternatyvų, globalaus kaimo sąlygomis jos glūdi kibernetiniuose pasaulyuose. Jei kalbėtume vien apie Slovėnijos kultūrą, matau hibridizacijos, globalizacijos, multikultūralizmo procesus visose plotmėse: nuo mados iki kulinarijos, nuo muzikos iki idėjų, nuo popkultūros iki subkultūrų. Kultūros atžvilgiu nusiteikusiai konservatyviai, o ypač tie, kurie vadina save nacionalinio

paveldo sergėtojais, turės priimti naujus faktus, naują kultūrinę produkciją, įvairiausias jos sluoksnius, susitaikyti su tarpusavio mainais. Geriau tai padaryti dabar negu niekada.

Literatūros apie „balkanizaciją“ sąrašas begalinis. Dažnai šis žodis vartojamas negatyvia prasme, turint omenyje karą ir genocidą. Kaip Jūs apibūdinate Balkanus?

Turiu šešis atsakymus į paprastą klausimą *kas yra Balkanai*. Šiais atsakymais kritiškai dekonstruoju šį terminą.

Pirma, kai kalbame geografijos terminais, Balkanai yra integruoti į Europos žemyną labiau negu bet kuris kitas pusiasalis (Apeninai, Iberija, Skandinavija) ar Europos salos, kaip antai Britanija. Antra, Balkanų istorija nėra nei mažiau, nei daugiau dinamiška už bet kurios kitos senojo kontinento dalies. Trečia, kalbant apie kultūrinius faktorius (religija, etniškumas, tradicija ir t. t.), Balkanai išsaugojo heterogenišką „leopardo odos“ struktūrą, perduodami ją moderniems laikams, o ji kur kas perspektyvesnė negu jėga homogenizuotas etniškumas ir tikėjimas Vakarų Europoje. Esencija paverstas *homo balcanicus* mentalitetas formuoja ketvirtą sociopsichologinį atsakymą į pagrindinį klausimą, nepaisant to, kad tuos pačius „tautinius bruožus“ galima įžvelgti ir kitur. Kaip rodo tiek senosios, tiek šiuolaikinės kultūros tyrimai, balkanas Vakarams primena *quasimodo*, – esą jis yra atsilikęs civilizuotos Europos pusbrolio, jos amžinas *Kitas*. Penkta, kalbant politiškai, panašūs stereotipai galioja ir čia – moka balkaniškai, sumoka vulkaniškai [*pays balkaniques, pays volcaniques*] – slepiant, kad nieko unikalaus, nieko ypatinga, kas skirtųsi nuo kaimyninių regionų, Balkanų politikoje nėra. Ir galiausiai šeštas simbolinis atsakymas: Balkanai ir Europa atrodo kaip izoliuotos abstrakcijos, tarpusavyje neturinčios nieko bendra, nors pranešimas aiškus: Balkanai turi „europeizuotis“, tapti Europa – tai stojimo į ES mantra.

Tokie šeši atsakymai vėl grąžina prie pirmojo. Mes diskutuojame ne apie neutralius, objektyvius faktus,

o apie ideologinį supriešinimą. Tad, jei kalbėsime apie Balkanus ir visą Europą, išvelgiu čia daugiau tęstinumo negu pertrūkių.

Balkanus iš tikrųjų sukuria tai, kad niekas nenori būti balkanas. Tai „negatyvi tapatybė“, tapatybė *via negativa*, arba, tariant Marios Todorovos žodžiais, tai „abstraktusis kultūrinis demonas“, kurio reikia vengti bet kokia kaina. Jei paklausite, tai bus vienintelis skiriamasis Balkanų bruožas. Juk austrams Balkanai prasideda nuo Karavanke kalnų grandinės – tai pietinė Austrijos siena su Slovėnija, o slovėnams ši siena prasideda upėmis Sotla ir Kolpa, kroatams Balkanai – tai Serbija, Bosnija ir Hercegovina ir kt. Noriu pasakyti, kad Balkanų kaip tokių net nėra, tai grynai ideologinė kategorija, pastatanti Europą ir Balkanus į hierarchizuotas pozicijas. Štai kodėl, tyrinėdamas postsocialistinę Rytų Europą ir Balkanus, remiuosi postkolonijiniais mokslininkais.

Šis regionas privalo išsivaduoti iš pavergimo, kuris, sakant tiesiai šviesiai, yra tipiškas neokolonializmo pavyzdys. Manau, naujas tarpdisciplininis balkanologijos (arba Balkanų studijų) mokslas gaus naują užduotį: kaip suprantu, jis turi ne tik analizuoti sudėtingą, daugiasluoksnią šios konkrečios Europos dalies praeitį ir dabartį, bet kartu privalo padėti jai emancipuotis, dekonstruodamas giliai įsišaknijusius stereotipus.

Liubliana žinoma kaip turistų traukos vieta. Perpildytų kavinių ir aludžių gausa yra pribloškianti, kartais net atrodo, kad šis miestas nesiliauja šventės... Ar toks įvaizdis teisingas? Slovėnija dažnai pristatoma kaip turistų kelionės tikslas dėl Alpių grožio, bet kaip patys slovėnai suvokia savo sostinę ir savo šalį šiandien? Ar jų požiūris skiriasi nuo požiūrio į ją Jugoslavijos laikais?

Nelabai. Pagal dominuojančius diskursus Slovėnija buvo ir yra Alpių šalis: didžioji dalis vizualinės reprezentacijos (turizmas, valstybės propaganda, žiniasklaida, sportas) pateikia ją idiliškai kaip natūralios gamtos kurortą, tarsi laikas čia būtų sustojęs, tarkime, XIX amžiuje. Aišku, Slovėnija kur

kas sudėtingesnė negu šis paveikslėlis, juk ji turi Viduržemio jūrą, Panonijos baseiną, kitas puses, o sparti pastarojo meto modernizacija kraštovaizdį ir miestovaizdį papildė naujais elementais. Tas pats pasakytina ir apie sostinę Liublianą: verta pamatyti ir patirti ne tik baroko ar *fin de siècle* architektūrą (daugumą statinių suprojektavo žymus architektas Jože Plečnikas), bet ir vibruojančias, išplitusias autonomines jos vietas. Sąrašas ilgas: Metelkovos autonominis kultūros centras (įsteigtas 1993-iaisiais su gausybe subkultūrinių klubų ir turtinga subpolitine veikla, pavadinimas kilęs iš greta esančios Metelkovos gatvės), buvusi apleista dviračių gamykla *Rog*, 2006-aisiais paversta radikalaus meno praktikų ir nepriklausomos politikos centru), ŠKUC (tai studentų kultūros centras) meno galerija su puikia programa, veikianti nuo 8-ojo dešimtmečio, Franco Prešerno KUD (senas vietinis kultūros centras, pavadinamas nacionalinio bardo vardu, virtęs labiausiai viliojančia Liublianos alternatyviosios kultūros pristatymo vieta), *Kino Šiška* (senas kino teatras, paverstas kultūros centru su koncertų sale ir parodų, visuomeninių susibūrimų, paskaitų, diskusijų prie apskritojo stalo erdvėmis), du kino teatrai (*Kino Dvor* ir Kinoteka), gėjų ir lesbiečių baras *Open* su kultūrine programa, teatro ir šokio festivalis *Jauni liūtai*, tarptautinis gatvės teatro festivalis *Ana De-setnica*, breikas, labai stiprus *graffiti*, gatvės scenos menas... Panašūs maži, bet itin aktyvūs alternatyviosios kultūros centrai veikia ir kituose Slovėnijos miestuose (Maribore, Kranjyje, Koperyje, Škofja Lokoje, Cerktne, Ilirski Bistricoje ir t. t.).

Liubliana yra gyvas miestas būtent dėl šių mažų, bet itin inovatyvių, subversyvių iniciatyvų ir kultūrinių programų kiekvienai dienai. Jų kūrybingos briaunos ir įkvėpimą keliantys šešėliai kur kas įdomesni negu išreklamuotos vietos, traukiančios turistus.

Dėkoju už pokalbį.

O aš dėkoju už iniciatyvą ir pakvietimą. Tikiuosi, mudviejų pokalbis padės geriau suprasti regioną ir jo specifiką. ■

NEI GĖDOS, NEI SĄŽINĖS...*

Kai sakome, kad kalba atskleidžia tautos būdą, tikriausiai turime omenyje ir tokius idiomatinius posakius, kuriuos vartojame per daug nesusimąstydami. Iš tikrųjų pasakymas „Nei gėdos, nei sąžinės“ apima dvi visuomenės savireguliacijos strategijas, kurių tarpusavio santykis įvairiose kultūrose įvairiais istorijos laikotarpiais pasireiškia skirtingai.

Antropologai tradiciškai skiria gėdos (garbės) ir kaltės (sąžinės) kultūras. Oksfordo aiškinamasis žodynas gėdos kultūrą apibrėžia kaip tokią, kuri paklusnumą bendruomenės tvarkai motyvuoja baime būti sugėdintam. Klasikinė Homero laikų gėdos kultūra ypač pabrėžia garbės išsaugojimą ir viešo pasmerkimo baimę. Pasak to paties žodyno, kaltės kultūra paklusimą bendram interesui palaiko per asmeninę individo ištikimybės moraliniam kodeksui.

Labai supaprastintai šį sudėtingą tarpkultūrinių studijų objektą galima apibrėžti ir taip: gėdos kultūrai labiau rūpi, kaip asmens prasižengimą įvertins kiti (arba apkaltins, net jeigu jis nepadarė nieko bloga), o kaltės kultūrai svarbiausia – prasižengimo faktas, nesvarbu, ar kas nors apskritai žino apie tą prasižengimą (jei asmuo apkaltinamas neteisingai, jis privalo įrodyti savo nekaltumą).

Be to, akcentuojama, kad gėdos kultūra būdingesnė jaunoms ir karingoms bendruomenėms (atkreipiamas dėmesys į tai, kad, pavyzdžiui, islamo išpažinėjai gana atlidžiai vertina melą, apgavystę ar vagystę, tačiau ypač bijo pažeisti, bent jau viešai, „švarumo“ ritualus, pavyzdžiui,

valgyti „nešvarų“ maistą ar nenusiprausti po lytinio akto). Šios bendruomenės ypač aiškiai skiria savus ir svetimus, todėl kitatikių žudymas tampa lengvai pateisinamu dalyku. O brandžioms kultūroms priimtinesnė individuali atsakomybė – kaltės ir asmeninio tobulėjimo galimybių suvokimas. Kitaip tariant, gėda dėl suvoktos kaltės nėra beviltiškai nepataisomas dalykas, o asmens pastangos pasitaisyti – svarbios ir gerbtinos. Gėdos kultūros kontekste pripažinti savo klaidą ar trūkumą yra neginčytinas silpnumo požymis, o priversti asmenį, kad jis padarytų tai viešai, prilygsta pasmerkimui. Kaltės kultūrai asmuo, gebantis pripažinti savo klaidą, atrodo patikimesnis už tą, kuris trūks plyš bando pasiteisinti ir savo trūkumus pateikti kaip privalumus. Šių kultūrų skirtības ypač gerai atskleidžia teisė – gėdos (garbės) kultūrai savaime suprantama, kad bausmė yra pažeminimas, ji ir turi būti žeminanti, o kaltės įrodymai ar bausmės proporcingumas laikomi antraeiliais. Nekaltumo prezumpcija kyla iš brandesnės – kaltės (sąžinės) kultūros, kuriai svarbu, kad bausmė būtų proporcinga nusikaltimui, kad nubaustytojo orumas būtų gerbiamas, o šalia bausmės egzistuoję būdai, skatinantys nusikaltėlių suvokti savo kaltę ir pasitaisyti.

Suprantama, vien gėdos ar vien kaltės kultūra grynu pavidalu neegzistuoja, tai pačiai visuomenei priklauso skirtingos motyvacijos individai, tačiau iš laiko perspektyvos matyti, kiek didžių perversmų būta žmonijos istorijoje, o jų pėdsakai nepraradę aktualumo iki šiol.

Ši takoskyra padeda aiškiau suvokti Platono fenomeną, rodantį, kaip antikinė kultūra liaujasi garbinusi išorinį pranašumą ir pasuka individualaus susivokimo link. Ką padarysi, kad poetams ne vieta idealioje gėdos valstybėje...

* Šis tekstas savaip pratęsia emocijų analitiko Thomo Scheffo publikaciją „Gėda kaip pagrindinis jausmas, apėmęs modernias visuomenes“, išspausdintą KB nr. 2

Bet nepalyginamai didesnę iššūkį antikinei gėdos kultūrai metė krikščionybė. Tarpkultūrinių tyrinėjimų specialistai bene ryškiausiai to virsmo liudijimu laiko šv. Pauliaus laiškus, kuriuose apaštalas nuolat pabrėžia, kad Dievo akyse vertingas kiekvienas žmogus, kad dera rūpintis ne savo, bet kitų nauda, kad tai, kas pasaulio akyse garbė, iš tikrųjų nieko verta: „Jų galas – pražūtis, jų dievas – pilvas, jų garbė – gėda. Jie mąsto tik apie žemės daiktus. O mes esame dangaus piliečiai, ir iš jo mes laukiame Išgelbėtojo, Viešpaties Jėzaus Kristaus.“ (Fil.3, 19-20)

Pirmųjų amžių krikščionys savo pasišventimu ir pasiaukojimu stebino ir traukė, o svarbiausia – teikė gyvą viltį, todėl jų gretos, nepaisant žiaurių persekiojimų, sparčiai gausėjo. Individualios kaltės suvokimas pagal naują tikėjimą buvo neatsiejamas nuo atleidimo malonės, kuri pasiekama per atgailą, – todėl gėdos kultūrai įprastas bendrabūvio normas keitė brandesni asmeninės atsakomybės motyvai.

Imperatorius Konstantinas, su kryžiaus ženklu laimėjęs mūšį ir savo imperijos religija paskelbęs krikščionybę, tradiciškai laikomas didvyriu. Bet, žvelgiant iš skirtingų kultūros orientacijų perspektyvos, ne viskas taip paprasta – juk dėl to krikščionimis ėmė save vadinti daug anuometinio istebliškumo atstovų, kuriems kaltės (sąžinės) kultūra buvo svetima, o patys jie visiškai nejaudė būtinybės ir neketino keistis. Tarp jų ir pirmųjų krikščionių, patyrusių persekiojimus, buvo mažai kas bendra. Galima pagrįstai abejoti, ar krikščionybės suvalstybinimas realiai nepristabdė svarbiausių krikščionybės idėjų plėtros. Panašų poveikį padarė ir vėlesnis, dažnai prievartinis, pagonių krikštas. Asmeninės atsakomybės, sąžinės motyvacijai nusilpus bendruomenės mastu, bažnyčios hierarchų nuopuoliai tamsiaisiais amžiais tapo jau dėsningu reiškiniu – taip veikė kultūrinė inercija. Pranciškaus Asyžiečio radikalumas Renesanso aušroje tikrai nebuvo per didelis, nes bandyta apsivalyti nuo gėdos kultūros apnašų, o krikščionybei sugrąžinti esminį jos privalumą – asmeninės atsakomybės ir laisvos valios suvokimą. Tačiau tuo pat metu reiškėsi ir barbarų, tapusių krikščionimis, gėdos kultūros relikvai, pateisinantys kitatikių žudymą kryžiaus žygiuose, garbės troškimą ir panašius dalykus. Galiausiai Bažnyčios atskyrimas nuo

jai nebūdingų valstybinių funkcijų naujaisiais laikais, vadinamoji sekuliarizacija, net pasvėrus visus materialinius nuostolius ir persekiojimus, vis tiek išėjo į gera – padėjo vaduotis iš pasaulietinės stabmeldystės pančią.

Jei pripažįstame, kad visuomenės kultūra iš esmės yra laikymasis tam tikros vertybių hierarchijos, pamėginkime šiuo požiūriu įvertinti dabartinę situaciją. Ar be asmeninės atsakomybės, padariusios perversmą senovės pasaulyje, galima įsivaizduoti sėkmingai funkcionuojančią šiuolaikinę demokratiją? Deja, vis dar labai populiarus klaidingas įsitikinimas, esą demokratija savaime yra vertybė, pamirštama, kad demokratinis principas – viso labo *mechanizmas*, pats savaime nei geras, nei blogas. Jis veikia gerai tik tuo atveju, jeigu visuomenė remiasi vertybėmis ir žemesniosios nėra iškeliamos virš aukštesnių. Gėdos kultūra, daugiau reikšmės teikianti emociniam lygmeniui (gėdos jausmui) negu dvasiniam (sąžinei), yra prasta dirva demokratijai. Tokioje nebrandžioje kultūroje demokratija tikrai tampa „kvailių tvarka“, kurioje didžiausią įtaką įgyja tie, kurie mikliausiai manipuliuoja viešąja nuomone. Sakoma, kad demokratijos atrama – pilietinės dorybės, bet dažnai pamirštama, kuo jos remiasi, kitaip tariant, kokia jų motyvacija.

Vis dažniau konstatuojama, kad Vakarų demokratiją apėmusi krizė. Tad natūraliai kyla klausimas – ar mūsų civilizacijai vis dar būdinga brandesnė kaltės (sąžinės) kultūra? Tarpkultūrinių studijų diskusijose galima aptikti įvairių nuomonių. Viena iš jų tokia: Vakariai atstovauja kaltės kultūrai tik tiek, kiek jie dar yra krikščioniški. Pastebima, kad masinė, inertiška, agresyviai ar infantiliškai sekuliari orientacija įgauna vis daugiau primityvesnės – gėdos – kultūros požymių, tarp jų ir skirstymas į „savus“, kuriems taikomos žmogaus teisės (beje, tiesiogiai kilusios būtent iš krikščionybės), ir į „svetimus“, t. y. tikinčiuosius (naivius tamsuolius, kurie savo prietarais trukdo laisvai pasirinkti, kaip gyventi, kada mirti, neleidžia rūšiuoti individų į „vertingus“ ir „nevertingus“). Radikalus sekuliarizmas šiuo atžvilgiu yra artimesnis islamui – turbūt neatitiktinai kai kuriems europiečiams islamas atrodo toks patrauklus ir daro tokią didelę įtaką...

Pavargusios senosios civilizacijos vaikai su pavydu stebi kultūrą, įžengusią į energingos ekspansijos fazę. Gėdos

kultūra visada siūlo paprastesnius sprendimus (šiuolaikiniai totalitariniai režimai tą puikiai patvirtina) – joje pačiam per daug galvoti nereikia, yra kas viskuo pasirūpina... Pagunda laisvos valios našta (ir atsakomybė) perkelti ant vadovo (valdovo) pečių yra gana didelė. Ja daugeliu atvejų remiasi ir neįvardyta rinkos stabmeldystė: „Aš suprantu, kad daryti pinigus apgaudinėjant yra negražu, bet nieko negaliu padaryti – toks gyvenimas...“

Grįžtant prie pavadinimo – „Nei gėdos, nei sąžinės...“ Ar šis posakis tam tikru atžvilgiu rodo, kad lietuviams irgi labiau būdinga gėdos kultūra? Gal tokia tvarka pamintėtos motyvacijos atspindi brandos raidą – vaikas iš pradžių ima gerą nuo blogo skirti bijodamas, kad bus sugėdintas, o tik paskui pradeda (jei pradeda) suvokti kaltę ir atsakomybę. Gal tuos žodžius reikėtų sukeisti vietomis – „Nei sąžinės, nei gėdos“, kad asmeninė atsakomybė būtų iškelta į pirmą vietą viešosios nuomonės atžvilgiu. Tada galėtume kartu su apaštalais tarti: „Dievo reikia labiau klausyti negu žmonių.“ (Apd. 5, 29)? Beje, ši citata itin koncentruotai atspindi kultūros

transformaciją – asmeninės atsakomybės suvokimą ir asmeninio santykio su Dievu nustatymą. Toliau ten pat rašoma, kad apaštalai buvo nuplakti ir paleisti į laisvę, bet iš teismo tarybos jie išėjo džiaugdamiesi, nes pažeminimą patyrė dėl Viešpaties. Panaši nuostata tarpukariu buvo gyva ir veiksminga Lietuvos kaime, patyrusiam ypač sparčią, beje, pirmiausią kultūrinę, o tik paskui ūkinę, pažangą. Mūsų proseneliai sakydavo: „Dėl teisybės nebijok ir nukentėti.“ Ar dabartinė Lietuva dar turi tokį gyvą nusistatymą, ar jau yra pasidavusi naujosios stabmeldystės prietarams ir nugrimzdusi į apatiją? Nuo atsakymų į šiuos klausimus priklausys ir kiekvieno iš mūsų, ir visos bendruomenės orumas. Apie tai svarstydami, suvokiame ir tai, kad kultūra kultūrai nelygu. Be to, transformacija iš gėdos ir garbės į kaltės ir sąžinės kultūrą (kitais tariant, kultūrinė branda) niekada nebuvo savaiminis procesas – su gėdos kultūros inercija susiduriame ir didelių istorinių permainų laikais, ir paprastoje kasdienybėje. Įveikti šią inerciją galima tik nuolatinėmis nuosekliomis pastangomis. ■

Inga BARANAUSKIENĖ

LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAİKŠTIENĖ BIRUTĖ: LEGENDOS IR FAKTAI

Kai 2012 m. pabaigoje buvo paskelbtas Vytauto Ališausko straipsnis „Kulto tradicija lokaliaje religinėje bendrijoje: Birutės atvejis“,¹ po Lietuvą ėmė skliti sensacinga žinia: Birutė – viso labo „klajojantis siužetas, virtęs asmeniu“,² „jokios Birutės Kęstutis nepažinojo“.³

Vis dėlto Ališausko atradimai anaipol nėra tokie jau sensacingi, kaip suskubo skelbti žiniasklaida, o ir padaryti jie anaipol ne rausiantis paslaptinguose Vatikano archyvuose. Ališauskas viso labo dar kartą primena Daugpilio rezidencijos jėzuitų 1725 m. liudijimą, kurį latviai paskelbė 1940 m., apie vietinių žmonių garbintą *dea pecudum Biruta* (tą apibūdinimą jis verčia „smulkiosios kaimenės“ deivė)⁴ ir tuo remdamasis daro išvadą, esą Ldk Kęstučio sutuoktinė ne pati vadinosi Birutė, o buvo šios deivės kulto tarnaitė.⁵ Kitą informaciją iš padavimo, aprašyto Lietuvos metraščiuose, Ališauskas priima: Kęstučio vedybas su žemaičių didiko dukterimi jis laiko istoriniu faktu⁶ ir netgi yra pasirengęs patikėti, kad ši moteris iš pradžių atmetė Kęstučio piršlybas dėl kažkokių draudimų, susijusių su jos praktikuojamu kultu.⁷ Tačiau abejoja, ar aptariamoji Palangos mergelė ir Vytauto motina buvo tas pats asmuo, mat metraščiuose apie tai tiesiai nesakoma, o Albertas Vijūkas-Kojelavičius XVII a. rašytoje „Lietuvos istorijoje“ Birutę vadina Vytauto pamote.⁸

Ališausko mintys atrodytų originalios ir provokuojančios, bet norint atsakyti, ar jos teisingos, būtina kritiškai viską įvertinti.

Padavimas apie Kęstučio santuoką su Birute ir jo vieta Lietuvos metraščiuose

Ališauskas, žinoma, turi priežasčių kritiškai vertinti padavimą apie Kęstučio santuoką su Birute, aprašytą

Lietuvos metraščių Viduriniajame sąvade, kai kurie jo teiginiai atrodo netgi pagrįsti.

Aptariamasis padavimas iš tikrųjų yra įterptas į ankstesnį pasakojimą apie Vytauto kelią į sostą. Surašytas dar Vytauto laikais, vėliau jis pateko į Trumpąjį Lietuvos metraščių sąvadą, o iš ten – į Vidurinį ir į Platųjį (šis dar vadinamas *Bychovco kronika*). Ališauskas turbūt neklusta, teigdamas, kad padavimas apie Kęstučio santuoką su Birute yra paties Viduriniojo metraščių sąvado autoriaus „tyrimų“ rezultatas, jo perteikta žodinė tradicija⁹ – Viduriniajame metraščių sąvade rašytinį pavidalą įgijo ir daug kitų padavimų, iš kurių sukompiuluota visa legendinė Lietuvos istorija.

Padavimas apie Kęstutį ir Birutę sudėliotas iš keleto informacijos sluoksnių: vienas byloja apie poros pažintį ir santuoką, kitas – apie Naujųjų Trakų įkūrimą (yra ir pastaba, kad Vytautas gimęs Senuosiuose Trakuose, o paskui įkurdinęs juose vienuolius). Tačiau ar tam tikras informacinių sluoksnių atsajumas leidžia abejoti tuo, kad metraščiuose aprašyta Palangos Birutė yra Vytauto motina?

Kęstutis neabejotinai buvo vedęs keletą kartų. Janas Długoszas mini, kad vyresnieji kunigaikščio sūnūs Butautas ir Survila dalyvavo 1336 ar 1337 m. vykusiam lietuvių žygyje į Mazoviją, taigi jie turėjo būti gimę apie 1318–1319 m.¹⁰ O jauniausioji Kęstučio duktė Rimgailė ištėkėjo tik 1392 m., jos gimimas paprastai datuojamas maždaug 1369 m.¹¹ Kadangi moters vaisingumo laikotarpis vidutiniškai yra 20–25 metai, akivaizdu, kad Kęstučio vaikai buvo gimę iš skirtingų santuokų. Pirmajai (ar pirmosioms) galėtume priskirti Butautą, Survilą, galbūt Vaidotą. Tačiau Vytauto motina neabejotinai buvo paskutinė Kęstučio žmona – vadinamajame „Skunde prieš Jogailą ir Skirgailą“ išdėstęs 1382 m.

įvykius, Vytautas mini ne kokios nors pamotės, o tikros savo motinos nužudymą.¹²

Viduriniojo metraščių sąvado autoriui kažkodėl rūpėjo tik viena Kęstučio žmona – Birutė, tik vienas sūnus – Vytautas. Čia nepaminėtas net Žygimantas, būsimasis Lietuvos valdovas! Antra vertus, Vytauto gimimo vietą metraštininkas nurodė ypač tiksliai, gal užrašęs padavimą apie Naujųjų Trakų įkūrimą, pajuto, kad kils neaiškumų?

Motiejus Strijkovskis, Viduriniujo metraščių sąvadu naudojėsi tiesiogiai arba per Bychovco kroniką, padarė logišką išvadą: Vytautas – Birutės sūnus (pridūrė, kad būta ir kitų).¹³ O Alberto Vijūko-Kojelavičiaus „Lietuvos istorijoje“ atsiradęs įrašas, esą Birutė – Vytauto pamotė, rodo nebent šio autoriaus nedėmesingumą – Vytauto pamotę Birutę (*Biruta noverca*) jis mini pasakodamas apie Vytauto pasitraukimą į Gardiną, kai Jogaila 1382 m. birželio pabaigoje užėmė Vilnių,¹⁴ tačiau Lietuvos metraščiuose, pradedant Trumpuoju sąvadu, rašoma, kad į Gardiną Vytautas pasitraukė su *motina*, bet ne su *pamote*.¹⁵ Metraščių informacijos teisingumą patvirtina jau minėtas Vytauto „Skundas prieš Jogailą ir Skirgailą“. Kas lėmė Vijūko-Kojelavičiaus klaidą? Strijkovskio „Kronikoje“ pasakojimas apie Kęstučio santuoką su Birute išskirtas į atskirą skyrelį, atsietas nuo viso teksto ir pateikiamas po Rudavos mūšio, įvykusio 1370 m., aprašymo.¹⁶ Matyt, Vijūkas-Kojelavičius pasakojimų eiliškumą sutapatino su įvykių chronologija,¹⁷ todėl ir padarė išvadą, kad Birutė turėjusi būti Vytauto pamotė. Trumpiau tariant, jokios papildomos informacijos „Lietuvos istorijoje“ jis nepateikė, vadinas, reikia analizuoti pirminius šaltinius.

Tą metraščio vietą, kur pasakojama apie Kęstučio konfliktą su Jogaila, kur minimas Vytauto motinos pasitraukimas į Gardiną ir pateikiama kita informacija apie Birutę, vertėtų aptarti išsamiau. Šis tekstas, pradedamas pasakojimu, kaip Gediminas padalijo Lietuvą septyniems savo sūnams, o baigiamas pirmuoju Vytauto pabėgimu pas kryžiuočius į Prūsiją, tapo visų vėlesnių Lietuvos metraščių branduoliu. XV a. viduryje sudarytame Lietuvos metraščių trumpajame sąvade šalia teksto, atkartojančio Rusios metraščius, išsiskiria trys vadinamojo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraščio dalys: 1) jau minėtas pasakojimas apie Kęstučio konfliktą su Jogaila; 2) gerokai vė-

liau (bet Vytautui dar gyvam esant) visai kitokiu stiliumi surašytas to pasakojimo tęsinys, apimantis 1383–1397 m. įvykius (manoma, kad jo autorius – Smolensko vyskupo Gerasimo raštininkas Timofejus, kurio plunksnai priklauso ir „Vytauto pagyrimas“); 3) Podolės užvaldymo ir praradimo istorija, užrašyta iškart po Vytauto mirties.¹⁸ Išlikęs ir lotyniškas pasakojimo apie konfliktą su Jogaila variantas *Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lituanie*, kuriuo, matyt, rėmėsi ir Janas Długosz. *Origo...* daugeliu atvejų yra tikslesnis už mums prieinamus rusėniškuosius tekstus, kurie daug kartų buvo perrašomi, todėl atsirado praleidimų, iškraipymų.¹⁹

Jau seniai pastebėta, kad metraščių pasakojimas apie Kęstučio konfliktą su Jogaila yra labai panašus į jau minėtą Vytauto „Skundą prieš Jogailą ir Skirgailą“, surašytą 1390 m.: vienoda struktūra, panašus tonas, kartojasi net kai kurios frazės. Iš to daroma išvada, kad informaciją pateikė pats Vytautas, o pasakojimas buvo sukurtas 1392 m. (Vytautui išsikovojus valdžią) arba 1398 m. (jam sudarius Salyno sutartį su Vokiečių ordinu).²⁰

Vis dėlto toks datavimas neįtikina. 1392 m. Vytautas taikėsi su Jogaila, tad tikrai nebuvo linkęs aitrinti senų žaizdų, o 1398 m., po Salyno sutarties, toks tekstas irgi vargu ar galėjo rasti, nes šiuo atveju Vytautui labiausiai rūpėjo Lietuvos suverenumas, be to, jis norėjo parodyti, kad Jadvygos, kuri reikalavo duoklės nuo visų Jogailos jai užrašytų žemių, pretenzijos yra neteisėtos. Palyginę metraščio pasakojimą apie Kęstučio konfliktą su Jogaila ir Vytauto „Skundą...“, matysime, kad apie įvykius iki 1382 m. Vytautas kalba glausčiau – didesnioji „Skundo“ dalis skirta 1384–1390 m. nuoskaudoms nupasakoti. Tai natūralu – vis dar kraujuojančias žaizdas labiausiai skauda. Tačiau tokiu atveju metraštyje pateikto pasakojimo apie Kęstučio konfliktą su Jogaila pradinis tekstas turėjo būti sukurtas maždaug 1382–1383 m. sandūroje. Tokiam datavimui prieštaraujančios trys pastabos (kad Algirdas buvęs „karaliaus tėvas“, o Kęstutis – „didžiojo kunigaikščio Vytauto tėvas“ ir kad Algirdaičių nužudyto Butrimo našlė Julijona vėliau ištekėjo už Manvydo²¹) į pirminį tekstą galėjo būti įterptos vėliau, jį perrašant.

O 1382–1383 m. sandūroje tikrai egzistavo prielaidos sukurti pradinį to pasakojimo tekstą. Vytauto pa-

bėgimas pas kryžiuočius Lietuvoje sukėlė šoką – pasak Vygando Marburgiečio, žemaičiai iš pradžių net nenorėjo tuo tikėti, Vytautui teko pas juos vykti pačiam.²² Tačiau Vytautas negalėjo kliautis vien žemaičių parama, jam reikėjo patraukti į savo pusę daugiau genčių, tarp jų ir LDK rusėnus. Taigi 1382–1383 m. sandūroje Vytautui tikrai būtų buvę pravartu sukurti komunikatą, motyvuojantį, kodėl jis pabėgo pas kryžiuočius, ir atskleidžiantį konflikto su Jogaila esmę. Vėliau šis komunikatas, aišku, buvo šiek tiek perdirbtas, papildytas ir pratęstas, tačiau, net ir patekęs į metraščius, išsaugojo poleminį savo pobūdį ir pirminę struktūrą, prie kurios teko taikytis ir vėlesniems autoriams.

Tokia hipotezė, kaip metraštyje atsiradęs pasakojimas apie Kęstučio konfliktą su Jogaila, paaiškinantį, kodėl čia neminimas Vytauto motinos vardas – pačiam Vytautui ji buvo tiesiog *motina*, o vėlesni perrašinėtojai sekė pirminiu tekstu. Kodėl čia neminima Vytauto motinos žūtis? Aišku, sakinyss galėjo būti tiesiog praleistas perrašinėjant, bet neatmestina, kad rašydamas komunikatą Vytautas dar nežinojo, koks jo motinos likimas. Tai aptarsime kiek vėliau.

Kol kas grįžkime prie padavimo apie Kęstučio santuoką su Birute, t. y. prie intarpo, kuris į pirminį pasakojimą apie Kęstučio konfliktą su Jogaila įtrauktas vėliau. Kodėl jis atsirado? Pasak Ališausko, „šis epizodas skirtas pabrėžti Kęstučio valdžią Žemaitijoje“.²³ Tačiau to pabrėžti visai nereikėjo, nes Kęstučio valdžia Žemaitijoje niekas niekada neabejojo. Be to, tokia valdžios iliustracija pateikta jau pirminiame pasakojime apie Kęstučio konfliktą su Jogaila – juk čia aiškiai sakoma, kad kunigaikštis, užsimojęs iš Jogailos susigražinti Trakus, rinkti kariuomenės vyko būtent į Žemaitiją.²⁴ Taigi Ališausko aiškinimas neturi jokio realaus pagrindo. Labiau tikėtina, kad Lietuvos metraščių viduriniojo sąvado autorius padavimą apie Kęstučio santuoką su Birute perpasakojo ne dėl kokių nors politinių motyvų, o tiesiog todėl, kad tai buvo graži romantiška istorija, sužadinti jo vaizduotę.

Ar ji patikima – tai jau kitas klausimas. Vis dėlto Viduriniojo sąvado legendas maždaug nuo Gedimino laikų bent jau pačiais bendriausiais bruožais patvirtina

ir kiti istorijos šaltiniai.²⁵ Be to, nors Lietuvos metraščių Plačiajame sąvade (Bychovco kronikoje) kai kurios Viduriniojo sąvado legendos buvo taisomos,²⁶ padavimas apie Kęstučio santuoką su Birute čia perrašytas be pakeitimų – taigi jokių alternatyvių versijų Bychovco kronikos autorius nebuvo girdėjęs.

Žinoma, tai ne kažin kokia garantija, kad faktai iš tikrųjų patikimi. Tarkime, Bychovco kronikos pasakojimuose apie Vytauto žmonas tikrai daug pripainiota.²⁷ Tačiau vis tiek negalima lengva ranka atmesti Viduriniojo sąvado informacijos, tad pamėginkime įvertinti jame pateiktus faktus.

Ldk Kęstučio santuoka su Birute: metraščių teiginių analizė

Padavime apie Ldk Kęstučio santuoką su Birute galima išskirti keturis svarbiausius teiginius, kuriuos reikėtų išanalizuoti tikėtino požiūriu: 1) Kęstučio žmona prieš santuoką gyveno Palangoje; 2) jos vardas buvo Birutė; 3) ji buvo pasižadėjusi dievams, o ją pačią žmonės garbino kaip deivę; 4) jos grožis ir protas Kęsutį sužavėjo taip smarkiai, kad, Birutei atsakius už jo tekėti, didysis kunigaikštis panaudojo jėgą (tiesa, vėliau rodė jai visą deramą pagarbą).

Palanga – galima Kęstučio žmonos gimtinė

Palangos egzistavimą neginčijamai liudija XIII a. vidurio ir net ankstesni šaltiniai – čia ji minima kaip viena iš kuršių gyvenviečių Mėguvos žemėje.²⁸ Po Durbės mūšio 1260 m. Mėguvos, kaip ir daugelio kitų žemių, kuršiai sukilo prieš Vokiečių ordiną ir susivienijo su žemaičiais. Itin aktyviai veikė svarbiausia Mėguvos pilis – Kretinga, bet 1262 m. rudenį ji buvo sugriauta. Toks pats likimas ištiko ir Įpiltį.²⁹ Mėguvos „sostinės“ funkciją galėjo perimti Palanga, kur stovėjo stipri pilis. Kai šiauriniai kuršiai 1267 m. pasidavė Vokiečių ordinui,³⁰ Mėguva ir Ceklis liko žemaičių įtakoje – palei naują sieną buvo pastatytos bent keturios naujos gynybinės pilys.³¹ Todėl Klaipėda, kurioje Livonijos kryžiuočiai dar 1252 m. buvo įkūrę savo tvirtovę, virto Livonijos anklavu. 1323 m. že-

maičiai smarkiai nuniokojo Klaipėdos apylinkes, sugriovė tris gretimas kuršių naujakrikštų pilaites.³² 1328 m. nuspręsta perimti Klaipėdą iš Livonijos pavaldumo ir prijungti prie Prūsijos.³³ Taigi Palanga, blokavusi Livonijos kryžiuočių susisiekimą su Klaipėda, suvaidino itin svarbų strateginį vaidmenį. Vėliau ji trukdė susisiekti jau dviem Ordino šakoms.

Vienintelė mįslė – kaip Palanga sugebėjo išsilaikyti tokį ilgą laiką? Archeologinių tyrimų duomenimis, tai buvo stipri tvirtovė, kurios gynybinį kompleksą sudarė ne tik pilis ant dabartinio Birutės kalno, bet ir papilys, apjuostas sienomis su bokštais.³⁴ XIV a. pirmojoje pusėje Palanga suklestėjo³⁵ – čia buvo patogi vieta prekybai ir netgi kontrabandai. Katalikų Bažnyčia ir Vokiečių ordinas draudė prekiauti su pagonimis, tad kontrabanda galėjo tapti ypač svarbi, ir kas žino, ar ne čia slypi Palangos mįslės įminimas?

Kad ir kaip būtų, XIV a. viduryje ar kiek vėliau Palangos klestėjimas baigėsi. Archeologai aptiko didžiulio gaisro pėdsakus, rasta įrodymų, kad gyventojai iš pilies pasitraukė paskubomis.³⁶ Kryžiuočių šaltiniai jokio Palangos puolimo nemini, tikėtina, kad kilęs savaiminis gaisras. Po jo pilis nebuvo atstatyta. Nors karo veiksmai pajūryje apie 1370 m. suaktyvėjo, bet lietuviams pavyko išlaikyti jo kontrolę: pvz., 1370 m. prie Šventosios jie pastatė įtvirtinimus (pylimus), kurių Gruobyno vaitas neįstengė sunaikinti,³⁷ kai Livonijos magistras 1372 m. rudenį nusprendė iš Prūsijos vykti namo pajūriui ir, laukdamas žvalgų, stabtelėjo Palangoje (matyt, kalbama apie apleistą piliavietę), prie Šventosios buvo užpultas ir vos prasiveržė pro gausias lietuvių pajėgas.³⁸ Vėliau šie perėjo į kontrpuolimą: 1377 m. pavasarį Kęstutis surengė žygį į Kuršą,³⁹ 1379 m. sugriovė Klaipėdą.⁴⁰ Savo pozicijų pajūryje lietuviai neprarado ir vėliau. 1413 m. pabaigoje iš Prūsijos į Livoniją keliavęs burgundų didikas Ghillebert'as de Lannoy atkarpą tarp Klaipėdos ir Liepojos nedviprasmiškai apibūdino kaip žemaičių žemę ir „lietuvių krantą“, nors tikino nematęs čia jokių sodybų.⁴¹ Matyt, tuo metu Palanga dar nebuvo atstatyta.

Pokyčiai pastebimi tik po Melno taikos, sudarytos 1422 m. rugsėjo 27 d. Laiške didžiajam magistrui 1422 m. spalio 11 d. Klaipėdos komtūras mini Palangos vaitą – esą, kai laivas iš Redeno per audrą buvo išmestas

į krantą, tas paėmęs visą išsigelbėjusiųjų gerą, „vargšai žmonės“ likę be nieko.⁴² Istoriografijoje šis vaitas paprastai laikomas Vokiečių ordino pareigūnu,⁴³ tačiau tada kyla klausimas, kodėl Klaipėdos komtūras nenubaudė savo valdinio už plėšikavimą? Labiau tikėtina, kad Palangos vaitas buvo Vytauto paskirtas pareigūnas, vadinasi, 1422 m. rudenį lietuviai jau vėl kūrėsi Palangoje.

1425 m. birželį Livonijos magistras nurodė didžiajam magistrui daryti viską, kad Palangos piliakalnis neatitektų Vytautui, nes ten galima pastatyti stiprią pilį, kuri atskirs Livoniją nuo Prūsijos.⁴⁴ Tačiau pagal 1422 m. Melno taikos sutartį siena tarp Ordino valdų ir Lietuvos turėjo eiti už trijų mylių nuo Klaipėdos. Visą 1425 m. vasarą buvo matuojama ir šiaip ir taip, bet iki Palangos virvelės vis tiek netempė.⁴⁵ Derybos įstrigo. Tada Vytautas su Jogaila sumanė panaudoti dviejų derybininkų – „gero“ ir „blogo“ – taktiką. Vytautas 1425 m. gruodį apsimetė esąs pasirengęs atsisakyti neva menkaverčio „žemės kraštelio ir vandens šlakelio“, o Jogaila 1426 m. pavasarį griežtai jį sudraudė: „Jei atiduosite Palangą kryžiuočiams, Lietuvos žemė, Žemaitija [...] ir pats didysis kunigaikštis, ir visi jo bajorai [...] verks!“⁴⁶ Paskui Jogaila leido kryžiuočiams atstatyti strategiškai svarbų mūrinį Liubičo malūną pasienyje ant Drevecos kranto, – lenkams tai nepatiko, bet išsaugoti Palangą, dėl kurios taip ryžtingai pasisakė karalius, tapo jų garbės reikalu. Taigi galiausiai Palanga atiteko Lietuvai, o 1427 m. spalio pabaigoje ten apsilankė pats Jogaila.⁴⁷

Kad Palanga priklausė Lietuvai, galutinai įtvirtinta jau po Vytauto mirties, kai Žygimantas Kęstutaitis Pabaisko mūšyje sutriuškino livoniškąją Vokiečių ordino šaką ir 1435 m. gruodžio 31 d. buvo sudaryta taika tarp Lietuvos, Lenkijos ir Vokiečių ordino.⁴⁸

Taigi tokia yra trumpa XIII–XV a. Palangos istorija. Tiek archeologiniai, tiek iš dalies rašytiniai šaltiniai patvirtina, kad XIV a. pirmojoje pusėje tokia pilis egzistavo, taigi būsimoji Kęstučio žmona tikrai galėjo būti iš jos kilusi ar joje gyventi.

Birutės vardas

Pagrindinis Ališausko argumentas, kodėl jam kelia abejonių Birutės vardo autentiškumas, yra tai, kad

Daugpilio rezidencijos jėzuitų 1725 m. ataskaitoje šalia kitų pagoniškų dievybių, kurias garbino vietiniai žmonės, minima ir *dea pecudum Biruta*.⁴⁹

Šis vienas vienintelis „deivės Birutės“ paminėjimas leidžia Ališauskui sukonstruoti visą teoriją. Lietuvos metraščių Viduriniojo sąvado padavimą ir Strijkovskio pasakojimą apie Birutės garbinimą Palangoje jis laiko ne kunigaikštienės, bet deivės kulto liudijimais, darydamas tokią išvadą: „Deivė Birutė nėra senosios baltų religijos irimo padarinyš ir turi tvirtą vietą ikikrikščioniškame kuršių panteone“.⁵⁰ Kad ant Birutės kalno Palangoje XVI a. buvo pastatyta Šv. Jurgio koplytėlė, pasak jo, yra bandymas pagoniškos dievybės kultą pakeisti krikščionių šventojo, vykdančio analogišką gyvulių globėjo funkciją, kultu.⁵¹ Dar vienas argumentas – tai, kad Lietuvoje gausu kalvų, kitų vietovardžių, susijusių su Birutės vardu, ir jų negalima priskirti vieno konkretaus asmens istorijai.⁵²

Šios teorijos galai vis dėlto niekaip nesueina: viena vertus, Birutė – deivė, turinti „tvirtą vietą ikikrikščioniškame kuršių panteone“, antra vertus, tokios deivės garbinimo liudijimas yra vos vienas, o ir tas iš laikotarpio, kai pagonybė jau buvo bebaigianti suirti. Ališauskas pats jaučia šią prieštarą ir bando ją aiškinti neva kuršiška šios deivės kilme: „Traukiantis kuršių gyvenamajai erdvei, menko ir deivės kultas, išlikęs regimai svarbiausioje jos šventvietėje.“⁵³ Tačiau ir šiuo atveju nepavyksta išvengti prieštaros: su Birutės vardu susiję vietovardžiai yra daugmaž tolygiai pabirę po visą Lietuvą, o Latvijoje, į kurią įėjo didžioji istorinių kuršių žemių dalis, tokių vietovardžių nepavyko aptikti nė vieno. *Dea pecudum Biruta* irgi išnyra ne kur nors Kurše, o Daugpilio apylinkėse. Tad gal reikėtų viską aiškinti iš kitos pusės?

Birutės vardas senajame lietuvių vardyne yra palidytas tvirtai ir gausiai. Pats Ališauskas iš XVI–XVIII a. cituoja net penkis užrašymus.⁵⁴ Tai vis vyrų vardai arba pavardės, moteriškosios giminės vardo senuosiuose šaltiniuose Ališauskas nerado, bet Konstantinui Jablonskiui, regis, pasisėkė labiau – iš kalbininko asmeninio archyvo Augustinas Janulaitis savo monografijoje apie Kęstutį cituoja įrašą, kuriame minima Birutė, Kauno pavieta bajoro Jako Vyžeikonio žmona.⁵⁵ Istorinių vardų su šaknimis

ar sandu *bir-* paplitimą liudija ir šiuolaikinės pavardės.⁵⁶ Taigi Birutė – tradicinis lietuviškas ir baltiškas asmenvardis, kuris, kaip ir bet kuris kitas, turėjo tiek vyrišką, tiek moterišką formą, o jo paplitimas gali bent iš dalies paaiškinti atitinkamų vietovardžių gausą.

Ar lietuviams ir apskritai baltams buvo įprasta vaikus vadinti dievų vardais? Tikrai ne. Istoriniame vardyne aliuzijų į dievavardžius nė su žiburiu nerasime. Tarp šiuolaikinių pavardžių pasitaiko Perkūnas, tačiau ši pavardė laikoma kilusia ne iš vardo, o iš pravardės.⁵⁷

Ar lietuviams ir apskritai baltams pagonybės degradacijos laikotarpiu buvo būdinga dievybes vadinti žmonių vardais? Tikrai taip. Jėzuitų ataskaitoje, patraukusioje Ališausko dėmesį, šalia „gyvulių deivės“ Birutės minimas kiaulių globėjas Tenis, perėmęs krikščioniško kiaulių globėjo šv. Antano Atsiskyrėlio vardą.⁵⁸ Verta paminėti Užgavėnių heroję Morę, kuri dar vadinama Kotre ir Magde. O mums aktualiausias pavyzdys, be abejo, yra latvių Mara.

Mara – sudėtinga dievybė. Ji yra „Dievo žmona“, globoja našlaites, jaunamartes, gimdyves, ligonius, rūpinasi sveikata ir vaisingumu, prižiūri gyvulius, ypač karves. Jos funkcijos ir apraiškos (juoda gyvatė, balta višta) daugeliu atveju sutampa su Laimos pareigomis ir pavidalais.⁵⁹ Regis, kadaise tai buvo viena deivė, kuri, suteikus jai Maros (t. y. Marijos) vardą, mitologinėje sąmonėje ilgainiui skilo į dvi (ar net į tris, nes Vidžemės Marai identiška Maršava laikoma ir atskira deive). Lietuvių tautosakoje Maros ir Laimos funkcijas perėmusios laumės, kurios, nors neretai yra vadinamos deivėmis, priskiriamos akivaizdžiai žemesniam mitologinių būtybių rangui. Pagal pirminį vaizdinį laumės, matyt, išreiškėdavo pagrindinės deivės valią, buvo jos palydovės. Atliekant ritualus, su laumėmis gal būdavo tapatinamos ir tos, kurios išpažįsta deivės kultą. Ši pagrindinė deivė turėjo būti ir Perkūno žmona, beje, neištikima.⁶⁰ XIV a. lietuvių panteone ji yra Dianos atitikmuo, o XIII a. šaltiniuose vadinama Žvorūnos ir Medeinos vardais.⁶¹ Kokia viso to išvada? Ogi tokia, kad deivės, kuri išreiškia chtoniškąjį moteriškumą ir valdo pirmąsias gamtos galias, tikrasis vardas visada buvo tabu, ji vadinama pačiais įvairiausiais

vardais: Medeina, Žvorūna, Laima, Mara, Morė, Kotrė. Todėl Birutė irgi galėjo būti vienas iš daugybės šiai deivei suteiktų vardų.

Jėzuitų ataskaitoje 1725 m. užrašytą *dea pecudum Biruta* Ališauskas verčia „mažosios kaimenės“ – ožkų, avių, veršelių – deivė. Tačiau *pecus* gali būti verčiama ir apibendrintai kaip gyvuliai arba gyvūnai.⁶² Jėzuitų ataskaitoje deivė Birutė atsiduria šalia arklių globėjo Ūsinio ir kiaulių globėjo Tenio. Jei priskirtume jai tik „mažąją kaimenę“, karvės liktų be globos, vadinasi, jėzuitų paminėta Birutė laikytina visų gyvulių deive, o tai savo ruožtu daro ją dar panašesnę į Marą.

Iš kur į Daugpilio apylinkes atkeliavo Birutės vardas, atsakyti nesunku. Nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. pradžios vykę karai, siautėjęs badas ir maras į pietinę Latgalą privertė atsikraustyti nemažai lietuvių. Su savimi jie galėjo atsinešti ir Birutės vardą, jos kultą. O vėliau dėl akivaizdžių asociacijų jis galėjęs susimaišyti su Maros kultu.

Taigi apibendrinkime: Birutė visų pirma yra gausiai ir patikimai paliudytas asmenvardis, o ne dievavardis, todėl būsimoji Trakų kunigaikštienė šiuo vardu galėjo vadintis taip pat sėkmingai kaip ir bet kuriuo kitu. Ginčyti Birutės vardą galėtume nebent tuo atveju, jeigu atsirastų alternatyvus liudijimas, tačiau, daugmaž žinant turimus šaltinius, tai labai mažai tikėtina.

Birutės įžadai ir statusas

Daugiausia abejonių istorikams kyla dėl Birutės įžadų. Kur slypi tokių abejonių šaknys, aptarsime vėliau, kol kas panagrinėkime jų pagrįstumą.

Ar būsimoji Ldk Kęstučio žmona galėjo būti pasižadėjusi dievams, apskritai koks buvo jos statusas?

Birutę esame įpratę vadinti vaidilute ir paprastai įsivaizduojame ją kaip amžinosios ugnies saugotoją pagal analogiją su romėnų vestalėmis. Vis dėlto tokį įvaizdį įtvirtino vėlesni metraščių padavimo perdirbiniai – šiuo atžvilgiu Ališauskas visiškai teisus.⁶³ Birutę vestale pirmasis pavadino Vijūkas-Kojelavičius, neabejotina, kad tokia asociacija jam kilo dėl jos skaistybės įžadų, o ne dėl pareigų, kurios padavime neminimos. Tačiau

XIX a. romantikai iš to padarė savas išvadas, todėl bendromis Teodoro Narbuto ir Józefo Ignaco Kraszewskio pastangomis Birutė buvo amžiams įkurdinta šventykloje prie Praurimės aukuro ir paskelbta vaidilute.⁶⁴

Negalima sakyti, kad šis romantinis vaizdinys, beveik sinchroniškai pasirodęs iš pradžių Narbuto „Lietuvių tautos istorijoje“, išleistoje 1835 m., o paskui 1836 m. parašytame ir kitų metų pradžioje paskelbtame Kraszewskio eilėraštyje, būtų visai iš piršto laužtas. XVI a. vokiečių kronikininkas Simonas Grunau, „Prūsijos kronikoje“ papasakojęs legendą apie vaidilutę (*waydoltinne*) Pogežaną, Vaidevučio dukterį, kuri buvusi milžinė ir kurios žodžio klausyta be išlygų, rašė ir apie vaidiles (*waydelinnen*) – žynes, gyvenusias ne tik prie šventviečių, bet ir kaimuose, – ten jos mokydavusios moteris.⁶⁵ Taigi Narbutas turėjo teisę apibūdinti Birutę šiuo terminu. Bene geriausiai paliudytas lietuvių pagonių ritualas yra amžinosios ugnies kūrenimas. Pasakodamas apie tai, Janas Długoszas užsimena net apie „vestales“,⁶⁶ nors čia galėtume pritarti Ališauskui⁶⁷ – kronikoje vestalės atsiradusios kaip laisva asociacija. Net ir žodis *Praurimė* iš bėdos laikytinas kokios nors lietuvių dievybės vardu, kilusiu iš epiteto, reiškiančio pirmapradiškumą, rimtį, o jeigu jis sufantazuotas, tai vis tiek labai taiklus. Vis dėlto vėliau istorikai, nagrinėdami Birutės temą, nejučiomis pradėjo kritikuoti ne pirminį XVI a. Lietuvos metraščių padavimą, o būtent Narbuto ir Kraszewskio sukurtą poetinį vaizdinį.

Janulaitis monografijoje apie Kęstutį rašo: „Ji [Birutė] negalėjo būti vaidilutė, šventosios ugnies prižiūrėtoja, nes per atkampiai nuo Lietuvos centro buvo Palanga, kad ten galėtų būti moterų (vaidilučių) vienuolynas.“⁶⁸ Tačiau metraščių padavime juk nekalbama nei apie šventąją ugnį, nei juo labiau apie „vaidilučių vienuolyną“. Čia minima tik viena dievams pasižadėjusi mergelė – Birutė, o jos statusas išskirtinis, nes žmonės garbina ją kaip deivę.

Kad Lietuvoje, o ir kitose baltų tautose, būta moterų žynių, paliudyta gana išsamiai. Petras Dusburgietis perpasakojo legendą apie galindų žynę,⁶⁹ Vygandas Marburgietis minėjo Pilėnuose buvus „seną pagonę“, kirviu nugalbijusią bent šimtą vyrų,⁷⁰ be abejo, irgi dvasininkę. Enėjaus Silvijaus Pikolominio veikale per-

pasakojama istorija, kaip misionieriui Jeronimui Prahiškiui iškirtus šventąją girią, moterys (greičiausiai irgi žynės) pasiskundė Vytautui, o šis nusprendė: verčiau valdiniai tegul nusigręžia nuo Kristaus negu nuo jo, ir misionierių išsiuntė.⁷¹ Grunau, kaip jau sakytą, minėjo prūsų vaidiles ir vaidilutes. Nemažai istorijų apie jas pažėrė Lukas Davidas.⁷² O Martynas Mažvydas, Jonas Bretkūnas, Mikalojus Daukša, kiti XVI a. autoriai minėjo šventas burtininkes, kerėtojas, žolininkes.⁷³ Taigi pagoniškoje Lietuvoje žynių moterų – pranašautojų, burtininkių, raganų – tikrai turėjo būti.

Kitas klausimas, ar lietuvių (ir apskritai baltų) žynės duodavo skaistybės įžadus? Grunau turbūt vienintelis užsiminė apie tai tiesiogiai. Nors šis autorius garsėja savo fantazijomis, vis dėlto aptariamuoju atveju jo informacijos nevertėtų atmesti.

Viduramžių Lietuvoje pranašavo, būrė, ateitį spėjo ne vien profesionalūs žyniai. Burdavo visi. Mindaugo svainis Lengvenis, pakliuvęs į nelaisvę, iš kaulo atspėjo, kad kryžiuočiai užpuolė jo dvarą.⁷⁴ Daumantas, suplanavęs pasikėsinimą prieš Mindaugą, paskelbė, kad burtai jam draudžia tęsti žygį į Brianską.⁷⁵ O Žygimantas Kęstutaitis, pasak Jano Długoszo, ne tik pasikliaudavo burtininkais, bet ir pats, „sumaišęs žmonių ir laukinių žvėrių kraują, aukojo stabams, kad sužinotų ateitį“.⁷⁶ Taigi profesionaliems žyniams ir žynėms reikėjo kaip nors pabrėžti savo išskirtinumą, o šeiminio gyvenimo atsisakymas galėjo būti viena iš tokių priemonių.

Be to, nors vyrams dvasininkams daugelyje kultūrų leidžiama turėti šeimą, mistinėmis praktikomis užsiimančios moterys tiesiog archetipiškai gyvena be vyrų. Tą nesunku paaiškinti. Viena vertus, žynių, burtininkių, raganų ir pan. veikla visada susijusi su intymiais moteriškais reikalais, ritualais, kuriuos stebėti vyrams draudžiama. Antra vertus, žyniams būtina turėti autoritetą, o šeimoje autoritetas priklauso vyrui, todėl moters žynės gyvensena nesuderinama su santuoka, nors jaunų raganų ar burtininkių įvaizdis dažnai yra pabrėžtinai erotiškas. (Prisiminkime Grunau perpasakotą nuostatą, atėjusią neva iš Vaidevučio ir Brutenio įstatymų: „Jei miršta moters vyras, o ji lieka dar jauna, nevedę vyrai turi teisę ją pasinaudoti, kol ji pagimdys

vaiką. Po to ji tapdavo vaidilute ir turėdavo savo galvą prisiekti, kad gyvens skaistybėje, jeigu ją aprūpins bendruomenė.“⁷⁷)

Žinoma, išsamiai aptarti lietuvių ir apskritai baltų žynių įvaizdžiui reikėtų atskiros studijos. Tikėtina, kad profesionalės, sukaupusios tam tikrą patirtį, tiesiog natūraliai išsiskirdavo iš minios. Antra vertus, žynių praktika visada susijusi su pašaukimu ir talentu, o tokia „dievų dovana“ (ar prakeiksmas) gali tekti bet kam. Taigi šalia senyvų žynių imtis to „verslo“ galėjo ir jaunos žynės. Neatmestina, kad joms taikomas draudimas tekėti būdavo derinamas su pradine seksualine laisve, sudarančia sąlygas susilaukti vaikų – visų pirma dukterų, kurios perimtų patirtį ir užtikrintų paramą senatvėje. Galbūt čia ir slypi Kęstučio susižavėjimo Birute priežastis?

Be abejo, tai nelabai dera su tradiciniu jos kaip skaisčios mergelės įvaizdžiu, tačiau kaip tik tą įvaizdį ir turime pagrindą kritikuoti. Pasakojimo apie Kęstučio konfliktą su Jogaila lotyniškame variante *Origino...*, kurio pradinį tekstą galima datuoti net 1382–1383 m. sandūra, aiškiai ir nedviprasmiškai teigiama, kad Algirdaičiai nužudė Vytauto motinos *nepotem germanum* Butrimą.⁷⁸ Lotynų kalbos žodžio *nepos*, *nepotis* pirminė reikšmė – vaikaičiai, viduramžiais jis įgijo ir sūnėno ar apibendrintą giminaičio reikšmę,⁷⁹ todėl istoriografijoje Butrimas dažniausiai laikomas Birutės sūnėnu arba seserėnu.⁸⁰ Vis dėlto negalima visiškai atmesti ir prielaidos, kad jis buvo Birutės vaikaičiai, o tai savo ruožtu reikštų, kad Birutė turėjo vaiką dar prieš santuoką su Kęstučiu, tikėtina, dukterį. Jauniausioji Birutės duktė Rimgailė, kaip minėta, gimė apie 1370 m., tad vyriausias jos vaikas vargu ar galėjo gimti anksčiau kaip 1345 m. Savo ruožtu Butrimas 1382 m. turėjo būti jau suaugęs, taigi jis gimė maždaug 1360–1362 m. Apytikslis 15–17 metų tarpas tarp šių datų kaip tik atitinka mergaičių santuokinį (ir atitinkamai reprodukcinį) amžių.

Trumpiau tariant, apie Birutės šeiminių statusą prieš vedybas su Kęstučiu neįmanoma pasakyti nieko tikro – ji galėjo būti dar netekėjusi, bet galėjo būti ir našlė. Tai, kad metraščiuose ji vadinama „mergele“ (девка,

dziewka, dewka) dar nieko nereikia: pirma, senuoju supratimu mergavimas baigdavosi tik pagimdžius sūnų;⁸¹ antra, padavimas daugiau kaip šimtą metų keliavo iš lūpų į lūpas, taigi antraeilė informacija lengvai galėjo būti atsijota ir ilgai uzmiršta. Išliko tik esminis, siužeto intrigą lemiantis faktas – herojės statusas, dėl kurio Birutė priešinosi santuokai.

Ldk Kęstučio meilė

Priežastys, kodėl Kęstutis, pasak padavimo, įsigeidęs vesti Birutę, irgi nuolat sulaukia istorikų kritikos, nors kritika to net nepavadinsi – paprastai tiesiog leidžiamasi į svarstymus apie Gediminaičių dinastinę politiką Žemaitijoje,⁸² pagal nutylėjimą vadovaujantis nuostata, kad viduramžiais visos vedybos turėdavusios vykti iš išskaičiavimo.

Deja, šiuo atveju istorikai, patys to nenujausdami, patenka į uždarą ratą: Kęstučio santuoka su Birute grindžiama jos giminės įtaka, nors giminės įtakingumą lėmė būtent santuoka su Kęstučiu. Jokių papildomų duomenų, įrodančių, kad dar prieš Birutės vedybas ši giminė būtų buvusi įtakinga, nėra. Faktas, kad Algirdaičiai, keršydami už savo svainio Vaidilos pakorimą, nukankino du Birutės giminaičius, – nerimtas argumentas. Birutei ištekėjus už Kęstučio, jos giminė bet kuriuo atveju turėjo iškilti. Dar daugiau: žiaurus susidorojimas su Vidmantu ir Butrimu kaip tik rodo, kad bent jau Algirdaičiai laikė juos nieko vertais prasiušėliais – tikrai įtakingos giminės atstovų Jogaila nebūtų ryžęsis plėšyti ant rato. Metraščiuose minimas Kęstučio pasipiktinimas Marijos Algirdaitės santuoka su prasiušėliu Vaidila taip pat nesuteikia pagrindo toli siekiančioms išvadoms:⁸³ visų pirma, žmogiškajai prigimčiai apskritai būdinga „nepastebėti rąsto savo akyje“, antra, vyro santuoka su žemesnės padėties moterimi visada buvo socialiai labiau priimtina negu moters santuoka su žemesnės kilmės vyru.

Aišku, prielaidą, kad Birutė buvo kilmingoji, galima daryti: žynės statusas ir sielovada yra valdžios priemonės, todėl elitas paprastai stengiasi nepaleisti to iš rankų. Vis dėlto, net jeigu manytume, kad Biru-

tės giminė valdė Palangą, Ldk Kęstučio pasirinkimo negalėtume paaiškinti vien tuo, nes Žemaitijoje ir į jos sudėtį patekusiose kuršių žemėse tuo metu tikrai buvo galingesnių pilių.

Taigi labiausiai tikėtina santuokos priežastis meilė, o viduramžiais vedybos iš meilės anaip tol nebuvo retenybė. Antai Kęstučio amžininkas Maskvos didysis kunigaikštis Semionas Išdidusis, pavaręs antrąją žmoną, 1347 m. vedė savo globotinę našlaitę Tverės kunigaikštę Mariją (būsimosios Algirdo žmonos vyresniąją seserį) – metropolitas Teognostas šios santuokos iš pradžių net nenorėjo laiminti.⁸⁴ Kitas Kęstučio amžininkas – Lenkijos karalius Kazimieras Didysis 1356 m., net neįteisinęs skyrybų su karalienne Adelaide, vedė Kristiną Rokičaną, kilusią iš Prahos miestiečių, tiesa, netrukus ją irgi metė, o 1365 m. vedė Jadvygą Žaganietę (popiežius santuokos nepripažino, nes ji buvo sudaryta Adelaidei esant dar gyvai).⁸⁵ Anglijos princas Edvardas, vadinamas Juodoju, į žmonas paėmė savo pusseserę Joaną Kent, pagarsėjusią tuo, kad, būdama 12 metų, ji slapta ištekėjo už vieno didiko, vėliau, vyrui išvykus į kryžiaus žygį prieš Lietuvą, buvo ištekinta už kito, bet po devynerių metų išsiskyrė, grįžo pas pirmąjį vyrą, su kuriuo, prieš tapdama našle, dar spėjo susilaukti ketverto vaikų. Jos santuoka su Edvardu iš pradžių irgi buvo slapta, vėliau popiežius ją anuliavo, bet 1361 m. galų gale įteisino.⁸⁶ Edvardo jaunesnysis brolis Johnas Gontas 1396 m., po antrosios žmonos mirties, vedė savo meilužę Katherine Swynford, su kuria buvo sugyvenęs keturis nesantuokinius vaikus (vėliau jie pripažinti teisėtais, suteikiant Bofortų pavardę).⁸⁷ Iš XV a. Anglijos istorijos žinome, kad 1464 m. įvyko slaptos Edvardo IV Jorko vestuvės su smulkaus skvairo našle Elizabeth Woodville, palaidojusios viltį baigti Rožių karą vedybomis su Lancasterių giminės atstove.⁸⁸ Grįžtant prie lietuviškų pavyzdžių, galima paminėti ne tik gerai žinomą Žygimanto Augusto santuoką su Barbora Radvilaite, bet ir 1417 m. visą Lenkiją pašiurpinusias trečiąsias Jogailos vedybas su skandalingos reputacijos našle Elžbieta Pilecka-Granowska,⁸⁹ palaidojusia tris vyrus, arba 1418 m. įvykusias antrąsias Vytauto jungtuves su Karačevo kunigaikščio našle

Julijona Alšėniške, nors prieš jas piestu stojo Vilniaus vyskupas Motiejus.⁹⁰ Tokių pavyzdžių apstu.

Be to, galima įžvelgti tam tikrus dėsningumus. Pirma, iš meilės dažniausiai būdavo sudaroma ne pirmoji, o antroji ar trečioji santuoka, turbūt tai natūralu, nes vedybos iš išskaičiavimo dažnai atnešdavo ne tik asmeninių, bet ir politinių nusivylimą. Antra, didžiąja valdovų meile dažniausiai tapdavo ne skaisčios mergelės, o brandžios moterys, neretai pelniusios itin skandalingą reputaciją.

Taigi Kęstučio vedybos su Birute puikiai dera bendrame viduramžių kontekste, o pastangos neigti meilę, kaip pagrindinę jų priežastį, neturi jokio realaus pagrindo.

Viską apibendrinus, galima sakyti, kad Lietuvos metraščių viduriniajame sąvade užrašytas padavimas nesiremia niekuo, kas būtų iš principo neįmanoma.

Antra vertus, padavimas, be abejo, pasakoja legendą, kuri, nors ir atsiradusi tam tikrų realiųjų pagrindų, ilgai niui vis tiek pradėjo gyventi „savarankiškai“. Norėdami geriau suprasti jos radimąsi ir keitimąsi, turėtume viską aptarti iš eilės.

Tęsinys kitame numeryje

¹ V. Ališauskas, Kulto tradicija lokaloje religinėje bendrijoje: Birutės atvejis, *Bažnyčios istorijos studijos*, Vilnius, LKMA, 2012, t. 5: Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė, p. 9–24.

² LTV laida „Šventadienio mintys“, 2012-12-30, http://www.lrt.lt/mediateka/laidos/%C5%A0/1458/sventadienio_mintys.

³ J. Mičiulienė, Jokios Birutės Kęstutis nepažinojo [interviu su Vytautu Ališausku], *Lietuvos žinios*, 2013-02-22, <http://www.lzinios.lt/Istorija/Jokios-Birutes-Kestutis-nepazinojo>.

⁴ V. Ališauskas, Kulto tradicija..., p. 17.

⁵ Ten pat, p. 22.

⁶ Ten pat, p. 14.

⁷ Ten pat, p. 23.

⁸ Ten pat, p. 13.

⁹ Ten pat.

¹⁰ I. Baranauskienė, Survila – užmirštas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio sūnus, *Kultūros barai*, 2008, nr. 4 (522), p. 75–79. Naujausia studija apie Survilų giminę (G. Białuński, Surwiłowie. Przykład karjery litwinów w Prusach, *Istorijos šaltinių tyrimai*, Vilnius, 2012, p. 13–44) verčia koreguoti

kai kuriuos minėto straipsnio teiginius, vis dėlto esminė išvada lieka galioti, nes autorius nepateikia rimtesnių argumentų, paneigiančių šaltinių liudijimus apie Survilą kaip Butauto brolių, be to, suplaka Survilą su Tomu ir Jonu Survilaičiais, veikusiais Prūsijoje XIV a. paskutiniais dešimtmečiais.

¹¹ J. Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław, 1999, s. 228.

¹² *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas, Vilnius, 1971, p. 181.

¹³ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius (toliau – BRMŠ), Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, t. 2, p. 527, 561.

¹⁴ A. Wiliuk Koialowicz, *Historiae Litvaniae Pars prior: De Rebus Litvanorum ante susceptam Christianam religionem, conjunctionemque Magni Litvaniae Ducatus cum Regno Poloniae, Libri Novem*, Dantisci, 1650, p. 366; A. Vijūkas-Kojelavičius *Lietuvos istorija*, iš lot. k. vertė Leonas Valkūnas (Lituanistinė biblioteka, nr. 26), Vilnius, 1988, p. 270.

¹⁵ *Lietuvos metraštis*, p. 85.

¹⁶ M. Strykowski, *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkich Rusi*, Warszawa, 1846, t. 2, p. 43–44.

¹⁷ A. Wiliuk Koialowicz, *Historiae Litvaniae...*, p. 340; A. Vijūkas-Kojelavičius, *Lietuvos istorija*, p. 253.

¹⁸ A. Jovaišas, Trumpojo Lietuvos metraščių sąvado literatūrinės ypatybės ir paslaptys, *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, Vilnius, 1996, p. 245 (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 4).

¹⁹ Ten pat, p. 223.

²⁰ Ten pat, p. 245.

²¹ Lietuvos metraščių Trumpasis sąvadas, Vertė ir paaiškinimus parašė Albinas Jovaišas, *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, p. 312, 317.

²² Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, Vertė Rimantas Jasas, Vilnius, Vaga, 1999, p. 184.

²³ V. Ališauskas, Kulto tradicija..., p. 24.

²⁴ Lietuvos metraščių Trumpasis sąvadas, p. 316.

²⁵ M. Jučas, Lietuvos metraščiai ir kronikos, Vilnius, *Aidai*, 2002, p. 68, 71, 87.

²⁶ T. Baranauskas, Lietuvos valstybės ištakos, Vilnius, *Vaga*, 2000, p. 166.

²⁷ I. Baranauskienė, Onos Vytautienės kilmė ir giminė, *Kultūros barai*, 2012, nr. 2, p. 67.

²⁸ *Palangos istorija*, Sudarė Vladas Žulkus, Klaipėda, *Libra Memelensis*, 1999, p. 27.

²⁹ *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, Parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (ats. red.), Rimvydas Petrauskas, Vilnius, *LII leidykla*, 2005, p. 296–298; *Hermann de Wartberge Chronicon Livoniae = Vartberges Hermana Livonijas hronika*, no latinų valodas tulkojis, priekšvardu un komentarus sarakstijis Ē. Murgurēvičs, Rīga, 2005, p. 55.

- ³⁰ E. Gudavičius, *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*, Vilnius, 1989, p. 151.
- ³¹ T. Baranauskas, Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, *Diemedžio leidykla*, 2003, t. 24, p. 62.
- ³² Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*, vertė J. Valkūnas, Vilnius, 1985, p. 275.
- ³³ *Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae*, p. 70–71.
- ³⁴ *Palangos istorija*, p. 47.
- ³⁵ Ten pat, p. 110.
- ³⁶ Ten pat, p. 47.
- ³⁷ *Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae*, p. 118–119.
- ³⁸ Ten pat, p. 126–127; Die Aeltere Hochmeisterchronik, bearbeitet von M. Toeppen, *Scriptores rerum Prussicarum*, Leipzig, 1866, Bd. 3, s. 597.
- ³⁹ *Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae*, p. 146–147.
- ⁴⁰ Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 160.
- ⁴¹ P. Klimas, Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–14 ir 1421 metais), *Praeitis*, Kaunas, 1933, p. 111–112, 151.
- ⁴² *Codex epistolaris Vitoldi*, collectus opera A. Prochaska (toliau – CEV), Kraków, 1882, p. 574.
- ⁴³ *Palangos istorija*, p. 114; B. Dundulis, *Lietuvių tautos kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės*, Vilnius, 1960, p. 292.
- ⁴⁴ *Palangos istorija*, p. 111.
- ⁴⁵ Ten pat, p. 111–112.
- ⁴⁶ CEV, p. 728.
- ⁴⁷ Ten pat, p. 781.
- ⁴⁸ *Palangos istorija*, p. 113.
- ⁴⁹ V. Ališauskas, Kulto tradicija..., p. 17.
- ⁵⁰ Ten pat, p. 20.
- ⁵¹ Ten pat, p. 19, 24.
- ⁵² Ten pat, p. 16.
- ⁵³ Ten pat, 19.
- ⁵⁴ Ten pat, p. 18, 32 išn.
- ⁵⁵ A. Janulaitis, *Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis*, Vilnius, *Kardas*, 1998, p. 286, 24 išn.
- ⁵⁶ *Lietuvių pavardžių žodynas*, ats. red. Aleksandras Vanagas, Vilnius, 1985, t. 1, p. 262–264.
- ⁵⁷ *Lietuvių pavardžių žodynas*, ats. red. Aleksandras Vanagas, Vilnius, 1989, t. 2, p. 429.
- ⁵⁸ V. Ališauskas, Kulto tradicija..., p. 17.
- ⁵⁹ *Mitologijos enciklopedija*, Vilnius, 1999, t. 2, p. 204.
- ⁶⁰ Ten pat, p. 283.
- ⁶¹ Ten pat, p. 287.
- ⁶² K. Kuzavinis, *Lotynų – lietuvių kalbų žodynas*, p. 621.
- ⁶³ V. Ališauskas, Kulto tradicija..., p. 14.
- ⁶⁴ T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, Vilnius, 1992, t. 1, p. 112–114; J. I. Kraszewski, Biruta, *Biruta*, wydawca J. Krzeczkowski, Wilno, 1837, t. 1, p. 1–5.
- ⁶⁵ *BRMŠ*, p. 527, 561.
- ⁶⁶ *BRMŠ*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 576.
- ⁶⁷ V. Ališauskas, Kulto tradicija..., p. 22.
- ⁶⁸ A. Janulaitis, Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis, p. 282.
- ⁶⁹ Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*, p. 86.
- ⁷⁰ Vygandas Marburgietis. *Naujoji Prūsijos kronika*, p. 84.
- ⁷¹ *BRMŠ*, t. 1, p. 595–596.
- ⁷² *BRMŠ*, t. 2, p. 298–299, 299.
- ⁷³ Ten pat, p. 187, 320, 424, 657.
- ⁷⁴ *Mindaugo knyga*, p. 241.
- ⁷⁵ Ten pat, p. 117.
- ⁷⁶ *BRMŠ*, t. 1, p. 584–285.
- ⁷⁷ Ten pat, p. 95.
- ⁷⁸ Lietuvos metraščių Trumpasis sąvadas, p. 317.
- ⁷⁹ K. Kuzavinis, *Lotynų – lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius, *Mokslo ir enciklopedijų leidykla*, 1996, p. 561.
- ⁸⁰ A. Janulaitis, Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis, p. 284; I. Jonynas, *Lietuvos didieji kunigaikščiai*, Vilnius, *Mokslo ir enciklopedijų leidykla*, 1996, p. 122.
- ⁸¹ *BRMŠ*, t. 2, p. 152.
- ⁸² S. C. Rowell, Gediminaičių dinastinė politika Žemaitijoje 1350–1430 m., *Žemaičių praeitis*, nr. 3, Vilnius, 1994, p. 127–128; *Palangos istorija*, p. 110; Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija*, t. 3: *XIII a. – 1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, Vilnius, 2011, p. 347.
- ⁸³ *Palangos istorija*, p. 110.
- ⁸⁴ A. Jovaišas, Trumpojo Lietuvos metraščių sąvado..., p. 248.
- ⁸⁵ J. Wyrozumski, *Dzieje Polski Piastowskiej (VIII w. – 1370)*, Kraków, 1999, p. 377 (Wielka historia Polski, t. 2).
- ⁸⁶ M. Fryer Beacock, A. Bousfield, G. Toffoli, *Lives of the Princesses of Wales*, Toronto, 1983, p. 9–16; S. Higginbotham, Joan of Kent's Marital Misadventures, *Medieval Woman: Blogging with Historical Novelist Susan Higginbotham*, <http://susandhigginbotham.blogspot.com/2009/02/joan-of-kents-marital-misadventures.html>.
- ⁸⁷ A. Weir, *Mistress of the Monarchy. The life of Katherine Swynford, Duches of Lancaster*, London, 2007.
- ⁸⁸ D. Loades, *The Tudor Queens of England*, Cornwall, 2009, p. 43–63.
- ⁸⁹ *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Liber decimus et undecimus 1406–1412*, Warszawa, 1997, p. 102–103.
- ⁹⁰ Ten pat, p. 88.

KAIP KEITĖSI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS VAKARINIŲ SIENŲ SAMPRATA XIII–XVI a.*

Vakarinių LDK sienų delimitacija XV a. antrojoje pusėje

Ruožuose, kuriuose LDK siena su Ordinu buvo tik numanoma arba jos vaidmenį atliko įsispraudusi dykra, reikėjo delimituoti „naujas“ sienas, nes sparčiai plėtėsi vidinė kolonizacija. 1451 m. Ragainės komtūras laiške Ordino magistrui rašė, kad patikrintos sienos su LDK: *Ouch als euwir gnade begerende ist von der grenitczen czwischen Littowen und dissem lande, also hebe ich semlich grenitcz lassn besehen und vorneme, das die leytszleuthe usz Littowen gereitt uff der grenitcz gewest seyn und haben sie besehen, sunder sie haben nicht neuwes geschelmet addir geczeichnet aldo [...] von der Serewintha an bis uff die Memellishe grenitcze und vordan ging der kompthur von de Memell, [...] mit en bis an die see. [...] Do vurte wir sie uff die rechte grenitcze widder und weyszten en aldo herczoges Witoldis czeichen und unseres Ordens czeichen in alden eychen und andern bomen.*¹

Ypač aršiai diskutuota dėl LDK sienų su Livonija suderinimo.² Pasieniuose kildavo vis daugiau nesutarimų, pavyzdžiui, 1446 m. laiške Ordino didysis magistras priekaištavo Ldk Kazimierui Jogailaičiui, esą puldinėjami Livonijos pasienio gyventojai.³ Yra žinoma, kad 1451 m. birželio 22 d. LDK valdovas įgaliojo Polocko seniūną Andrių Sakaitį atriboti sieną su Livonija.⁴

1473 m. Kurcume LDK ir Livonija sudarė pirmąją išskirtinai delimitacinę sutartį dėl sienų.⁵ Apraše neminimi „ankstesnės“ delimitacijos „seni ženklai“ ir tai atskleidžia jos „naujumą“. Nuo pelkėto Kurcumo ežero siena, pažen-

klinta kapčiais, driekėsi per dykrą iki Nemunėlio, kol į jį įteka Mūša, pro Bauskės pilies apygardos ribas, toliau Mūšos upe pro Komodros kalną iki Viešvilės (*Weyschwiski*) ir Šventąja iki jūros. Žymint sieną, minimos pasienio gyvenvietės, keliai, naudojami sukurti ženklai: kapčiai – sukasti kalneliai, išrėžti ir iškalti ženklai, netoli Bauskės pilies iškastas griovys ir pastatytas tiltelis,⁶ atlikti matavimai: *descendendo usque ad unum milliarem directe, ita quod circa castrum Bawsko in duobus milliaribus remaneat.*⁷ Žymėjimas ypač detalus, nurodoma: *quia tamen difficilis erat nobis aut nostris mittendum transitum.*⁸

Akivaizdu, kad pasienyje stiprėjo vidinė kolonizacija, nes dar būta atkarpų, dėl kurių nesusitarta tarpvalstybiiniu lygmeniu. Nustatant sieną, iš LDK pusės dalyvavo Radvila Astikaitis, todėl ilgainiui ją imta vadinti *Radvilų siena, senąja Radvilų siena.*⁹ Bet ir nustačius sienas, jų „linijos“ vis tiek nebūdavo nepajudinamos. XV a. pabaigoje įsibėgėjus vidinei kolonizacijai, dar neužimtose pasienio dykrose vis dažniau kildavo gyventojų konfliktai. Pasak Zenono Ivinskio, plataus masto susirašinėjimas su Ordino magistru dėl sienų vyko nuo 1481 m., nes žemaičiai nuolat jas pažeisdavo, o 1489 m. net pakeitė.¹⁰

XV a. antrojoje pusėje imta detaliau derinti ir taisyti sienas, nustatytas Ldk Vytauto laikais. Tą daryti vertė LDK vidinė kolonizacija, besiplečianti valstybinių sienų kryptimi – buvo užimami vis nauji „pasienio“ ruožai. Būtent todėl sienų ženklinimui imta plačiau naudoti dirbtinius ženklus – siekta pasienio gyventojus kuo aiškiau atskirti vienus nuo kitų.

* Tęsinys iš KB nr. 3. Pabaiga

„Nusistovėjusi linija“: LDK vakarinės sienos XVI a.

XVI a. pirmojoje pusėje prasidėjo nauja delimitacinių procesų banga, iš esmės įtvirtinusi vakarines LDK sienas. Jos buvo daugiausia atnaujinamos ir taisomos. 1529 m. atnaujintoji LDK ir Prūsijos siena,¹¹ paženklinta geografinių objektų „grandimi“, dar šiek tiek priminė 1422 m. delimitaciją. Siekiant kuo aiškiau delimituoti, ypač šalia gyvenamosios teritorijos – Klaipėdos pilies apygardos, siena buvo išmatuota myliomis.¹² Tą pačią sieną šalys dar kartą atnaujino 1532 m., tada ji jau vadinta „senąja“.¹³ Renovavimo akte ištiesai minimi pasienio kaimai (*А отъ Кзолубовъ до села до Миколойква, тое село маете приѹти на полы, а отъ Миколойква до Высокого*¹⁴), kurių ribos vietomis išmatuotos ir įteisintos kaip valstybių siena.¹⁵ Specifinių sienos ženklų kūrimas neaprašytas, tam tikslui buvo pritaikyti privačių valdų riboženkliai. Taigi atsirado valstybių sienos „linija“, „nubrėžta“ vidinės kolonizacijos.

Tokiu pačiu pagrindu XVI a. buvo suderinta LDK siena su Lenkija. Karaliui priklausiusias dykras, pavyzdžiui, Palenkėje, irgi bandyta nelegaliai kolonizuoti. 1536 m. dėl Bielsko dykrų – natūrinio riboženklio, skyrusio Lenkiją nuo LDK, netgi kilo Jono Radvilos¹⁶ konfliktas su karališkąja šeima. Sprendžiant ginčą, buvo tikslingai nustatyta siena.¹⁷ Kam kokia teritorija priklausys, lėmė Vytauto laikų sienos ir LDK valdovų medžioklės plotai.¹⁸ Sienos aprašas rodo, kad specialūs ženklai dykroje nebuvo statomi, apsiribota geografinių objektų išvardijimu.¹⁹ O apgyventuose pasieniuose atlikti kruopštūs matavimai: *отъ Кмитовки отъ Шпакова две мили, отъ Левонева млына и отъ Богушова три мили, отъ Быстрого ставу, отъ Нерешили пять миль*.²⁰

1542 m. tikrindami LDK ir Livonijos sieną, pareigūnai naudojo pasienio gyventojų, *сенų жтониų* ir žemvaldžių liudijimais: *так тые люди Псковскии повелили перед нами иж томъ местицу панъ Радивил хлеба ель как тую границу чиниль*.²¹ Tuo buvo suinteresuoti ir pasienio gyventojai, todėl jie net patys savarankiškai matavo sienos ruožus.²² Itin dažnai minimos Vytauto laikų sienos: *а мы вси по тымъ границы за дедовъ и отцовъ нашихи сами вечно держали [...] от Двины речки аж до границъ Псковских до речки Рубанинь по границу*

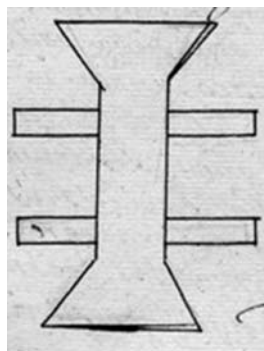
*великого князя Витовтову а по Витовте по границу Радивилу.*²³ Tuo žmonės pabrėždavo, kad siena, prie kurios jie gyvena, nustatyta valdovo, o ne atsiradusi dėl nelegalios kolonizacijos, skverbiantis į žemes, priklausančias kitai šaliai. Kad būta ir tokių dalykų, rodo gyventojų skundai: *какъ долго и шыроко немцы забрали земли*,²⁴ *зверь ловили и рыбу ловили*.²⁵ 1543 m. Prūsijos hercogas rašė Simno seniūnui, esą Įsruties pareigūnas jam pranešęs, kad Simno seniūnijos gyventojai braunasi į Prūsijos žemes, taip pakeisdami, t. y. „pastumdami“, valstybės sieną, kurią atitiko „įsispraudusi“ miškinga vietovė, bet jie ten nutiesę kelią, per upę pastatę tiltą, o riboženklus sugadinę: *praeterea procerissimam arborem apud Matlaucken, in qua signum limitum ascriptum fuit, deiicere*.²⁶ Prašyta nedelsiant sustabdyti savivalę.

Pasienio gyventojai rūpinosi, kad delimitacija nepridarytų jiems teritorinių nuostolių. Tai buvę itin aktualu, nes 1546 m. žymint Lenkijos ir LDK sieną beveik visa „linija“ sutapo su valstiečių ir žemvaldžių privačių žemių ribomis,²⁷ tik dalį teritorijų skyrė „įsispraudusios“ natūrinės sienos, pavyzdžiui, pelkės: *И надъ тымъ же балотамъ оказали намъ конецъ, и менуючи, яко бы тотъ конецъ мель быти граничный*.²⁸ Pasitaikydavo, kad sienos ženklintojai tikslingai kolonizuodavo pasienius, pavyzdžiui, taip atsitiko 1542 m. tikrinant LDK ir Livonijos sieną (*на нуцах асожонных*).²⁹ Taip iš anksto būdavo užkertamas kelias nelegaliai „stumdyti“ sienas ir kilti konfliktams tarp pasienio gyventojų.

Dėl minėtų priežasčių, formuojantis linijinei valstybės sienai, keitėsi ir jos žymėjimo būdas. Iki tol delimitaciniuose aktuose, sienų aprašymuose pagrindiniais žymenimis buvo laikomi geografiniai objektai, sukasti žemės kauburėliai, ženklai, išskaptuoti akmenyse ir medžiuose, kartais užkardos ar grioviai, o XVI a. aktuose jau minimi dirbtiniai ženklai, jų ypač gausu apgyventose pasienio vietose. 1541 m. atnaujinant LDK ir Livonijos sieną, riboženkliai buvo suregistruoti: *Sextus decimus scopulus positus est in merica quadam. Decimum octavum posuitus circa rubum*;³⁰ *ad ponticulum, qui est in via, qua vadunt ad Nobile Strumborg*.³¹ Aprašytos vietovių, supančių ženklus, ypatybės: *Septimus posuimus similiter in prato ad quercum combustam, ubi iussimus fieri foveam carboni-*

bus, & lapidibus repletam; [...] posuimus ad truncum quercinum; [...] scopulum fecimus fieri inter duas quercus.³² Anksčiau miškuose dažniausiai būdavo ženklinti medžiai, o XVI a. pradėta statyti stulpus (*collem posuimus*).³³ Jau nebeapsiribojama vienu, visiems bendru ženklu: *три копы насыпаны, одна немецкая, а другая псковская, а третья полоцкая*;³⁴ *три сосны наши паны, одна немецкая, а другая псковская, а третья полоцкая*.³⁵ Tai rodo racionalesnį teritorijos tvarkymą. Valstybės sienomis rūpinosi įvairios socialinės grupės,³⁶ jų stabilumu buvo suinteresuoti ir pasienio gyventojai. 1545 m. atnaujinant Lietuvos ir Prūsijos sieną,³⁷ ginčytinas ruožas išmatuotas virvėmis (*funiculus*), tas pats būdas taikytas ir 1546 m. nustatant LDK sieną su Lenkija.³⁸

XV a. vidurio dokumentuose minimi Vytauto ženklai, įrėžti medžiuose, o XVI a. delimitacijos aprašo specifinius, sudėtingus sienų ženklus. 1529 m. buvo atnaujinta Livonijos ir LDK siena: *od Włości Braclawskiey poczawszy od Dźwiny rzeki, od Kamienia, który leży w Dźwinie rzece z napisem Ruskim, a wyrobiony iest na kształt kobyły*³⁹ – iškirsti žodiniai įrašai. 1545 m. LDK ir Livonijos sienos patikrinimo dokumente aprašyta daug įdomių sienos ženklų (iš vokiečių pusės). Dažnai minimi kryžiais paženklinėti akmenys: *ad lapidem in quo alim crucis signum fuit; ad lapidem in medio fluvio positum Rowde vocatum*.⁴⁰ Dokumente raštininko nupieštas ženklas – *ad talem signaturtam* ✱.⁴¹ Drūkšių ežero Stelzen saloje buvo pastatytas akmeninis postamentas su kryžiais: *ad lacum Druxten, per lacum ad parvam insultam in eodem lacu sitam Stelzen nuncupatam, in cujus crepidine positum est magnum Saxum in quo crucis signum*.⁴² Dar vienas raštininko nupieštas ženklas buvo dvigubo kryžiaus kolona (žr. 1, 2 iliustracijas).

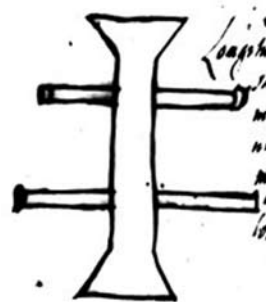
1545 m. LDK ir Livonijos sienos riboženklis⁴³

Šis ženklas iškaltas dideliame akmens statinyje prie Pergats upės, kuri buvo Dauguvos intakas: *Longitudo hujus X saxo incisae est quinque palmorum lineae transversa superiori duos*

habet palmas non ita magnos interior intidem duos palmas cum longitudine media unius digiti.⁴⁴

Kiti dažnai minimi įspūdingesni riboženkliai buvo įvairūs kalnai arba net kalnų kompleksai: *directe ad montem Lincowe cui templum est inaedificatum et subjacet oppidum idem nomen a monte Soiritum [...] ad alium montem Krollkalne qui a priore per quadrantem miliaris dictas [...] ad tertium montem Pillaten nuncupatum*.⁴⁵ Reikia manyti, tai buvo archajinės gyvenvietės liekanos.

1545 m. dokumente minimi valstybių simboliai – LDK Vytis ir Livonijos Kryžiai: *ad lapidem Kabulakmen vocatum. Huic olim in sculptum fuit equus quod set signum Lithuaniae* [išskirta mano, – T. Č.] *et duo cruces Livoniae*, kuriuos buvo sugadinęs bajoras Mykolas Kvalkūnas (*Nicolaus Kwalchuen*)

1545 m. LDK ir Livonijos sienos riboženklis⁴⁶

ir kaimo gyventojas Vaitkus Punsila (*Voitkusch Punsila*).⁴⁷ 1545 m. sienos su Prūsija ženklas buvo: *columnam de muro lateritio esse erectam et positam, inter scopulum terreum, ac flumen ipsum Lek, in ipsaque calumna, infixa sunt arma versus meridiem sculpta in lapide magni ducatus Lithuaniae, equus album cum sessore armato, a parte dextra; a sinistra vero aquilla nigra cum corona inaurata in collo, in pectore literam S sculptam habens*.⁴⁸ Iškalta nemažai ir žodinių įrašų.⁴⁹

Tokie riboženkliai galutinai išskyrė valstybės sieną iš bendros ženklinimo sistemos (privačių ribų žymėjimo), „simbolizuodami“, kad susiklostė nauja valstybės teritorijos samprata. Valstybės sienos ir vėlesniais laikais buvo atnaujinamos, derinamos.⁵⁰ 1564–1566 m. LDK įgyvendinus teisminę-administracinę reformą, valstybės teritorija buvo padalyta į vaivadijas ir pavietus.⁵¹ Naujosios administracinių vienetų ribos sutapdavo su valstybės sienomis. Atsirado papildomos galimybės kontroliuoti valstybės sienų „linijas“, nes vietos pareigūnai rūpindavosi ir valstybės sienų priežiūra.

1. Delimitaciniai terminai senosiomis kalbomis buvo daugiaprasmiai, išreiškiantys sienos kaip objekto ir sienos kaip ženklo sampratą. Vartojami daugiskaita, jie aprėpė valstybės sienos atkarpų, paženklintų riboženkliais, visumą.

2. Vokiečių ordinas, atsikėlęs į Pabaltijį XIII a., kūrė valstybę ir rūpinosi jos sienomis. Aprašai rodo, kad teritorijos dažnai atitikdavo „senąsias“ archajinių žemių ribas. Savus plotus nuo svetimų skirdavo „įsispraudę“ stambūs geografiniai objektai – miškų masyvai, pelkės, vandens telkiniai. Specialiai sukurti riboženkliai minimi retai, kiek daugiau jų pasitaikydavo apgyventose pasienio vietose. Analogiškai LDK, susiformavusi XIII–XIV a., archajinių žemių konglomeratą atskyrė sienomis nuo kitų teritorijų.

3. XIV a. LDK sienos buvo įteisintos tarpvalstybinėmis sutartimis. Karai ir taikos sutartys įpareigojo nustatyti konkrečių teritorijų priklausomybę. Susiklostė politinė valstybės teritorijos samprata, įtvirtinta delimitacijos procesų. 1338 m. pagal LDK ir Ordino (Livonijoje) taikos ir prekybos sutartį išskirtas teritorinis „taikos ruožas“ (jam priklausė daug smulkesnių žemių), „laikiniai“ atstojęs suderintą šalių „sieną“ (panašus „taikos ruožas“ minimas ir 1367 m. sutartyje). 1358 m. suderinta LDK ir Mazovijos siena buvo pažymėta geografinių objektų gairėmis ir dirbtiniais ženklais – *gades*. 1379 m. Ordino ir LDK sutartyje aprašytas „taikos ruožas“, teritorijos pasidalytos pagal nuo seno susiklosčiusią gyvenviečių struktūrą. Kai Jogaila 1382 m. padovanojo Ordinui žemaičius iki Dubysos, nauja „siena“ imta laikyti upė.

4. Pagal 1398 m. Salyno amžinosios taikos tarp LDK ir Ordino sutartį nustatyta „nauja“ siena buvo tarpvalstybinės politikos padarinys. Tikslinga sienos „linija“ liudijo įsitvirtinusią LDK teritorijos sampratą ir valdžios santykį su teritorija. 1420 m. LDK ir Ordino sienų projekte minimas matavimas myliomis, nes įgavo vertę net smulkūs teritoriniai vienetai. Politiniai interesai vertė preciziškai „administruoti“ valstybės teritoriją. Pagal 1422 m. Melno amžinosios taikos sutartį Žemaitija atiteko LDK, buvo nustatytos sienos su Ordinui. „Liniją“ atitiko geografinių objektų gairės, kai kur siena matuota myliomis. Ilgainiui sienos buvo taisomos.

1426 m. išmatuota myliomis ir suderinta LDK sienos su Livonija atkarpa išsiskyrė dirbtinių ženklų gausa – tai kryžiais pažymėti medžiai ir akmenys.

5. XV a. sienos buvo atnaujinamos, išskiriami „Vytauto ženklai“, žymėję „senas“ ir „teisingas“ sienas. Tai patvirtina, kokie svarbūs naujam teritorijų suvokimui buvo pokyčiai, įvykę Vytauto laikais. Kurcume 1473 m. LDK ir Livonija sudarė pirmąją sienų delimitacijos sutartį. Sieną pažymėta gausiais dirbtiniais riboženkliais – supilti žemių kauburėliai, ažuoluose išskaptuoti kryžiai, netoli Bauskės pilies iškastas griovys, nes LDK stiprėjo vidinė kolonizacija, „pasieniuose“ būdavo užimama vis daugiau plotų.

6. XVI a. LDK sienos buvo atnaujinamos, siekiant sustiprinti pasienio gyventojų kontrolę. Neretai sienų tikrintojai „tuščiuose“ pasieniuose tikslingai įkurdindavo valstiečius. Lokalizuojant sienas, remtasi pasienio gyventojų apklausomis, liudytojais ypač dažnai minėdavo „Vytauto sienas“. Daugeliu atvejų valstybių sienos įtvirtindavo ir privačių valdų ribas. Sienų ženklinimas „ištobulėjo“ – riboženkliai būdavo registruojami ir tiksliai aprašomi. 1545 m. pastatytas riboženklis tarp LDK ir Prūsijos – stulpas su valstybių herbais ir įrašais įtvirtino valstybės sieną, išskirdamas ją iš bendros ribų ženklinimo sistemos. ■

¹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz: Ordensbriefarchiv OBA 10789 (1451 m.), dėkoju prof. dr. Rimvydui Petrauskui už paskolintus išrašus iš šio archyvo.

² Žr. T. Čelkis, D. Antanavičius, 1545 metų Livonijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos patikrinimas (Livonijos pareigūnų ataskaita), in: Lietuvos istorijos studijos, t. 27. 2011, p. 164–168.

³ Skarbiec diplomatów, t. 2, nr. 1814, s. 181 (1446 m.).

⁴ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1. Parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 1998, nr. 13, p. 25 (1451 m.).

⁵ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5, nr. 125, p. 235–238 (1473 m.). Originalo pergamentas saugomas: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 6–49. Apie šią sutartį žr. Z. Wojtkowiak, Północna granica Litwy w średniowieczu. „Limites Inter Litvaniam et Livonia“ z 1473 r., in: Poznań–Wilno. Studia historyków w roku tysiąclecia Państwa Litewskiego. Ed. Z. Wojtkowiak, Poznań, 2010, s. 213–270.

- ⁶ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5, nr. 125, p. 236 (1473 m.): *In primis in loco supradicto Curgun et stagno sive lacu eodem nomine nuncupato fecimus unum colliculum alias kopiec et fossatam ubi est vallis quae apparet, quasi, quidem alveus fluvialis, ubi cunstitutus est quidam ponticulum parvus per eandem vallem, et circa vallem transeundo deorsum fecimus alios colliculos, alias kopce, usque ad sylvam proxime contiguam, eodem lico Curguny in medio fecimus quaedam signa in quercubus et aliis arboribus.*
- ⁷ Ibid.
- ⁸ Ibid.
- ⁹ Pz.: Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae. Ed. M. Dogiel, t. 5, Vilnae, 1759, nr. 127, p. 215–219, nr. 128, p. 219–221 (1557 m.); Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs (toliau – LVVA), f. 554, apr. 3, byla 20, l. 16–19.
- ¹⁰ Z. Ivinskis, Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų, in: *Athenaeum*, Kaunas, 1936, t. 6, p. 112.
- ¹¹ M. Dogiel, Limites, p. 206 (1529 m.): *visum est principio renovare, & servare pro veteri observatione Limites & Terminos intrascriptos.*
- ¹² Ibid., p. 206–207.
- ¹³ MBKL (1545–1572), Книга посольская, № 15 b., c. 17 (1532 m.).
- ¹⁴ Ibid., c. 18.
- ¹⁵ Ibid., c. 17: *отъ замъку Лецкого лежить треть мили, а отъ Страдунъ две части мили.*
- ¹⁶ J. Jakubowski, Przykład zmienności granic administracyjnych na Litwie w. w. XVI, in: *Ateneum Wileński*, t. 10, Wilna, 1935, s. 161–164.
- ¹⁷ Ibid., s. 164.
- ¹⁸ Археографический сборник документов, т. 1, № 17, с. 15 (1536 m.): *Вказали тежъ и повелили мне осочники: въ реки Супряслы, где Соколдка въ Супрясло впадала, ижъ на томъ местцы, за Витолта и за Жикгимонта а за Казимира и за Александра короля, околы бывали господарскіи.*
- ¹⁹ Ibid., № 18, с. 19–22.
- ²⁰ Ibid., № 18, с. 22.
- ²¹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 560, l. 4 (1542 m.).
- ²² Ibid.
- ²³ Ibid., l. 5.
- ²⁴ Ibid., l. 1.
- ²⁵ Ibid., l. 4.
- ²⁶ Elementa ad fontium editiones, t. 60 (28), ed. *Lanckorońska C.* Romae, 1984, nr. 2274, p. 48–49 (1543 m.).
- ²⁷ Археографический сборник документов. т. 1, № 31, с. 49 (1546 m.): *тогда владникъ Воинскій, ставшы на Городищу, поведиль, ижъ то есть на той стороне речки повесть Луковскій, а тое Городище кзрунтъ есть великого князства Воинскій, и поля тые, которые суть все Воинское.*
- ²⁸ Ibid., c. 51.
- ²⁹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 560, l. 1 (1542 m.).
- ³⁰ M. Dogiel, Limites, p. 213 (1541 m.).
- ³¹ Ibid., p. 214.
- ³² Ibid., p. 212–213.
- ³³ Ibid., p. 217.
- ³⁴ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 560, l. 4 (1542 m.).
- ³⁵ Ibid., l. 18.
- ³⁶ Ibid., l. 2–3: *земли пановъ Смоленских и у границы; до старины князя Масалцки поль пары миль.* Археографический сборник документов, т. 1, № 31, с. 47 (1546 m.): *ставили шесть светковъ, шляхтичовъ, людей старыхъ.*
- ³⁷ MBKL (1545–1572), Книга посольская, № 8, с. 7 (1545 m.). Ibid., № 7, с. 6–7; 8, с. 7–8; 9, с. 8–9; 10, с. 9–11; 12, с. 12–13; 13, с. 13–14; 14, с. 14–16; 15b., с. 16–17. Taip pat žr. I. Ilarienė, *Varia Livonica: Lietuvos Metrikos Viešųjų reikalų knygos* Nr. 3 (525) sandaros ypatumai, in: *Lituania*. 2008, t. 54, nr. 4 (76), p. 1–16.
- ³⁸ Археографический сборник документов. т. 1, № 31, с. 54 (1546 m.): *промежку коруны и великого князства у тыхъ местцахъ инде на полмили, а инде на милю, а инде на версту.*
- ³⁹ M. Dogiel, Limites, p. 220 (1529 m.).
- ⁴⁰ LVVA, f. 554, apr. 3, byla 20, l. 3, 6.
- ⁴¹ Ibid., l. 3.
- ⁴² Ibid.
- ⁴³ LVVA, f. 554, apr. 3, byla 20, l. 4; 1545 m. liepos 27 d. dokumento kopija padaryta XVIII a.
- ⁴⁴ LVVA, f. 554, apr. 3, byla 20, l. 4.
- ⁴⁵ Ibid.
- ⁴⁶ Toks pat 1545 m. liepos 27 d. LDK ir Livonijos sienos aprašo su panašiu sienos ženklų dokumentas (XVIII a. nuorašas): Lietuvos Valstybės Istorijos archyvas, f. 1276, apr. 1, byla 1601, l. 1–2; iliustracija l. 2. Už nuorodą dėkoju doc. dr. Edmundui Rimšai.
- ⁴⁷ LVVA, f. 554, apr. 3, byla 20, l. 3.
- ⁴⁸ MBKL (1545–1572), Книга посольская, № 10, с. 10 (1545 m.).
- ⁴⁹ Ibid., c. 11: *Columna limitum. Carmina haec exsculpta sunt in lapide sub armis./ Quando Sigismundus patrijs Avgustvs in oris/ Primus et Albertus Machio iura dabant/ Ille Jagielonis vaeteresque binomini vrbes./ Hicque Borussorum pace regebat opes/ Haec erecta fuit moles, quae limite fines/ Signat et amborum seperat arua ducum./ Anno Domini MDXLV, mense Augusto.*
- ⁵⁰ Pz., 1584 m. balandžio 14 d. LDK ir Kuršo sienos atnaujinimo aktas: Z. Wojtkowiak, Delimitacija Litewsko–Kurlandzka z 1584 roku, in: *Lituano–Slavica Posnaniensia*, Poznań, 1989, t. 3, s. 270–276.
- ⁵¹ Литовская Метрика, т. 1, 7 книга публичныхъ дель, Русская историческая библиотека, т. 30, Юрьевъ, 1914, №. 118, с. 882–895.

DIDMEISTRIŲ AR PARAPSICHOLOGŲ DVIKOVA?

Istorinis mačas dėl pasaulio šachmatų karūnos

Lietuvos ryto publikacija skambiu pavadinimu „Sovietų melo imperijai – legendinio didmeistro V. Korčnojaus matas“ (LR, nr. 163 (6526), 2012 m. liepos 14 d.) sužadino daug prieštarų minčių. Prisiiminimai nukėlė mane į tuos tolimus 1978-uosius, kai egzotiškame Filipinų kurorte Bagijuje vyko istorinis mačas dėl pasaulio šachmatų karūnos tarp pasaulio čempiono Anatolijaus Karpovo ir pretendento į šį titulą Viktoro Korčnojaus. Mačas ir su juo susiję įvykiai, apie kuriuos ketinu čia papasakoti, tuomet kėlė didžiulį susidomėjimą ne tik Sovietų Sąjungoje, bet ir kitose šalyse.

Likimas lėmė, kad buvau tų peripetijų liudytojas...

Neapykanta, intrigos, ambicijos... Ir politika

Šachmatų arbitro maršrutai leido man net ir tais uždarais laikais išmaišyti pusę pasaulio. Teisėjau aukšto ran-

go tarptautinėse varžybose, vykau į olimpiadas, pasaulio čempionatus. Tarptautinės šachmatų federacijos (FIDE) devizą *Gens una sumus* („Mes viena šeima“), atrodė, turėtų atitikti ir tų varžybų dvasia. Tačiau visi be išimties mačiai dėl pasaulio čempiono titulo buvo susiję su intrigomis, neapykanta, nepagrįstomis ambicijomis. Psichologai dėl to neretai kaltina pačius šachmatų – pergalės, o ypač pralaimėjimo, poveikį šachmatininko emocijoms ir psichiką. Turbūt nėra kitos sporto šakos, kur pralaimėjimas ar pergalė taip paliestų žmogiškąją *ego*, taip sužlugdytų arba išaukštintų asmenybę.

...Vienoje anglų kronikoje pasakojama, kad karalius Vilhelmas I Užkariautojas, valdęs nuo 1066 iki 1087 m., žaisdamas šachmatais su Prancūzijos sosto įpėdiniu ir gavęs matą taip įsiuto, kad nesusivaldęs trenkė šachmatų lentą varžovui per galvą. Tai tapo ilgos jų tarpusavio neapykantos priežastimi.

Galbūt dėl šio istorinio epizodo ir atsirado anglų posakis: „Jeigu jūs galite į varžovo galvą sudaužyti šachmatų lentą, tai dar nereikia, kad geriau už jį žaidžiate šachmatais.“

Beje, metraštininkas pataria: „Jeigu tas, kuris pralaimėjo žaidimą šachmatais, netenka savitvardos ir užmuša (*sic!*) savo partnerį, teisianč jį būtina atsižvelgti, kokią poveikį šachmatai daro žmogaus dvasinei būsenai, ir griežtai nebausti.“

Tai, kas dėjosi per Karpovo ir Korčnojaus mačą, tiesiog galvoje netelpa.

Be išmintingojo anglų metraštininko ir dabarties psichologų išvalgų, šis mačas susijęs su dar viena aplinkybe, kaitinusia atmosferą ir didinusia įtampą. Reikalas tas, kad prieš dvejus metus, 1976-aisiais, Korčnojus, žaisdamas

Viktoras Korčnojus švenčia dvejų metų gyvenimo Vakaruose sukaktį. Pirmame plane – Petra Leverik

turnyre Olandijoje, pasiprašė politinio prieglobsčio, vėliau persikėlė gyventi į Šveicariją. Taigi SSRS piliečio, pasaulio čempiono Karpovo priešininkas, pretenduojantis į šį titulą, buvo žmogus be pilietybės ir be tėvynės. Karpovui „įsakyta“ žūtbūt nugalėti varžovą, taip šis būsiąs nubaustas už „tėvynės išdavimą“. Nepamirškime, kad Šaltasis karas buvo pačiame įkarštyje...

Mačas labiau priminė dviejų ideologijų, dviejų politinių sistemų susidūrimą. Salėje tvyrojo didžiulė įtampa, žiūrovai prie įėjimo buvo kruopščiai tikrinami, kratomi, apčiupinėjami, „peršviečiami“ metalo detektoriumi. Varžovų tarpusavio neapykanta apsikrėtė net sirgaliai. Aistras kaitino ir milžiniškas tais laikais prizinis fondas – 5 milijonai Šveicarijos frankų.

Nesusipratimai prieš mačą

Su kokia vėliava žaisti pretendentui? Korčnojus norėjo su Šveicarijos, bet organizatoriai nesutiko – jis dar neturėjo šios šalies pilietybės, ir pasiūlė baltą vėliavą su užrašu *Stateless* („Be pilietybės“). Korčnojus išsikeidė, net pagrasino, kad atsineš piratų vėliavą su kaukole ir dviem sukryžiuotais kaulais... „Sutinku“, – replikavo Karpovas. Pagaliau nuspręsta, kad pretendentas žais su FIDE vėliava.

Kokį himną atlikti Korčnojaus garbei? (Ritualas, būtinasis tokio rango varžybose.) Po trumpos diskusijos pritarta Korčnojaus pageidavimui atlikti ištrauką iš Beethoveno Devintosios simfonijos.

Supeikęs jam skirtą kėdę, Korčnojus parsiskraidino iš Londono specialų minkštakrėslių, kainavusių, kaip rašė spauda, 1300 dolerių.

Su koku laikrodžiu žaisti? Karpovas pasirinko *Garde* markės šachmatų laikrodį. Iš pradžių su tuo sutiko ir Korčnojus. Bet netikėtai pareiškė protestą jo komandos vadovė Petra Leverik: tuos laikrodžius gamina komunistinė VDR. Vyriausiasis arbitras Lotharas Schmidas primygtinai siūlė VFR gamybos *Kofman* markės laikrodį, bet dabar užsispyrė pasaulio čempionas, kategoriškai atsisakydamas žaisti su šiuo

Filipinų prezidentas Ferdinandas Marcosas oficialiai atidaro mačą

laikrodžiu. Be to, Bagijuje *Kofmanas* buvo tik vienas, be rezervo. O tai neleistina. Schmidas užtikrino, kad tuoj bus pristatyta dar keletas tokių laikrodžių, bet jie taip ir nepasirodė. Arbitras vis dėlto nusprendė traukti burtus: pakviestas apsaugos policininkas ištraukė raštelį *Garde*.

Dabar tokie „apsistumdymai“ kelia šypsena. Tačiau tada viską labai rimtai svarstė autoritetinga tarptautinė žiuri: teisininkas iš Singapūro Limas Kokas Annas, JAV šachmatų federacijos vadovas Edvardas Edmondsonas, bulgarų didmeistris Andrejus Malčevas, abiejų žaidėjų atstovai – Petra Leverik ir Viktoras Baturinskis.

Mačo atidarymo išvakarėse įvyko karinis paradas, kurį surengė netoli Bagijo esanti Filipinų karo akademija. Karpovas ir akademijos viršininkas generolas Kanapis važiavo atviru automobiliu, sveikindami išsirikiavusius kariūnus, kurių uniforma priminė Napoleono armijos aprangą.

Tai buvo turbūt pirmas atvejis istorijoje, kai pasaulio šachmatų čempionas priėmė karinį paradą.

Mačas įsibėgėja lėtai

Liepos 17 dieną įvyko iškilmingas atidarymas. Sveikinimo kalbas pasakė Filipinų prezidentas Ferdinandas Marcosas, FIDE prezidentas Maxas Euwe, Filipinų šach-

matų federacijos vadovas Federikas Morenas. Bagijomeras Luisas Lardizabalis sveikinimo kalboje Sovietų Sąjungą kažkodėl pavadino Jungtinėmis Rusijos Valstijomis, už tai buvo prezidento Marcosso pabartas. Karo akademijos orkestras atliko Filipinų himną, po to, kaip ir buvo sutarta, – ištrauką iš Beethoveno 9-osios simfonijos, o vietoj SSRS himno nuskambėjo... „Internacionalas“! Korčnojus ir Leverik demonstratyviai atsisdėjo, nors visi kiti, nesuprasdami, kas čia vyksta, stovėjo.

Kitą dieną buvo žaidžiama pirmoji partija.

Reglamentas negailestingas – žaisti iki šešių pergalių. Mačas galėjo tęstis ir mėnesį, ir du, net penkis... Niekas nesiėmė to prognozuoti. Dabar žinome, kad jis truko 93 dienas ir buvo įrašytas į Guinnesso rekordų knygą kaip ilgiausia dvikova dėl pasaulio čempiono titulo.

Pirmosios septynios partijos baigėsi taikiai. Tačiau ore jokio taikingumo nesijaučia. Ieškoma net menkiausios priežasties įžiebtai konfliktui. Štai Karpovui (per teisėją) paduodama jogurto stiklinė. Tuoj seka Korčnojaus protestas: stiklinės forma, jogurto spalva, padavimo laikas gali reikšti kodą – kokią ėjimą daryti, gal siūlyti lygiąsias ar pan. Šį klausimą, spaudos pavadintą „audra jogurto stiklinėje“, vėl labai ilgai ir nuobodžiai svarstė žiuri.

Vieną dieną Korčnojus atsinešė Geigerio skaitiklį ir pareiškė, kad salėje „iki pavojingos ribos padidėjęs radiacijos lygis“. Tai neva nustatė jo draugai. Ši naujiena ne juokais išgąsdino tiek teisėjus, tiek žiuri, tiek publiką. Iškviesti Nacionalinės atominės energetikos komisijos atstovai konstatavo, kad jokio pavojaus nėra, bet prie įėjimo į salę vis tiek įrengė metalo detektorius, kokiais tikrinami lėktuvų keleiviai.

Aštuntą partiją laimėjo Karpovas, rezultatas tapo 1:0. Kitą dieną Korčnojus atėjo žaisti užsidėjęs tamsius veidrodinius akinius ir pareiškė teisėjams, esą Karpovas jį hipnotizuoja...

Pagrindinių vaidmenų atlikėjai

Per visą mačą kirbėjo klausimas: ko siekia Korčnojus nuolatiniais konfliktais? Jeigu tai iš anksto suplanuota strategija, aišku kaip du kart du, kad jis pats sau kasa duobę, nes Karpovo išmušti iš pusiausvyros nepavyks. Kai žiuri aiškinasi konfliktus, Karpovas neda-

lyvauja, jam atstovauja komandos vadovas Baturinskis, patyręs teisininkas, tarptautinis arbitras, Maskvos Centrinio šachmatų klubo direktorius. Jei kivirčas kyla žaidimo įkarštyje, Karpovas paprasčiausiai išeina į jam skirtą kambarį, kur, jo paties teigimu, skaito knygą, o kas dedasi salėje, mato televizoriaus ekrane. Jei ginčas išsiplėsia, pavyzdžiui, per spaudos konferenciją, aiškinasi atstovas spaudai – Maskvos žurnalo 64 redaktorius Aleksandras Rošalis, čia pat visada yra vertėjas, diplomatas, beje, lietuvis kaunietis Stasys Abukauskas, Maskvos tarptautinių santykių instituto absolventas. Komandai priklauso du treneriai sekundantai – tarptautiniai didmeistrai Igoris Zaicevas ir Jurijus Balašovas, du medicinos profesoriai – terapeutas Michailas Geršanovičius ir psichologas Vladimiras Zucharis, du apsaugininkai, fizinio parengimo instruktorius, masažuotojas, virėjas, keli vietiniai aptarnaujantys asmenys...

Tokios svitos galėtų pavydėti ir Indijos maharadža...

Korčnojaus delegacija negausi: du sekundantai – anglų didmeistrai Raymondas Keene'as, Michaelas Steanas, na ir Petra Leverik. Beje, sužinojęs, kad Keene'as rašo knygą apie šį turnyrą ir nelabai palankiai nušviečia jo asmenybę, Korčnojus, mačui baigiantis, išvijo anglų didmeistrį iš savo komandos, likęs, galima sakyti, vienas „mūšio lauke“...

Dabar trumpai papasakosiu apie vadinamąją Karpovo „palaikymo komandą“, kurią sudarė visų tuometinių sovietinių respublikų atstovai – šachmatų federacijų, klubų, mokyklų vadovai, treneriai, žurnalistai, rašantys šachmatų tematika, Karpovo sekundantų ir kitų pagalbininkų žmonos. Aš į ją patekau kaip Lietuvos SSR šachmatų federacijos prezidentas, man pavedė ir grupės vadovo pareigas.

„Raudonosios armijos desantas“, „Karpovas išsikviečia pastiprinimą“ – tokios ir panašios antraštės mirgėjo laikraščiuose po mūsų atvykimo. Beje, reportažai apie mačą buvo spausdinami ne sporto skyreliuose, o politinių įvykių puslapiuose.

Žurnalistai turistams iš SSRS skyrė daug dėmesio. Negalėdami prieiti prie žaidėjų (nei Karpovas, nei Korčnojus viešumoje nesirodė), jie stengėsi visas „pa-

slaptis“ išgauti iš mūsų: „Ar tiesa, kad parapsichologas Zucharis telepatijos būdu siunčia nurodymus Karpovui, kokius ėjimus daryti?“ (Profesorius Zucharis visiškai nemokėjo žaisti šachmatais.) „Ar tikrai prieš kiekvieną partiją Karpovas užhipnotizuojamas?“ „Ar gali būti, kad Karpovas valgo iš auksinių indų?“

Vieną dieną, kai vaikštinėjau po miestą, kažkoks jaunuolis, prikišęs mikrofoną, paklausė: „Kodėl tokia didelė rusų turistų grupė atvyko į Bagiją? Ko galima iš jos laukti?“ Iš pradžių nesumojau, ką atsakyti. Pasi-
domėjau, iš kokios jis šalies. „Iš Argentinos“, – atsakė. Tada paklausiau, kiek turistų iš Argentinos nuvyktų į Braziliją, jeigu ten žaistų Argentinos ir Brazilijos futbolo komandos? „Manau, keletas tūkstančių“, – atsakė jis. „Taigi, o mūsų tik trisdešimt, nors SSRS šachmatai ne mažiau populiarūs negu futbolas Argentinoje...“

Sykį apie antrą valandą nakties man į numerį pakambino Karpovas ir pakvietė užėti. Kol nusigavau iki jo apartamentų vienuoliktame viešbučio aukšte, teko įveikti tris policijos kontrolės postus, specialiose knygo-se nurodyti duomenis iš asmens dokumento, atėjimo ir išėjimo laiką. Karpovo kambaryje buvo Michailas Talis, Baturinskis, Zaicevas. Ką tik per televiziją jie matė reportažą, kaip viena mūsų grupės narė į žurnalisto klausimą: „Koks jūsų tokios gausios „palaikymo“ komandos atvykimo tikslas?“ atsakiusi: „Mes atvykome padėti Karpovui laimėti mačą.“ – „Taigi, kaip matome, Korčnojui tenka kovoti ne tik prieš Karpovą, bet prieš visą raudonąją armiją!“ – padaręs išvadą žurnalistas.

„Reikėtų vengti tokių interviu, – nurodė pasaulio čempionas, – kad ir ką jūs sakytumėt, jie vis tiek interpretuos savaip...“

Mačo vyriausiasis teisėjas Lotharas Schmidas (VFR) duoda startą varžyboms

Parapsichologija, telepatija, hipnozė

Per visą mačą dauguma konfliktų buvo susiję su telepatija – „psichinėmis srovėmis“, hipnotiniais „fluidais“, kuriuos neva visą laiką tekdavę atremti Korčnojui. Nurodytas ir šių galių skleidimo židinys – Zucharis iš Karpovo komandos, ilgainiui taip išgarsėjęs, kad spauda dėl palyginti nuobodžios žaidimo tėkmės – dauguma partijų baigdavosi lygiosiomis, ėmė aprašinėti vien šio psichologo elgesį, ką jis daro, ką valgo ir pan.

Norėčiau kiek plačiau pristatyti paslaptįingąjį profesorių.

Vladimiras Zucharis, baigęs Leningrado medicinos akademiją, kurį laiką tyrinėjo parapsichologijos reiškinius, „juodąją ir baltąją“ magiją, anuomet madingą „hipnopediją“, kai žmonės gali miegodami mokytis, pavyzdžiui, užsienio kalbų, gilinosi į telepatiją, kai mintys perduodamos per atstumą. Šiais klausimais apgynė daktaro disertaciją. Vėliau buvo pakviestas dirbti su kosmonautais.

Parapsichologija – sudėtinga sritis, dėl jos galių diskutuojama jau daugelį amžių. Ja domisi įvairių profe-

sijų žmonės – politikai, mokslininkai, gydytojai, psichologai, filosofai... Visi pripažįsta didžiulį hipnozės poveikį žmogaus psichikai. Praėjusio amžiaus 6-ajame dešimtmetyje buvo rašoma apie eksperimentus, atliekamus Sovietų Sąjungoje: žmonėms buvo įteigiama, kad jie yra, pavyzdžiui, garsūs dailininkai, ir tie, kurie niekada nebuvo laikę teptuko, sukurdamo gana nepras-tus paveikslus! Pasaulio eksčempionas Michailas Talis pasakojo apie eksperimentą, kuriame dalyvavo pats. Jo priešininkui, labai vidutiniško pajėgumo šachmatininkui, buvo įteigta, neva jis yra genialus amerikiečių šachmatininkas Paulas Morphy's. Taliui teko nemažai paprakaituoti, kol pasiekė lygiąsias, žaisdamas su „naujuoju genijumi“!

Taigi hipnozės, įtaigos poveikis akivaizdus. Neabejoju, kad Zucharis viešbutyje atlikdavo Karpovui hipnozės seansus, bent jau gydymas jį nuo baimės nemigos, apie kurią visi žinojome.

Ar griebtasi ir telepatijos – minčių perdavimo per atstumą?

Korčnojus nuo pat mačo pradžios skundėsi, kad kažkokios išorinės jėgos trukdo jam susikaupti. Per ketvirtą partiją Korčnojus pastebėjo Zucharį: „Salėje pasirodė keistas subjektas! Jis sėdėjo ketvirtoje eilėje, įdėmiai žiūrėjo į mane, stengdamasis – nesėkmingai! – atkreipti mano dėmesį. Neginčytinas buvo ir jo ryšys su Karpovu. Apskritai jis sėdėjo visas penkias valandas nejudėdamas, vienoje vietoje (jo ištvermės galėtų pavydėti net robotas!), bet tais momentais, kai ateidavo eilė daryti ėjimą Karpovui, tiesiog suakmenėdavo. Galima buvo jausti milžinišką šio žmogaus minties darbą! Subjektas man nepatiko. Aš paprašiau frau Leverik atkreipti į jį dėmesį, pagal galimybes nepalikti jo vieno salėje. Pabandžiau šį klausimą iškelti per mačo apeliacinės žiuri posėdį, kad išsiaiškintų, kas tas asmuo, ir pasodintų atokiau nuo scenos. Bet mano bandymas baigėsi nesėkme“, – rašo Korčnojus knygoje „Antišachmatai“. Bet jis puikiai pažinojo tą „subjektą“ – kai gyveno Maskvoje, profesorius Zucharis psichologines paslaugas teikė ir jam.

Vis dėlto apeliacinės žiuri nariai nesiryžo pripažinti, kad žmogus per atstumą gali daryti poveikį kitam žmogui. Matyt, nebuvo girdėję apie garsųjį Wolfą Messingą, telepa-

tą, hipnotizuotoją, aiškiaregį, beje, vos prieš keletą metų – 1974-aisiais mirusį Maskvoje.

Frau Leverik, apsiginklavusi binokliu, pradėjo įdėmiai spoksoti Karpovui į tarpuakį... Bet mačo rezultatas vis tiek šoktelėjo iki 4:1 Karpovo naudai.

Korčnojaus proveržis

Pretendentas, matyt, nusprendė žaisti *va bank*, kalbu ne apie šachmatų lentą, bet apie žiūrovų salę. Paėmęs pertraukėlę, išvyko į Manilą, kur surengė spaudos konferenciją, kategoriškai reikalaudamas arba išvaryti psichologą Zucharį iš salės, arba ant scenos įrengti stiklinį veidrodinį gaubtą, kad žaidėjai nematytų žiūrovų, o šie vis tiek galėtų stebėti žaidimą. „Antraip susikraunu daiktus ir važiuoju namo!“ – pagrasino Korčnojus.

Vėliau Baturinskis sakė: „Kilo nemaža pagunda nedaryti jokių nuolaidų. Juk jeigu Korčnojus nutrauktų mačą, laimėtoju būtų paskelbtas Karpovas, ir tuo viskas baigtųsi. Tačiau tokiam scenarijui pasipriešino Karpovas, nenorėjęs, kad pasaulio čempiono titulas antrą kartą jam atitektų be kovos.“ (Pirmą kartą tai įvyko 1975 m., nes pasaulio čempionas amerikietis Robertas Fischeris atsisakė žaisti su pretendentu į šį titulą Karpovu.)

Karpovas neprieštarauja, kad Zucharis persėstų į paskutinę salės eilę, Korčnojus sutinka nusiimti veidrodinius akinius.

Žaidimas vyksta toliau.

Iš Izraelio atvyksta kažkoks paslaptingas piliėtis. Mus pasiekia žinia, kad tai garsus parapsichologas. Zucharį jis vadina „kolega“ ir elgiasi taip, tartum būtų vyriausiasis mačo organizatorius. Leverik užtvindo salę vietiniais „parapsichologais“. Viena jų grupė – tai Manilos universiteto Psichologijos fakulteto studentės, kurias „parapsichologijos“ paslapčių moko profesorius Bulatao (jis irgi yra čia). Niekas iš šios kompanijos nežaidžia šachmatais, jie tiktai kuria ir skleidžia, kaip pareiškė pats Bulatao, „magnetinius“ laukus, kad Korčnojus galėtų „produktyviau mąstyti“.

Žiūrėdamas į susikaupusius, susikoncentravusius jaunųjų „parapsichologų“ veidus, prisiminiau epizodą iš savo gyvenimo. Apie 1959-uosius gastrolių į Kauną at-

vyko (regis, iš Maskvos) toks Kastelas, kuris važinėjo po Europą, demonstruodamas įvairius parapsichologijos, telepatijos ir hipnozės triukus. Afišose, kviečiančiose į jo pasirodymą, buvo cituojami įžymūs mokslininkai, akademikai, tvirtinantys, kad tai ne šarlatanizmas, o gamtos dovana. Per „spektaklį“, kuris vyko, kiek pamenu, Karininkų namuose, vienas triukas buvo toks: žiūrovai salėje už paveikslą paslėpė knygą, o Kastelui išėjus į sceną, visi privalėjome „sutartinai“ galvoti apie tą knygą ir tą vietą, kur ji paslėpta. Po keleto minučių jis pakilo nuo kėdės, nuėjo tiesiai prie paveikslą ir paėmė knygą, atseit perskaitęs mūsų mintis...

Šį epizodą prisiminiau Bagijo Kongresų rūmuose, stebėdamas, kaip „sutartinai“ studentės „siunčia“ signalus...

O vieną dieną salėje pamatėme spalvingai apsirengusių jaunuolių būrį. Moterys vilkėjo ilgomis iki žemės suknelėmis, vyrai – baltais drabužiais su raudonomis čalmomis ant galvų. Pasirodo, tai buvo religinės sekto *Ananda Margā* nariai. Du jos lyderiai už Indijos diplomato nužudymą nuteisti po 17 metų kalėti, bet, sumokėję didžiulį užstatą, laikinai, kol nagrinėjama apeliacinė byla, paleisti į laisvę. Abu lotoso poza sėdėjo netoli scenos.

Staiga žiūriu ir savo akimis netikiu: mano kaimynas maskvietis rašytojas Aleksandras Kiknadzė išsiima fotoaparata ir keliskart spragtelį, nors tą daryti griežtai draudžiama... Jauna graži policininkė su kerinčia šypsena tuoj pat išdygo priešais mus, paėmė fotoaparata, o „nusikaltėlių“ išsivedė iš salės. Tas grįžo susinervinęs po poros valandų ir piktinosi: „Jie išardė mano fotoaparata iki paskutinio varžtelių... Ieškojo lazerio...“

Nežinia, kas lėmė, gal hipnozė su telepatija ir parapsichologija, bet po keleto dienų mačo rezultatas nuo 4:1 pašoko iki 5:5! Kitaip tariant, Korčnojus laimėjo 4 partijas, o Karpovas – vos vieną...

Korčnojaus stovykla džiūgauja. Visi tiki galutine jo pergale.

Karpovo pusėje nuvilnija panikos bangelės: kas atsitiko?

Viešbutyje iki vėlaus vakaro analizuojame sužaistas partijas. Ginčijamės. Rašytojas Kiknadzė įrodinėja, esą dėl visko kalti bioritmai, tomis dienomis buvę nepalankūs Karpovui. Kiti mano, kad pasaulio čempionas „įkrito“ į psichologinę duobę. Esant rezultatui 5:2, kai iki

galutinės pergalės trūko vienai vieno taško, jis praradęs budrumą, pasipylė klaidos. Štai čia ir turėjęs padirbėti profesorius Zucharis. „Ką jis veikia, kur jis dinga?“ – piktinosi kai kurie. Bet Zucharis sėdėjo salės gale...

Lemtinga pertrauka

Karpovo komanda nusprendė prašyti keleto dienų pertraukos, kad pailsėtų nuo permainingos dvikovos. Karpovas su kosmonautu Vitalijum Sevastjanovu (jis buvo SSRS šachmatų federacijos prezidentas) išvyko į Manilą pasižiūrėti pasaulio krepšinio čempionato finalinių rungtynių tarp SSRS ir Jugoslavijos rinktinių.

Bagijuje pliaupė lietus, lydimas taifūnų. Filipinuose nebūna nei vasaros, nei pavasario, nei rudens. Yra tik du sezonai – liūčių ir sausros. Abu vienodai karšti. Mums kliuvo liūčių periodas, todėl nemažai laiko praleisdavome viešbutyje, prasimanydami įvairių pramogų, dažniausiai rengdavome „žaibo“ turnyrus. Vieną dieną pasaulio eksčempionas Talis pasiūlė sužaisti „aklą“ simultaną prieš 10 varžovų. Pasivaržyti su įžymiuoju didmeistriu norėjo visi, todėl teko traukti burtus. Tarp laimingųjų pakliuvau ir aš.

Žaidimas su varžovų būriu, nežiūrint į lentą, arba „aklasis“ simultanas, kaip jį paprastai vadina, – unikalūs šachmatų reiškinys, rodantis neribotas žmogaus intelekto galias. Pirmasis tam ryžosi garsus prancūzų šachmatininkas ir kompozitorius François Philidoras (1726–1795), aklaį žaidęs su 3 varžovais. Šį įvykį Denis Diderot plačiai aprašė „Enciklopedijoje, arba Aiškinamajame mokslų, menų ir amatų žodyne“.

Po to „aklieji“ turnyrai išpopuliarėjo, nuolat didėjo žaidėjų skaičius. 1858 m. amerikietis Paulas Morphy's žaidė jau su 8 varžovais. Anglas Josephas Henry's Blackburne'as (1841–1925) rekordą pad

Michailas Talis. Piešinys iš žurnalo 64

dino iki 12, o vokiečių Johannesas Hermannas Zukertortas (1842–1888) – iki 16 varžovų. Amerikietis Harry'us Nelsonas Pillsbury'us (1872–1906) žaidė su 25, austras Richardas Réti'is (1889–1929) – su 29, Aleksandras Alio-chinas (1892–1946) – su 32 varžovais. Iki šiol nesumuštas vengrų šachmatininko János Flescho (1933–1983) rekordas, pasiektas 1960 m., – 52 varžovai!

Visa tai prisiminiau, sėsdamas žaisti prieš Talį. Su-prantama, rygiotis didmeistris nesiekė jokio rekordo, jis tiesiog norėjo suteikti mums malonumą, o gal ir išban-dyti save, žaisdamas „aklai“.

Keistas jausmas apima, kai nematai savo varžovo (Talis sėdėjo kitame kambaryje), tarsi žaistum su dva-siomis. Taip ir knieti vis apsidairyti, ar aplinkui ne-skraido kokios antgamtinės būtybės, kurios fiksuoja poziciją lentoje ir praneša kam reikia... Ne, nieko nėra. Filipinietis berniukas praneša tik ėjimus, į kuriuos tuoj pat gauname atsakymus. Talis žaidžia lengvai ir greitai, tartum „blicą“. Pralaimėjau, kaip ir dar septyni mano „kolegos“. Dviem pavyko pasiekti lygiąsias.

...Iš Manilos grįžęs Karpovas buvo nusiteikęs ryžtin-gai – veržte veržėsi į mūšį. Visi nusprendėme, kad būsi-moji (32-oji) partija bus paskutinė. Taip ir įvyko. Trijų mėnesių šachmatų maratonas baigėsi rezultatu 6:5. Per mačo uždarymą Karpovui nupintas gyvų gėlių vainikas. Korčnojus ceremonijoje nedalyvavo.

Dvikova Filipinuose išliks šachmatų istorijoje kaip vienas prieštaringiausių, labiausiai įtemptų, politizuotų ir rekordiška ilgai užsitęsusių mačų. Be to, sklاندė nuo-jauta, kad šachmatams gresia pavojus iš visai nesportinės pusės... Laikas patvirtino šį spėjimą.

Post scriptum

Viename užsienio laikraštyje skaičiau įdomią istoriją: Monrealio gyventojas Sallis buvo nuolatinis hipodromo lankytojas, per kiekvienas lenktynes statydavęs stambias sumas už visiškai „neautoritetingus“, garsių titulų netu-rinčius žirgus ir visada laimėdavęs! Lenktynių organiza-toriai nusamdė policiją, kad ši pasektų laimingąjį lošėją. Paaikškėjo, kad Sallis visada užsiima vietą paskutinėje tri-būnos eilėje ir su filmavimo kamera rankose ramiausiai

stebi lenktynes. Bet vos pradeda „filmuoti“, trasoje ima dėtis nesuprantami dalykai: žirgai, sezono favoritai, laimė-ję aukščiausius prizus Niujorko, Paryžiaus ar Londono hi-podromuose, staiga ima blaškytis, stojasi piestu... O Sallio pasirinktas žirgas ramiai šuoliuoja toliau ir laimi...

Laikraščiai mirgėjo antraštėmis: „Lazeris aferisto ran-kose!“, „Sportui iškilo rimtas pavojus!“, „Reikia naujų straipsnių Baudžiamajame kodekse!“ ir pan.

Nežinau, koks Sallio likimas. Tikriausiai jis buvo nu-baustas.

Bet problema liko. Išeitų, kad ir tas nedidelis inci-dentas su mano bičiulio Kiknadzės fotoaparatu kilęs ne be pagrindo.

Šachmatininkams tebekelia nerimą ir kita proble-ma – parapsichologija. Įdomu, kad apie tai prabilo pats Anatolijus Karpovas. Autobiografinėje knygoje „Mano sesuo Kaisė“, išleistoje Niujorke 1990 m., analizuoda-mas mačus, kuriuos pralaimėjo Gariui Kasparovui, pa-grindine nesėkmių priežastimi eksčempionas laiko... parapsichologiją. Atseit šįsyk „slaptosios dvasios“ veikė prieš jį: „Aš netikiu jokiomis antgamtinėmis jėgomis, – rašo Karpovas, – tačiau tikiu bloga nuotaika, kuri staiga apima pačiu netinkamiausiu momentu, kai atrodo, kad viskas jau padaryta, belikęs mažmožis, o tu pasiduodi li-kimo valiai – tegul bus, kas bus. Tikiu nuovargiu, kuris atslenka netikėtai, tartum šydu uždengdamas tave nuo galvos iki kojų, ir tu viską pradedi regėti kaip per mie-gus: viską supranti, viską įvertini, bet neturi jėgų, ką nors daryti. Per vieną partiją aš keliolika sekundžių įtemptai stengiausi prisiminti, kaip vaikšto žirgas!..“

Visų savo bėdų kaltininku jis laiko Kasparovo pa-galbininką azerbaidžanietį parapsichologą Tofiką Da-daševą. Šis „juodosios magijos“ specialistas išgarsėjo 1973 m. Prahoje, kai parapsichologų kongrese demons-travo triukus, pribloškčius net jo kolegas tiek iš Euro-pos, tiek iš Amerikos. Dadaševą imta vadinti „geriausiu pasaulyje parapsichologu“.

„Jei per mačą nebūtų buvę T. Dadaševo, G. Kasparovas nebūtų tapęs pasaulio čempionu“, – įsitikinęs Karpovas.

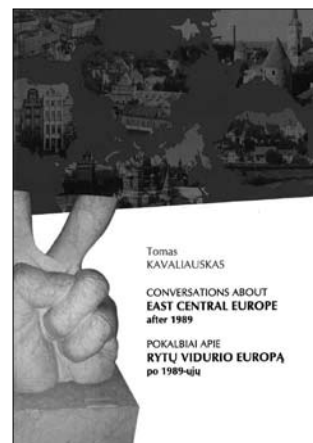
Ko gero, tikrai nebetoli tas laikas, kai pasaulio pir-menybių mačai vyks arba po stikliniu gaubtu, arba be žiūrovų... ■

Andrius MARTINKUS

BALSAI IŠ EUROPOS RYTŲ IR VIDURIO

*Tomas Kavaliauskas,
„Pokalbiai apie Rytų Vidurio Europą po 1989-ųjų“,
Vilnius, Edukologija, 2012*

Pokalbių apie Rytų Vidurio Europą“ dalyviai (bulgarų kultūros antropologas Ivaylo Ditchevas, rusų politikos filosofas, Jėilio universiteto profesorius Borisas Kapustinas, tyrinėtoja iš Tartu universiteto Maria Mälksoo, Bukarešto universiteto politinių mokslų katedros profesorius, buvęs Rumunijos prezidento patarėjas Catalinas Avramescu, Amsterdamo universiteto profesorė Anette Freyberg Inan, keletą metų gyvenusi Rumunijoje ir studijavusi tos šalies politinį klimatą, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto profesorius filosofas Gintautas Mažeikis, Varšuvos Tarptautinės kino dokumentikos akademijos direktorė Dorota Roszkowska, Norvegijos meno fondo „3,14“ tarybos pirmininkas Gøranas A. Ohldieckas) su knygos sudarytoju Tomu Kavaliausku aptaria platų temų spektrą, kuris pradeda mas nuo geopolitinių paralelių tarp Balkanų ir Baltijos regionų, o baigiamas šiuolaikinės dokumentikos aktualijomis. Antai iš pokalbio su Ditchevu sužinome, kad „tradiciškai Rumunija yra išskirtinė Prancūzijos atstovė, Bulgarija ir Serbija – Rusijos, Turkija – Didžiosios Britanijos“ (p. 127), kad jo tautiečiai „nėra religingi“

* Šių metų balandžio 5–7 dienomis Bulgarijos bažnyčiose, mečetėse ir sinagogose buvo meldžiamasi, prašant vilties ir stiprybės po šalį sukrėtusios savizudybių bangos – taip protestuota prieš skurdą ir korupciją. Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija nuolat informuoja apie susideginimus komunistinės Kinijos valdomame Tibete, tačiau susideginimų epidemija, apėmusi ES narę Bulgariją, liko nepastebėta. Tai tik vienas iš daugybės pavyzdžių, kad šiuolaikinė masinė žiniasklaida labai nevienodai vertina žmogaus gyvybę, – A.M.

(kitaip negu rusai ar rumunai)“ (p. 130). O balsas iš Lenkijos byloja priešingai: „Buvome ir esame labai religingi. Neseniai mačiau Varšuvos *Corpus Christi* procesiją dideliame moderniame rajone, kuriame gyvenu, – minioje šmėžavo ir seni, ir jauni veidai. Tiek kaimų, tiek didmiesčių bažnyčiose sekmadieniais apstu žmonių. Tikėjimas yra esminė atrama“ (pokalbis su Dorota Roszkowska, p. 207).

VDU profesorius Gintautas Mažeikis gina poziciją, kad „pasauležiūrinių ginčų ir pažiūrų susikirtimų negalima spręsti draudimais ir priežiūra“ (p. 185), o politologas iš Bukarešto Catalinas Avramescu tvirtina: „*Naujoji kairė*, kad ir ką ji reikštų, Rumunijos politikoje dabar tarsi neegzistuoja [...]. Net tie keli jauni viešieji intelektualai, kurie tvirtina esantys kairieji, nesiryžtų cituoti Bakunino ar Che Guevaros“ (p. 177). Jei tai tiesa, galėtume rekomenduoti jiems pasisemti patirties iš Lietuvos – *anarchijos.lt* adeptams tikrai nereikia pasakoti apie anarchizmo korifėjų „žygdarbius“.

Iš plataus spektro išskirsiu vieną temą, kuri, tiesą sakant, nėra aiškiai suformuluota, tačiau kurią neišvengiamai suponuoja tiek knygos pavadinimas, tiek klausimų ir atsakymų pobūdis. Ji galėtų skambėti taip: „Kokia yra virsmo, 1989–1991 m. įvykusio Vidurio Rytų Europoje, prigimtis?“ Kitaip tariant, kas iš tikrųjų įvyko, kai praėjusio amžiaus 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių sandūroje žlugo komunizmas?

Jeigu minėtą virsmą interpretuosime „gėrio“ ir „blogio“, „laisvės“ ir „vergijos“, „tiesos“ ir „melo“ kategorijų

šviesoje, ko gero, bus įmanomos trys pamatinės interpretacijos. Pirmąją grindžiami tokie dalykai kaip „sovietinės praeities nostalgija“, „rusiškasis revanšizmas“ – visa tai ypač gerai iliustruoja dabartinio Rusijos prezidento posakis, esą „tas, kuris neapgailestauja dėl SSRS subyrėjimo, neturi širdies“. Šia interpretacija vadovavosi kruvinojo 1991-ųjų sausio Vilniuje organizatoriai, pučo Maskvoje tais pačiais metais rengėjai, bausmę Lietuvos kalėjime jau atlikę SSKP Lietuvos filialo vadovai... Iš visų postkomunistinių šalių ši interpretacija vis dar bene gausia ir plačiausiai paplitusi Rusijoje, panašu, artima ji ir baltarusiams, net akademiniams jų sluoksniams: „Viena kolegė iš Minsko sakė, kad ji renkasi autoritarinį Lukašenkos režimą vietoj demokratijos, nes demokratinis valdymas atves Baltarusiją prie to, kas jau ištiko Ukrainą, – čia ji pavartojo žodį *raspad*, esą su demokratija prasidės valstybės irimas“, – teigia knygos sudarytojas (p. 192–193). Pasak filosofo Gintauto Mažeikio, tokį pasirinkimą kaip „kolegės iš Minsko“ lemia viena priežastis: „Diktatūros remiasi iliuzija, kad protas yra substancinis dalykas, dažniausiai siejamas su žmogaus smegenimis, o ne komunikacinis ir ne istorinis (atminties) fenomenas, kaip jį apibrėžia Otto Apelis, Jürgenas Habermasas, Richardas Rorty's ir daugelis kitų šiuolaikinių mokslininkų. Vedami „protingų smegenų“ prietaro, žmonės bando fetišizuoti diktatorių, patys atsisakydami galimybės spręsti savo likimą, nes bijo pasirodyti nekompetentingi, negabūs“ (p. 193).

Šie žodžiai atskleidžia antrąją pamatinę 1989–1991 m. virsmo interpretaciją, kurios kartinė sąvoka yra „išsilaisvinimas“. Didysis „išsilaisvinimo pasakojimas“ byloja, kad XX a. 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių sandūroje žlugo komunistinė „blogio imperija“, SSRS pavergtos tautos atgavo „laisvę“ ir tapo pačios atsakingos už savo likimą. Tokio požiūrio laikosi ir knygos sudarytojas. Antai kalbėdamasis su pašnekove iš Estijos, Kavaliauskas, aptaręs, kodėl išsiskyrė Baltijos šalių vadovų požiūris į 2010-ųjų gegužės 9-osios iškilmės Maskvoje (Latvijos ir Estijos prezidentai jose dalyvavo, o Lietuvos – ne), klausia: „Ar toks Estijos ir Latvijos diplomatinis elgesys nekoreguoja ir požiūrio į Ribbentropo–Molotovo slaptauosius protokolus, o gal

net savotiškai išduoda sakralią 1989-ųjų išsivadavimo iš okupacijos prasmę?“ (p. 164).

Prisipažinsiu: keliolika metų ir pats laikiausi antrosios interpretacijos, bet pastaruoju metu esu linkęs pritarti tiems europiečiams, kurie į šį virsmą žvelgia visai kitaip. Nors trečiosios pamatinės interpretacijos atstovai „Pokalbiuose...“ nepristatyti, kai kurie iš jų vis dėlto minimi, pavyzdžiui, aptariant politinės filosofijos būklę Lietuvoje, skirtingus disidentų tipus, Gegužės 9-osios suvokimą šiuolaikinėje Rusijoje. Pats knygos sudarytojas tokio pobūdžio prieštaravimus ir nesuderinamumus vadina privalumais: „Pozicijų įvairovė sukuria polifoninį dialogą. Tokiame, tarsi neužbaigtame, dialoge atsiveria galimybės atvirai interpretuoti, toliau tęsti pokalbį“ (p. 119).

Naudodamasis šia galimybe, įtraukiu į pokalbį dar vieną kitą balsą.

Nors „Pokalbiai...“ persmelkti fundamentalių prielaidų, susijusių su „išsilaisvinimo pasakojimu“, reikėtų pabrėžti (sudarytojo ir jo pašnekovų garbei), kad knygoje išvengta groteskiškiausių šio naratyvo pasireiškimų, prie kurių galėtume priskirti, pavyzdžiui, tokius valdančiojo Lietuvos elito samprotavimus: „Per visą savo istoriją Lietuva niekada nebuvo tokia saugi, kokia yra dabar.“ Arba: „Teisę emigruoti išsikovojo.“ Ko gero, labiausiai idealizuojančia gaida „išsilaisvinimo pasakojimas“ skamba balse iš Lenkijos: „Amsterdame apsigyvenau 1986-aisiais, tada tai buvo šviesos nutvieksta vieta, palyginti su pilkų tonų Varšuva. [...] Laimė, nuo 1989-ųjų viskas ėmė keistis, o kai Lenkija įstojo į ES, šiame krašte irgi nušvito saulė“ (p. 210). Tiesa, netrukus Dorota Roszkowska prisipažįsta, kad dabar, kai nuvyksta į Olandiją, ją „užplūsta keisti jausmai“: „Nuo 1989 iki 1996-ųjų gyvendama Nyderlanduose, mačiau, kaip olandai savo kepyklas užleidžia marokiečiams, daržovių parduotuves perima turkai. Gimnazijoje greta mano namų Amsterdame mokėsi tik emigrantų vaikai, nes olandų mokiniai persikraustė į elitines mokyklas. Dauguma bažnyčių užsidarė ir vėl buvo atidarytos jau kaip diskotekos arba mečetės. Dabar, kai ten grįžtu, matau, kad „mano“ kvartalas tapo musulmoniškas, parduotuvėse ir biuruose moterys dėvi galvos apdangalus.“

Nors kritiškiausiai būvį po „išsilaisvinimo“, t. y. „po 10-uju dešimtmečiu šalį nusiaubusio *liberalaus kapitalizmo*“ (p. 154–155), vertina Borisas Kapustinas iš Rusijos, bet nusivylimo nuotaikų esama ir daugiau. „Mano šalyje įtampa tarp turtingos Sofijos savivaldybės ir vadinamosios provincijos irgi daug pasako“, – Ditchevas apgailestauja, kad nyksta „solidarumas tarp nacionalinių teritorijų“ ir „tai bendra neoliberalaus pasaulio kryptis“ (p. 126–127). Pritardamas bulgarų profesoriui, norėčiau priminti Vilniaus mero nusiskundimus, kad valstybinė mokesčių politika labiausiai Lietuvoje „diskriminuoja“ vilniečius. Prisimintinas ir vienas dešinysis „politikos apžvalgininkas“, provincijos gyventojus, kurie per pastaruosius Seimo rinkimus balsavo prieš liberalus ir TS-LKD, išvadinęs „parazitais“. Šie ir daugybė kitų „fenomenų“, pavyzdžiui, iš mokesčių mokėtojų kišenės išlaikomo Lietuvos „nacionalinio transliuotojo“ giedamos odės velionei Margaret Thatcher, kuri „absurdišku, bet triumfališku karu Falklando salose [...] pirmoji privertė savo piliečius praryti visuomeninio jų valstybės pasmerkimo piliulę“ (p. 127), akivaizdžiai liudija – Lietuva užtikrintai žengia „bendra neoliberalaus pasaulio kryptimi“. Kaip ir Rumunija, kurioje „atotrūkis tarp valstybės ir visuomenės buvo ir yra didžiausia politinė problema“ (p. 175). Ši diagnozė puikiai pažįstama ir lietuviams, kurie galėtų pritarti ir apgailestavimams dėl viešųjų debatų kokybės: „Viešojo diskurso standartas subyrėjo. XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje debatus įžiebė *Filosofijos istoriją* parašęs autorius, Lévi Strausso krypties mąstytojas, o dabar žurnalistai nuolat prašo, kad pakomentuočiau gandus, paskleistus tinklaraščiuose arba per TV pokalbių šou“, – sako Avramescu (p. 178). Nekeista, kad „silpnėja priklausymo savo šaliai jausmas [...] Per du dešimtmečius po komunizmo subyrėjimo maždaug du milijonai rumunų išvyko gyventi svetur. Prieš 1989-uosius būtume vadinę tai „egziliu“, kai žmonės yra priversti palikti tėvynę. Dabar tai normalu, kai kam net atrodo, kad tai „sėkmės istorija“ (p. 179–180). Kaip čia neprisiminsi vieno iš mūsų ministrų pirminkų (to paties, kuris pareiškė, atseit „teisę emigruoti išsikovojo“) žodžių, esą masinė lietuvių emigracija

liudija, kad lietuviai... „drąsi tauta“. Knygos sudarytojas sako girdėjęs net pajuokavimą: „Lietuvių emigracija į Vakarų Europą baigėsi, prasideda evakuacija“ (p. 169).

O štai žadėtasis balsas iš šalies – Vytautas Radžvilas teigia: „*Nereikia turėti jokių „svieto lygintojo“ polinkių norint suprasti, jog milžiniška ekonominė nelygybė ir beveik didžiausia Europos Sąjungoje socialinė atskirtis yra aiškus įrodymas, kad Lietuvos „išsilaisvinimas“ buvo absoliučiai atsaistytas nuo Sąjūdžio deklaruotų ir tarsi ketintų įgyvendinti teisingumo ir visuomeninio solidarumo principų. Taip pat tik „išsilaisvinimo“ pasakojimo užhipnotizuotas ir jo uždėtų ideologinių rožinių akinių nenorintis nusiimti stebėtojas drįstų teigti, kad emigracijos iš Lietuvos mastai, daugelį kartų viršijantys vidutinius europinius rodiklius, yra ne tariamai išsilaisvinusios tautos išsivaikščiojimo ir tiesiog fizinio/demografinio nykimo požymis, bet natūralus ir netgi pozityvus reiškinys. Būtent minėtas ideologinis pasakojimas didžia dalimi lemia, kad šalies gyventojų prarastys, pranokstančios karo ir trėmimų laikotarpiams patirtas žmonių netektis, racionalizuojamos vaizduojant jas kaip neišvengiamą reiškinį, panašų, tarkime, į natūralių metų laikų kaitą, ir net laikomos atgaautosios „laisvės“ išraiška, o ne vadinamos tikruoju vardu – neatsakingos ekonominės ir socialinės politikos sukeltu ir tebetrunkančiu tautos su(si)naikinimo procesu, palyginti su kuriuo „sovietinių okupantų planai ir pastangos sukurti „Lietuvą be lietuvių“ atrodo tik kaip gana mėgėjiški ir nerangūs, todėl sąlygiškai ne tokie pavojingi žaidimai.“¹*

Ši citata – įžanga į trečiąją aptariamojo virsmo interpretaciją, kuri, nors ir nesako, kad būvis po „išsilaisvinimo“ yra kita blogio emanacija, pakeitusi komunizmo blogį (tai būtų jau krašutinė šios interpretacijos versija), bet ragina vertinti šį būvį nepalyginamai kritiškiau, negu tą daro didysis „išsilaisvinimo pasakojimas“. Fanatiškų šio pasakojimo adeptų požiūriu, tokios abejonės skamba tarsi eretikų balsai.

„Čekoslovakijoje ir Jugoslavijoje turtingieji norėjo atsikratyti vargšų, ir šios valstybės suskilo“, – į postkomunistinio „tautų pavasario“ idealistinę medaus statinę šliūkšteli deguto šaukštą balsas iš Bulgarijos (p. 126). Tačiau karingus fanatikus, užsimojusius „išsilaisvinimą“ nešti toliau į Rytus, dar labiau papiktins šie Ditche-

vo žodžiai: „Mažoms šalims dėtis didelėmis yra šiek tiek absurdiška, nebent jos disponuotų didele karine galia, o taip nėra“ (p. 127). Bulgarų profesorius čia kalba apie savo šalį, kurios karinė galia, panašu, yra nykštukinė, palyginti su Lietuvos, drąsiai skaičiusios demokratijos paskaitas ukrainiečiams ir gruzinams. Tačiau ko norėti iš žmogaus, teigiančio: „Bulgarijoje, skirtingai nei daugumoje buvusio komunistinio bloko šalių, Rusijos įvaizdis išskirtinai pozityvus. [...] Komunizmas pas mus irgi buvo mažiau smurtinis, dauguma žmonių netgi ilgisi laikų, kai Sovietų Sąjunga žarstė milijonus satelitinėms šalims paremti, pavyzdžiui, mes iš Maskvos pigiai pirkdavome naftą ir slapta ją perparduodavome“ (p. 128). Dar nuodėmingiau skamba balsas iš Estijos, Baltijos šalių sprendimą paremti karą Irake laikantis „ganėtinai liūdną ir apgailestiną pokomunistinės istorijos puslapiu“ (p. 161). Tie, kurie puoselėja teisingą „išsilaisvinimo pasakojimo“ versiją, žino, kas vertas, o kas nevertas „išlaisvinimo“. Jo verta diktatoriaus pripažinimą kenčianti Irako liaudis, bet neverti palestiniečiai, todėl jiems neleidžiama įstoti į UNESCO.

Mälksoo svarsto: „Lietuva atkakliai (kai kam atrodo užsispyrusiai) reikalauja Rusijos, kaip Sovietų Sąjungos paveldėtojos, politinio atsiprašymo dėl sovietinės okupacijos. Tai tikriausiai susiję su „įgimtu politiniu stiliumi“, kai (reliatyviai) remiamasi istorine Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtimi šiame regione, nekreipiant dėmesio į tai, kad dabar ji yra maža, nereikšminga ir subordinuota valstybė, kaip ir Estija su Latvija, nors lietuvių populiacija vis dėlto didesnė“ (p. 167–168). Turiu prisipažinti, kad prieš gerą dešimtmetį niekaip nebūčiau sutikęs su tokiais pašnekovės iš Estijos žodžiais, ypač su apibūdinimu, kad Lietuva yra „maža“ ir „nereikšminga“. Tačiau mano požiūris pasikeitė, kai pastebėjau, kad įspūdinga Lietuvos retorika Rusijos atžvilgiu keistai koreliuoja su ne mažiau įspūdingu lietuvių „populiacijos“ mažėjimu. Šiandien galėčiau tik pritarti Mälksoo, kuri teigia: „Estų egzistencinė baimė, kad tauta išmirs, yra nuolatinė ir gerai reflektuojama“ (p. 169), linkėdamas, kad tokią baimę pagaliau pajustų ir imtų reflektuoti Lietuvos valdžia.

Pokalbis su Kapustinu labiausiai priartėja prie trečiosios postkomunistinio virsmo interpretacijos. Vargu ar atsitiktinai būtent balsas iš Rusijos, kurioje išsilaisvinimas reiškė išsilaisvinimą *tik* nuo komunizmo be jokių „nacionalinio išsivadavimo“ prieskonių, labiausiai nuvainikuoja didįjį „išsilaisvinimo pasakojimą“: „Rusijoje demokratija susipynė su kapitalizmu – tai buvo „kapitalizmo revoliucijos“ triumfas demokratijos revoliucijos sąskaita“ (p. 140). Tiesa, profesorius demaskuoja ir „aksoninių revoliucijų“ užkulius: „Vidaus reikalų ministerijos vila *Magdalena* pasirodė esanti puiki simbolinė vieta nedemokratiškiems susitikimams tarp komunistų ir vadinamojo demokratijos elito, taip prasidėjo naujos valdančiosios klasės kūrimas (*Bildung*). Kai tik iškildavo rimtų sunkumų viešose derybose, elitinės *Solidarnosc* ir *Vieningos darbininkų partijos* grupelės vykdavo į *Magdaleną*. Tokia schema leido „atvėsinti“ nuomones, nustatyti interesų hierarchiją ir pasiekti „kompromisą“, apeinant darbininkus, kurie net 1989-aisiais vis dar klaidingai manė, kad *Solidarnosc* siekia pagerinti darbo sąlygas, taip pat socialinės lygybės (didesnio egalitarizmo nei tas, kuris egzistavo komunistinėje santvarkoje!) ir darbininkų savivaldos, kaip deklaruota *Solidarnosc* programoje, kurią priėmė Pirmasis nacionalinis kongresas“ (p. 143). Paralelės su Sąjūdžio pažadais panaikinti privilegijas ir su tuo, kuo ta kova baigėsi, akivaizdžios.

„Pergalingos revoliucijos dalyviai paprastai pirmieji „ragauja“ triumfo vaisius, – teigia politikos filosofas Kapustinas. – Tai galioja tiek prancūzų *sans-cullotes*, kurie išsikovojo sau kapitalizmo jungą, tiek bolševikų Raudonosios armijos valstiečiams, kuriuos pavertė vergais Stalino kolektyvizacija. Tai galioja ir Gdansko laivų statytojams, kuriuos socialinei marginalizacijai pasmerkė jų pačių heroizmas“ (p. 150–151). Tai galioja – galėtume pratęsti – ir Baltijos kelyje stovėjusiems lietuviams, kuriuos „išsilaisvinimas“ išlaisvino nuo darbo savo šalies gamyklose ir įdarbino Anglijos pramonėje, Ispanijos žemės ūkyje.

Tačiau kai kurie balsai iš Lietuvos, atstovaujantys trečiajai interpretacijai, pavyzdžiui, Romualdas Ozolas, apskritai neigia buvus revoliuciją tikrąja to žodžio prasme: „*Buvo kolaboravimo naujomis sąlygomis tąsa, kuri baigėsi valdžios perėmimu pagal okupacinės teisės nustatytą tvarką,*

griežtai paisant ir pasaulinių, ir „sąjunginių“, ir „respublikinių“ pervardijimą legalizuojančių procedūrų“.² Atkreipęs dėmesį į tai, kad vadinamosios „aksominės revoliucijos“ buvo „neįtikėtinais taikios“,³ Radžvilas rašo: „Žmogiškai tokia permaina galėtų tik džiuginti, jeigu šios smurto mažėjimo tendencijos nelydėtų išryškėjęs dar vienas naujas ir gerokai problemiškesnis šių revoliucijų bruožas. Revoliucijoms „humaniškesnės“, jose dalyvaujančios „apačios“ darosi vis pasyvesnės, o jų vaidmuo menksta. Visų „klasikinių“ modernybės revoliucijų priežastis buvo kaip tik tolydžio augantis „apačių“ nepasitenkinimas, pamažu virsdavęs vis atviresniais protestais prieš esamą tvarką ir galiausiai pasibaigdavęs spontaniškais ir smurtingais revoliuciniais sukilimais. Tuo tarpu XX a. pabaigos antikomunistinės revoliucijos yra „postmodernios“, nes jos kur kas panašesnės į pačių „viršūnių“ sumąstytus ir surežisuotus kvazipolitinius spektaklius, kuriuose „masės“ atrodė tokios pat pastebimos ir svarbios kaip ir ankstesniais laikais, bet iš tikrųjų joms skirtas tik režisierių veiksmus palaikančių „revoliucijos klavierių“, arba šių spektaklių „estetinio fono“, vaidmuo.“⁴

Kitais žodžiais tariant, įvyko ne „revoliucija“, o *perestrojka* tikrąja to žodžio prasme, „pertvarka“, kuri Lietuvoje, beje, pavyko net geriau negu Rusijoje: „*Tokia iš pažiūros netikėta ir net paradoksali išvada galima prieiti pamėginus įvertinti „pertvarkos“ sėkmę kitokiu matu arba kriterijumi. Šiuo atveju juo būtų gebėjimas atvirai represyvią pavergtos ir engiamos visuomenės valdymo schemą pakeisti modernesniu ir lankstesniu – „demokratinium“ – tos pačios visuomenės valdymo mechanizmu pašalinant arba paslepiant ankstesniajam „totalitariniam“ valdymui būdingus išorinės ir todėl lengvai pastebimos prievartos elementus. Praktiškai tai reikštų, kad „pertvarkos“ abiejose šalyse sukurtos santvarkos pamatiniais bruožais yra panašios, tačiau jų institucinės dekoracijos ir valdymo stilius gerokai skiriasi. Rusijoje jie kur kas šiurkštesni, tuo tarpu Lietuvoje labiau kliaujamasi „švelniaja“ galia, tai yra pirmenybė teikiama pastangoms ne tiesmukiškai slopinti laisvą piliečių valios raišką, bet manipuluoti visuomene, pasitelkiant procedūrinius grynai formalistinės demokratijos žaidimus ir subtilesnes ideologinio indoktrinavimo bei „smegenų plovimo“ technikas.“⁵*

Šia, „išsilaisvinimo pasakojimo“ žinių požiūriu, šventvagiška citata baigiu klausytis balsų iš Lietuvos ir

pamažu artėju prie pabaigos, bet dar kartą pacituosiu pokalbį su profesoriumi Kapustinu:

„Rusija švartuojasi prie Gegužės 9-osios fikcijos, nes tai vienintelis *dingas* netolimos praeities darbas, užtikrinantis, pagrindžiantis šlovę, nepaisančią laiko ribų. [...] Vėlyvoji sovietų / posovietų Gegužės 9-oji, kaip visos žmonijos laisvės ir nesavanaudiško sovietinių žmonių heroizmo lydinys, yra itin agresyvi fikcija, nepajėgianti nuslėpti priespaudos ir imperialistinių kėslių. Pergalingas sovietinių žmonių veržlumas buvo institucionalizuotas pagal stalinistinę formą. Karo veteranai, tokie kaip Vasilijus Grossmanas ir Aleksandras Solženycinas, giliausiai ir iškalbingiausiai aprašė kruviną Gegužės 9-osios tamšą, nors daugelis kitų, tarp jų ir ne rusai iš *užkariautų tautų*, nuolankiai atsisakė kvestionuoti šios datos prasmę. Šiandieninė Rusija savo išsilaisvinimą turėtų pradėti nuo pripažinimo, kad didžiąją Gegužės 9-osios pergalę sutepė stalinizmas, bet tai sunkiai įsivaizduojama, kol normatyviniai ištekliai yra autoritarinių konservatorių, kurie valdo Rusijos politiką, rankose“ (p. 154).

Akivaizdu, kad „gegužės 9-osios fikcija“ Rusijoje atlieka panašią funkciją, kokia Lietuvoje tenka „išsilaisvinimo pasakojimui“. Vadinasi, Lietuva pirmiausia turėtų išsilaisvinti nuo „išsilaisvinimo pasakojimo“, trukdančio kelti fundamentalius klausimus, susijusius su tautos ir valstybės likimu. Panašiai kaip pašnekovas iš Rusijos klauskime: „Kas lėmė, kad gausybė pokomunistinių šalių sudarė sąlygas nevaržomai kaupti kapitalą keletui parazitų? [...] Kodėl toleruojame begėdišką atotrūkį tarp turtuolių ir vargšų? Kodėl demokratija tokia bejėgė, kai reikia įtvirtinti teisingo išteklių paskirstymo schemą?“ (p. 151–152).

„Išsilaisvinimo pasakojimas“ gali kurstyti rusofobiją, giedoti himnus kapitalizmui ir skatinti laisvai visiems laikams išvykti iš Lietuvos. Jis gali netgi pasakoti apie „parazitus“, jeigu tie „parazitai“ yra „neteisingai“ balsavę provincijos gyventojai. Bet apie tikruosius parazitus „išsilaisvinimo pasakojimas“ tyli. Jis jiems tarnauja.

„Disidentų vardas, apibrėžiantis itin kritišką santykį su totalitarine valdžia, pats savaime nerodo santykio su šiuolaikine demokratine valstybe“, – konstatuoja Mažeikis (p. 190). Bet ar komunistinės valdžios persekiotas disidentas turėtų liaupsinti Vakarų demokratiją,

jeigu tarp dviejų konkuruojančių ideologinių sistemų jis įžvelgia daugiau panašumų negu skirtumų?

1978 m. birželio 8 d. Harvardo universitete Aleksandras Solženycinas kalbėjo apie „humanistinės bedvasės nereliginės sąmonės katastrofą“: „Visų daiktų matu Žemėje [ši sąmonė] padarė žmogų – netobulą žmogų, kuris nėra laisvas nuo puikybės, savanaudiškumo, pavydo, tuštybės ir dar dešimčių ydų. Dabar mes susiduriame su klaidos, kurios neįvertinome kelio pradžioje, padariniais. Kelias, nueitas pradedant Renesansu, praturtino mus patirtimi, bet netekome tos Aukščiausiosios Būties, kuri kadaise nustatė ribą žmonių aistroms ir neatsakingumui. Per daug vilčių sudėjome į politinius ir socialinius pertvarkymus, o paaiškėjo, kad iš mūsų atimta brangiausia, ką turime: mūsų dvasinis gyvenimas. Rytuose jį griauja valdančiosios partijos machinacijos. Vakaruose jį dusina komerciniai interesai. Štai kokia yra tikroji krizė. Pasaulio susiskaldymas yra mažiau baisus negu tai, kad abi pagrindines jo dalis vargina panaši liga.“⁶

Šioje vietoje kartu su rašytoju ir disidentu nusileidžiame į daug gilesnį ir senesnį istorinės būties klotį negu 1989–1991 m. virsmas, negu komunizmo pergalė Rusijoje XX a. 2-ojo dešimtmečio pabaigoje. Nuo Renesanso besidriekiančiame kelyje, apie kurį kalba Solženycinas, vienas įvykis yra išskirtinis ir unikalus – tai pirmas žmonijos istorijoje jokiais religiniais argumentais neapdengtas Proto („humanistinės bedvasės nereliginės sąmonės“) maištas prieš Tradiciją („tradiciją“ giliausia metafizinė prasme – kaip dieviškojo *Kito* išpaudą žmogaus sieloje, kaip „ribą žmonių aistroms ir neatsakingumui“). Būtent šis maištas inicijavo visą virtinę bandymų perdirbti žmogaus prigimtį, tarp jų – ir *homo sovieticus* projektas, ir šiandien aktyviai realizuojama lytiškumo dekonstrukcija, pavyzdžiui, įteisinant vienos lyties asmenų „santuokas“, su kuriomis, pasak Benedikto XVI, „išžengiama iš žmonijos visos moralinės istorijos“.⁷ Šitas įvykis – tai Didžioji Prancūzijos revoliucija, kuri, priešingai negu komunistinė Rusijos spalio revoliucija, vis dar garbinama ir švenčiama.

Aršūs antikomunistai gana dažnai būna dvasiniu atžvilgiu negilūs, net primityvūs. „Išsilaisvinimo pasakojimą“ ginantiems adeptams dvasinė tinginystė ir dvasinis konformizmas neleidžia pamatyti, kad komunizmo pergalė

Rusijoje ir su ja susijęs blogis, kurio auka tapo ir Lietuva, yra gerokai ankstesnio blogio, kamuojančio Europą nuo 1789 m., viena iš apraiškų, o jos išnykimas 1989–1991 m. virsme anaipol nereiškia tikrojo „išsilaisvinimo“.

1993 m. liepos 14 d., kaip ir kasmet, Prancūzija šventė savo revoliucijos metines, visas „civilizuotas pasaulis“ sveikino prancūzų tautą su nacionaline švente. Bet Solženycinas dalyvavo visai kitame minėjime – „Gulago archipelago“ autorius 1993 m. rugsėjo 25 d. sakė kalbą Vandėjoje, kur buvo atidengtas memorialas 1793 m. sukilimo aukoms atminti. Kovotojas už laisvę buvo ne su tais, kurių šūkis „laisvė, lygybė, brolybė“, bet su tais, kurie kovojo ir mirė „už Dievą ir karalių“. Pirmieji atėjo į Vandėją, kad išlaisvintų ją nuo tikėjimo į Dievą. Bet žmonės nepriėmė tokios laisvės. Jie priešinosi. Ir Vandėjoje buvo įvykdyta tai, kas dabar jau atvirai vadinama pirmuoju genocidu moderniosios Europos istorijoje.⁸

Didysis „išsilaisvinimo pasakojimas“ tarp daugelio kitų tamsių būvio po „išsilaisvinimo“ aspektų nutyli dar ir tai, kad iš vienos ideologinės sistemos, siekiančios išlaisvinti žmogų nuo Dievo, buvo pereita į kitą, kuriai Dievas irgi reiškia ne ką daugiau. Tokie disidentai kaip Aleksandras Solženycinas jautė pareigą mums apie tai priminti. ■

¹ Vytautas Radžvilas, *Visuomenės ir valdžios santykis kaip egzistencinė Lietuvos valstybės problema (V)*, <http://www.propatria.lt/2013/04/vytautas-radzvilas-visuomenes-ir.html>

² Romualdas Ozolas, Apie sąvokų išgryninimą, *Šiaurės Atėnai*, 2013, Nr. 4 (1118)

³ Apie tai rašė ir šio teksto autorius. Žr. Andrius Martinkus, „Aksominis“ genocidas, „aksominės“ revoliucijos ir „neskaidrūs“ rinkimai, *Šiaurės Atėnai*, 2012, Nr. 45 (1111)

⁴ Vytautas Radžvilas, *Visuomenės ir valdžios santykis kaip egzistencinė Lietuvos valstybės problema (IV)*, http://www.propatria.lt/2013/03/vytautas-radzvilas-visuomenes-ir_29.html

⁵ Vytautas Radžvilas, *Visuomenės ir valdžios santykis kaip egzistencinė Lietuvos valstybės problema (V)*

⁶ Alexander Solzhenitsyn, *Text of Address at Harvard Class Day Afternoon Exercises, Thursday, June 8, 1978*, <http://www.columbia.edu/cu/augustine/arch/solzhenitsyn/harvard1978.html>

⁷ Josephas Ratzingeris, *Europos siela, Bažnyčios žinios*, 2005, gegužės 11 (Nr. 9)

⁸ Reynald Secher, *A French Genocide: The Vendée*, University of Notre Dame Press, 2003

Arūnas SVERDIOLAS

TOSNA PAČIOSNA UPĖSNA ĮŽENGUSIOJO PASITEISINIMAS

Nebenorėčiau grįžti prie knygos turinio. Ką norėjau parašyti – parašiau, dabar knyga jau skaitytojų rankose ir kalba pati, o autoriui derėtų pasitraukti, kad savo šnekomis netrukdytų skaityti. Aš galėčiau nebent pasakyti apie knygą kelis dalykus, kurių joje pačioje nėra.

Pirmiausia – taip jau atsitiko, kad ši knyga man pasidarė viso gyvenimo darbas. Pasidarė, nes bent jau sąmoningai šito nesiečiau. Lietuvių filosofijos istorija niekada nebuvo ir dabar nėra pagrindinis mano dėmesio objektas. Bet studijuodamas Vilniaus universitete (Filosofijos fakulteto tada dar nebuvo), diplominio darbo (taip jis tada vadinosi) tema pasirinkau Stasio Šalkauskio ir Antano Maceinos kultūros filosofiją. Katedros susitarė tarpusavyje ir aš, nors studijavau žurnalistiką, diplominį darbą rašiau filosofijos tema. Kompromisas buvo paantraštė: „Pagal periodikos medžiagą.“ Žinoma, rėmiausi ne tik tais tekstais, kurie buvo išspausdinti *Židinio*, *Logos* ir kituose žurnaluose.

Man svarbus įvykis buvo tai, kad baigęs Universitetą, gana greitai patekau į neseniai susikūrusį MA Istorijos instituto Filosofijos sektorių. Pradėjau galvoti apie disertaciją, išlaikiau aspirantūros (dabar tai vadinasi doktorantūra) egzaminus ir pasitvirtinau temą „Katalikiškoji kultūros filosofija buržuazinėje Lietuvoje“. Nusprendžiau tęsti tai, ką buvau pradėjęs. O tada kaip tik pasitaikė proga važiuoti rašyti disertacijos į

SSRS MA Filosofijos institutą Maskvoje. Ten sužinojau, kad galiu pasirinkti ir kitą temą (o man tada rūpėjo fenomenologija, ypač hermeneutika, todėl pagunda staiga persiorientuoti iš tikrųjų buvo stipri), vis dėlto pagalvojau, kad jau turiu įdirbį, esu nemažai skaitęs tiek apie lietuvių, tiek apie Vakarų kultūros filosofiją, taip ir pasilikau ankstesnę temą. Rašyti galėjau, kaip išmaniau, nes mano vadovas buvo prancūzų XVIII a. ateizmo specialistas, todėl visai nesikišo, tik žiūrėjo, kad įžangoje būtų privalomos frazės ir kanoninės citatos. Mėnesį kitą dirbdavau Maskvos bibliotekose (jos, žinoma, buvo nepalyginamai geresnės negu Vilniuje), daug skaičiau „pro šalį“, ypač hermeneutinės filosofijos veikalų. Tiesiog studijavau dabartinę filosofiją, mėginu susiorientuoti. Paskui mėnesiui grįždavau į Vilnių, MA bibliotekos vadinamajame specfonde skaitydavau lietuvišką medžiagą. Keliskart darbuotojos, išeidamos pietauti, paliko mane užrakintą skaityklėlėje – tai, žinoma, didelė privilegija. Ten viskas didelė labai griežta, net katalogu neleisdavo naudotis. Veikė toks lyg ir pokerio principas: jei žinotai autoriaus vardą ir veikalo pavadinimą, darbuotoja pasižiūrėdavo kortelėje, koks jo šifras, o pats vartyti, ieškoti negalėjai.

Neturėjau nei pavyzdžių, kuriais galėčiau sekti (apie tarpukario Lietuvos filosofiją nieko rimtesnio nebuvo parašyta), nei ko pasiklausti patarimų, kaip reikėtų

dirbti. Tiesiog perskaičiau visas bent kiek filosofines Lietuvos Respublikos tarpukario laikotarpio knygas, straipsnius periodikoje ir iš to mėginau kaip mokėdamas kristalizuoti, „sugalvoti“, kas gi ta lietuvių kultūros filosofija yra. Net tokio pavadinimo tada nebuvo. Po kelerių metų VU Filosofijos katedros vedėjas Eugenijus Meškauskas pasikvietė mane pasikalbėti apie „etata“. Kai trumpai papasakojau, ką esu padaręs, jis tik palingavo galva: lietuvių filosofija, Šalkauskis, Maceina ir kiti jam paprasčiausiai neegzistavo kaip studijų objektas (nors Sezemanas dar po karo buvo dirbęs toje katedroje). Taip ir negavau ten darbo.

Kai apgyniau Maskvoje disertaciją, *Minties* leidykla, tiksliau sakant, jos Filosofijos redakcijos vedėjas Antanas Rybelis, kuriam labai rūpėjo filosofijos reikalai, pasiūlė jos pagrindu parašyti monografiją. Tyrimo objektas tada gerokai išsiplėtė: prisidėjo Vosylius Sezemanas, Levas Karsavinas, taip pat lietuviškieji marksistai-stalinistai ir kairieji jų simpatikai (šito pareikalavo vidinis recenzentas). Maniau, kad tuo šie mano tyrinėjimai ir baigsis. Bet *Minties* leidykla pasiūlė sudaryti Stasio Šalkauskio *Raštus* – iš pradžių vieną tomą, paskui, kadangi sovietų valdžia nesureagavo perkūniškai, kaip buvo būgštaujama, – dar vieną ir dar vieną, kol galiausiai pernai, po daugiau kaip dvidešimties metų, pasirodė paskutinis, devintasis. Vis sulaukdavau prašymų parašyti apie vieną ar kitą lietuvių filosofą, padaryti pranešimą konferencijoje, paskaityti paskaitą, o kartais pats norėdavau pasigilinti į rūpimus dalykus, taigi tekstai vis kaupėsi.

Nauja susidomėjimo banga prasidėjo su Sąjūdžiu ir Lietuvos Respublikos atkūrimu. Tada dėmesys daugiausia nukrypo į išeivius: vėlyvąjį Antaną Maceiną, Juozą Girnį, Vytautą Kavolį, Algį Mickūną, Vincą Vyčią, Algirdą Julijų Greimą ir kitus. Vieną kitą jų knygą ar straipsnį, žinoma, buvau skaitęs ir anksčiau, bet dabar pasidarė įmanoma rašyti apie juos žmoniškai, daug lengviau buvo pasiekti ir jų tekstus. Be kita ko, gavau dovanų pilnus *Metmenų* žurnalo ir Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos leidinių komplektus. Atsivėrė ištisas mūsų filosofinės ir teorinės humanitarinės raštijos klodas.

Ne per seniausiais, kai gilinausi į tai, ką pavadinau Vytauto Kavolio kultūros filosofija, kažkaip savaime krito į akis, kad visus tuos labai skirtingus ir savarankiškus mąstytojus, kurie man buvo svarbūs, sieja dėmesys kultūros problematikai ar netgi kultūra kaip filosofinio ir kitokio teorinio mąstymo akiratis. Pasakiau apie tai Giedrei Kadžiulytei, žmogui–leidyklai, ir, žinoma, gavau pasiūlymą išdėstyti šią idėją nuosekliai, iš to, ką vienu ar kitu laiku buvau parašęs, sudaryti vientisą knygą.

Iš pradžių ketinau nieko nekeisti, sudėti atrinktus tekstus tokius, kokie jie buvo, ir nurodyti jų publikacijos datas. Tačiau tai pasirodė neįmanoma. Pirmiausia todėl, kad dabar tiesiog nebepaskaitomos konjunktūrinės sovietinių laikų formuluotės, nulemtos „žaidimo su cenzoriumi“, kaip yra tą pavadinęs Tomas Venclova. Tai buvo lengva pakeisti – kadangi tos formuluotės įdėtos sąmoningai, lygiai taip pat jas ir išėmiau. To, kas turėjo konstrukcinę, o ne mimikrinę reikšmę, nejudinau, net jei dabar ir galvoju kitaip. Ko gero, dar labiau kliuvo medinė, tiksliau, cementinė sovietinės filosofijos kalba. Nuostabu ir nelengvai suvokiama, kaip labai lietuvių filosofinė kalba pasikeitė per kelis pastaruosius dešimtmečius. Kalbos keitimas pareikalavo daug daugiau darbo. Tačiau kuo labiau pavykdavo išvengti tos senosios šampų, tuo gyvesnė atrodė mintis. Buvo labai keista šitai patirti, tvarkant savo paties tekstus, – tai atrodė tarsi išsivadavimas. Kartu patyriau ir kitą netikėtumą, suvokęs, kad daug dalykų, susiformavusių mano filosofinio darbo pradžioje, liko iš esmės nepakitę net dabar, kai, atrodo, pagaliau pradėdau išmokti dirbti.

Šios knygos laikas, jos dabartis pasidarė dvilypė, mišri: nė vienas tekstas dabar nebėra toks, koks jis buvo kadaise, pirmąkart pasirodęs, visi jie vienaip ar kitaip, daugiau ar mažiau transformuoti, tačiau, jeigu rašyčiau šią knygą iš naujo, vis tiek ji būtų gerokai kitokia. Senovės išminčius mus moko: „Tosna pačiosna upėsna įžengiantiems atplūsta vis kiti ir kiti vandens [...]“ (Hērakleitas, *Fragmentai*, vertė Mantas Adomėnas, Vilnius: *Aidai*, 1995, p. 79). Įveikia pagundą vis dėlto mėginti bristi iš naujo. Čia man labai padėjo Giedrė Kadžiulytė, Arūnas Baltėnas ir Jokūbas Jacovskis: jie suteikė tekstui tobulą, mano supratimu, knyginių pavidalą, kurio nebeišdrįsau keisti. ■

RAGINIMAS RYŽTIS AKISTATAI SU NIEKIU, SU NEŽINOMYBE, NEPAISANT RIZIKOS IR BE SĖKMĖS GARANTIJŲ

*Arūnas Sverdiolas, Kultūra lietuvių filosofų akiratyje,
Vilnius: Apostrofa, 2012, p. 619*

Arūno Sverdiolo knyga „Kultūra lietuvių filosofų Akiratyje“ – fundamentalus veikalas, aprėpiantis visą XX a. Lietuvos filosofijos istoriją, kuri atskleidžiama, žvelgiant per kultūros filosofijos prizmę. Pirmojoje knygos dalyje, pavadintoje „Lietuvių kultūros filosofija“, sistemškai analizuojami kultūros esmės, nacionalumo klausimai, jos praeitis ir dabartis. Antrojoje dalyje atidžiai nagrinėjamas Stasio Šalkauskio, Vosyliaus Sezemanio, Antano Maceinos, Juozo Girniaus, Vytauto Kavolio indėlis į kultūros filosofiją, kurią kiekvienas iš jų apmąstė ir plėtojo savaip. Reikia pabrėžti, kad Sverdiolas čia ne atpasakoja šių autorių tekstus, bet nuosekliai rekonstruoja jų pažiūras. Nei Girnius, nei Kavolis nėra parašę kultūros filosofijai skirtų monografijų. Sverdiolas aktualizuoja ir rekonstruoja jų pažiūras, atskleisdamas *praktinę* kultūros filosofijos dimensiją.

Knygos autorius į kultūros filosofijos istoriją žvelgia ne iš paukščio skrydžio, bet labai detalai analizuoja kiekvieno autoriaus situaciją, apmąsto, kaip jie atstovauja savajai kartai, kaip grumiasi su kylančiomis problemomis. Šalkauskis ir Maceina, Maceina ir Girnius, Girnius ir Kavolis – intelektualinės jų tarpusavio sąsajos ir kontroversijos brėžia lietuvių mąstymo apie kultūros esmę trajektorijas. Taigi kultūros filosofijos istoriją galima suprasti kaip įvairių kartų sąmoningumo istoriją. Toks apibūdinimas galbūt pasirodys labai jau kavoliškas, bet Sverdiolą galima laikyti vienu iš nedaugelio mąstytojų, kurie sąmoningai pratęsia ir stropiai saugo tai, kas padaryta kitų. Šiuo atžvilgiu aptariamoji knyga nėra vien istorinė įvairių

autorių filosofinių pažiūrų apžvalga. Sverdiolas pats esmiškai įsitraukia į dialogą ir tampa diskusijų dalyviu. Štai puikus Juozo Girniaus, kaip savosios kartos atstovo, apibūdinimas, kuriame suskamba ir kritiškai ironiškas požiūris į dabartinę kultūros būklę: „Ši kolizija ne tiktai girniška. Joje išvelgiamas tam tikras lietuvių kultūros raidos etapas, kuris nepakankamai įvertinamas šiandien, kai toks gajus siekimas tobulinti birbynę, vis atsargiai žvilgtelint, ar iš to dar neišėjo klarnetas. Girniaus karta, turėjusi tvirtus pamatus, kartu buvo pirmoji dvasiškai laisva karta, norėjusi atsidėti autoteliškai kūrybai, vadinasi, tokiai, kuri pati savyje turėtų ar, tiksliau sakant, iš savęs pačios iškeltų savo tikslą. Buvo siekiama ne ginti ir įtvirtinti kūrybos priemonėmis kokius nors kitus tikslus ar vertybes, bet sekti ir vadovautis imanentine kūrybos logika. Tai būdinga šios kartos kurtam menui, poezijai, na, ir filosofijai“ (p. 446).

Antrojoje dalyje, pavadintoje „Mąstymas kultūros akiratyje“, plačiausiai aptariama Stasio Šalkauskio kultūros filosofija, atskleidžiamas jos įvairiapusiškumas. Analizuojamas šio filosofo požiūris į tomistinę filosofijos tradiciją, kultūros ir etikos santykis, tautinės pedagogikos idėjos, raginimai siekti Rytų ir Vakarų sintezės, pabrėžiamas jo filosofijos aktualumas – kai kurios Šalkauskio idėjos iš tikrųjų skamba labai šiuolaikiškai. Pavyzdžiui, svarstymai apie nacionalinės ir visuotinės kultūros santykį – Šalkauskis atmetė bet koki tautos aukštinimą kaip galutinį kultūros kūrimo tikslą ir pasisakė už tai, kad nacionalumas būtų suprantamas kaip forma, kurią pasitelkiant siekia-

ma realizuoti bendražmogišką kultūros turinį. Šalkauskį kritikavęs Alantas supriešino tautiškumą su kultūriniu universalumu ir skelbė, kad tautiškumas yra aukščiausia kultūros vertybė, todėl reikalavo kurti ne universalistinę, bet uždara lietuvių tautinės kultūros koncepciją. Tokiose diskusijose Šalkauskis griežtai pasisakė prieš patriotizmo tapatinimą su fiziologiniu nacionalizmu. Sverdiolo atlikta šios polemikos analizė galėtų būti įtraukta į mokyklų programas, nes labai padėtų paaiškinti, kodėl šūkiei „Lietuva lietuviams“ yra ne patriotizmo, bet nepasitikėjimo savąja kultūra ir jos galimybėmis išraiška (p. 212–230).

Šalkauskio kultūros filosofijos aptarimas nėra vien istorinio pobūdžio – mąstytojas iškyla prieš skaitytojų akis kaip lietuvių kultūros filosofijos pradininkas, sukūręs ne tik svarbiausius filosofijos kursus, bet ir apmąstęs filosofinę terminiją. Įdomu, kad Sverdiolas, reflektuodamas Šalkauskio aktualumą šiandien, vertina jį ne tik kaip lietuvių kultūros filosofijos metmenų kūrėją, bet ir kaip *gyvenimo filosofą*, kurio išvalgos ragina ir dabartį vertinti idealų šviesoje. Filosofija turi ne tik remtis gyvenimu, bet ir pačiam gyvenimui kelti tam tikrus reikalavimus. Šis etinis ir normatyvinis Šalkauskio filosofijos motyvas dar kartą primena, kad kultūros filosofijai turi rūpėti ne tik kultūros objektų vertinimas, ne tik kūryba, bet ir asmenybės ugdymas, savikūra. Kitaip sakant, kultūra, be kita ko, yra savo kūno ir dvasios tobulinimas, neatsitiktinai Šalkauskis kultūros filosofiją priskyrė pedagogikai. Toks kultūros kaip fenomeno, kuris daro poveikį subjekto kūnui ir dvasiai, supratimas atsispindi ir Vosylio Sezemano studijoje „Laikas, kultūra ir kūnas“. Interpretuodamas ją, Sverdiolas sutelkia dėmesį daugiausia į laikiškumo ir kitybės aspektus. Svarbu, kad Sezemanas, panašiai kaip Šalkauskis ir Maceina, įžvelgia pavojų, keliamą objektyviosios kultūros, – kai ji pradeda dominuoti, nuvertinamos subjektyvios žmogaus pastangos ir kūrybinės nuostatos. Konfliktą tarp subjektyviosios ir objektyviosios kultūros filosofas laikė kultūros krizės priežastimi. Tačiau Sezemanas, pasak Sverdiolo, kitaip negu Maceina ir Šalkauskis, nieiškio išieties transcendencijoje. Jis nebando kultūros nepakankamumo kompensuoti religine egzistencija kaip galutiniu tikslu. Kultūros vidinį konfliktą Sezemanas

apmąsto, pasitelkdamas egzistencinės fenomenologijos terminus (p.119).

Atkreiptinas dėmesys, kad paties Sverdiolo kultūros filosofijoje netikėtai išryškėja aristotelinė filosofijos schema, naudota Šalkauskio, kuris savo kultūros filosofiją plėtojo remdamasis neotomistine filosofija, todėl aristotelinis keturių priežasčių aiškinimas tapo ypač svarbus, atskleidžiant kultūros darinio esmę. Sverdiolas kultūros svarstymuose aristotelinę kultūrinio veiksmo analizę derina su heidegeriška meno kūrinio analize. Pačiam Sverdiolui buvo visiškai netikėta, kai jis įžvelgė savosios kultūros filosofijos sąryšį su Šalkausko apmąstymais. Manychiau, šis panašumas atsiranda todėl, kad Aristotelis kūrė mąstymo schemas, remdamasis tiesioginės patirties suvokimu. Abu lietuvių filosofai aristotelinę tradiciją pasitelkė, matyt, todėl, kad ji leidžia ne spekuliatyviai, bet fenomenologiškai apmąstyti kultūros pagrindus.

Pirmąją aptariamąsios monografijos dalį, kurioje pateikiama Sverdiolo studija apie kultūros filosofiją Lietuvoje, skaičiau dar būdamas filosofijos studentas, 1986 m. Iki tol lietuviškai buvau susipažinęs tik su versetine literatūra arba vadinamąja buržuazinės filosofijos kritika. Sverdiolo knygos „Kultūros filosofija Lietuvoje“ (1983) analitinis ir refleksyvus stilius mane gerokai nustebino – tai buvo nauja ir netikėta. Sverdiolas jau tada bandė įrodyti, kad galima ne šiaip rašyti apie kitus filosofus, bet esmiškai apmąstyti vienokio ar kitokio filosofavimo prielaidas. Dar didesnis atradimas tuo metu man buvo tai, kad Lietuva turi gana rimtą filosofijos tradiciją, daugeliu atžvilgių prilygstančią Vakarų Europos filosofijai. Įdomus buvo net pats literatūros sąrašas, kuriame išvengta atsitiktinių autorių (žinoma, išskyrus privalomus marksizmo ir leninizmo klasikus), – pateikta solidi Lietuvos filosofų bibliografija. Deja, pabandęs nurodytas knygas, periodinius leidinius užsisakyti bibliotekoje, skaudžiai nusiviliau – dauguma jų tuo metu buvo specialiuosiuose fonduose, į kuriuos patekti galėjo anaip tol ne visi. Monografijoje „Kultūra lietuvių filosofų akiratyje“ ankstesnė studija pateikiama atnaujinta. Kaip pripažino pats autorius, reikėjo atnaujinti visų pirma kalbą, kuri per pastaruosius dešimtmečius smarkiai pasikeitė, tapo

daug laisvesnė, sklandesnė. Taigi į knygą sudėti tekstai atspindi ne tik dabartinę tyrinėjimų būklę, bet ir paties autoriaus filosofinę raidą. Apmąstant jo minties trajektoriją, galima konstatuoti, kad pasirinkimas analizuoti lietuvių kultūros filosofijos tradiciją nebuvo atsitiktinis. Žvelgiant iš šandieninės perspektyvos, akivaizdu, kad Sverdiolas ne tik įsitraukia į polilogą su ankstesnėmis filosofų kartomis, bet ir pats atsistoja šalia jų, kurdamas savarankišką kultūros filosofijos projektą.

Būtinybę apmąstyti kultūros esmę, jos raidą puikiai suprato visi šioje monografijoje minimi autoriai. Vytautas Kavolis teigė, kad išeivijoje lietuvių kultūros kūrėjai ypač jaučia kultūros trapumą, nes susiliečia su ja ribinėje situacijoje. Jie bando kurti ir tęsti kultūrinę tradiciją, kartu suvokdami jos pažeidžiamumą ir baigtinumą. Tačiau, kai svarstome, kokia lietuvių kultūros situacija šiandien, ir atsisgręžiamo į tradiciją, galime teigti, kad tikriausiai visų mažų šalių kultūros pamatas yra pavienių asmenų įsipareigojimas jai, savo atsakomybės už jos likimą suvokimas. Aišku, tai tinka visoms tautoms, bet mažų tautų kultūrai kyla didžiausia egzistencinė rizika. Matyt, neatsitiktinai Sverdiolo svarstymai apie kultūros filosofiją yra tokie egzistenciški. Kultūra gyvuoja tik tiek, kiek ji puoselėjama. Kultūros būties situacija visada ribinė, nes bet kada gali virsti nebūtimi. Asmuo laisvas pasirinkti buvimą kultūroje ir prisiimti atsakomybę už ją, to negali nulemti jokie gamtos dėsniai ar objektyvios priežastys. Filosofinė kultūros refleksija Sverdiolo knygoje iškyla kaip būtinybė įprasminti egzistencinį imperatyvą – privalome stoti akistaton su Niekio, su Nežinomybe, nepaisydami rizikos ir neturėdami jokių sėkmės garantijų. ■

Klaidos atitaisymas

KB nr. 3 prie Valdo Selenio straipsnio „Augustinas Voldemaras – mokslininkas, virtęs politiku“ įdėta Augustino Voldemaro nuotrauka su klaidingai nurodyta mirties data, kurią paėmėme iš bostoniškės lietuvių enciklopedijos. Augustinas Voldemaras mirė ne 1944 m. tremtyje, bet 1942 m. Butyrkų kalėjime.

Lietuvos šalies žmonių padavimai. CXI

SKRYDIS VIRŠ GINANDRŲ LIZDO

Premjeras, Prezidentės išvadintas „plikbajoriu“ vien už tai, kad užsimanė pirkti spec. lėktuvą bendram labui, t. y. valstybės vadovams skraidinti, susimąstė: antras šimtas premjeravimo dienų akivaizdžiai sunkesnis už ankstesnį, laisvą nuo kritikos: „Pirmą šimtmetį, tfu, šimtadienį mano mintys buvo geros, bet nenaujos, antrą – naujos, bet klaidingos. Nejaugi viską reikės pradėti iš pradžių?..“ Atvykęs tuo klausimu pasikonsultuoti į mano būrimo saloną *Dura necessità*, ilgai dėlėjo politinį pasjansą, garsiai svarstydamas, kodėl visi griežia dantį, esą steigias per daug visokių darbo grupių, ir gana logiškai paklausė:

– Kaip aš galiu savarankiškai dirbti, jeigu ne viską moku?

– Na, bet kadaise jūs vis dėlto vedėte, net ir nepažinęs visų merginų! – atsakė kažin koks pusiau astralinis kūnas, kokių dabar prisiveisę visuose pakampiuose.

Neįsiklausęs į astralinę išmintį, premjeras mikliai sudarė dar vieną darbo grupę, kad ši parengtų metinį pranešimą, kurį Vyriausybės vadovas galėtų perskaityti Seime, atsiskaitydamas už savo pirmtako darbus. Sakė, „jausmas keistokas“ – panašiai kaip tame klasiko eilėraštyje: „Už eiles, kur rašė Mikas, honoraras teko man...“ Bet dėtis nėra kur, taigi teks... Grupiniai patarimai buvo

migloti ir prieštaringi: vieni tiesiai siūlė premjerui verčiau būti tikru ekspremjero priešu negu pusiau draugu. Kiti filosofavo, esą nieko nėra paprastesnio, kaip aptarti tai, kas kitų padaryta vakar, ir nieko sudėtingesnio, kaip išdėstyti, ką pačiam teks padaryti rytoj. Treti bandė moksliskai pagrįsti problemos esmę: „Fizikas dirba gerais metodais su netinkamomis medžiagomis, chemikas blogus metodus taiko geroms medžiagoms, o socialdemokratas iš blogų metodų ir netinkamų medžiagų išgauna puikius reitingus...“ Ketvirti apskritai patarė apsiriboti nemirtinga Putino Raudonojo citata: „Arba aš dirbu neefektyviai, arba jūs visi blogai dirbate ir jums reikia išeiti. Šiandien linkstu antrojo varianto link.“ Tai turėtų būti aiški užuomina Seimo nariams, ypač kad dauguma iš jų elgiasi taip, kaip Isaacas Newtonas, kai buvo išrinktas deputatu: per visą buvimo parlamente laiką jis pasisakė vienui vieną kartą – aprėkė portjė, liepdamas uždaryti langą, nes traukė skersvėjis...

Išvedęs aptakų grupinių pasiūlymų vidurkį, premjeras padarė politiškai korektišką pranešimą – dešiniųjų pusėn paleido vieną kitą strėlę, bet darė tai gana švelniai ir taip netaikliai, kad jo reitingas iškart smuktelėjo daugiau negu 3 punktais!

Atlikęs vieną sunkią pareigą, ėmėsi kitos – sėdo rašyti atsakymo į „Gazpromo“, slapta siūlančio pigesnes intymias paslaugas (kodiniu pavadinimu „vamzdiec“), laikinos meilės laišką. Šįkart darbo grupės nesudarė, prakaitavo pats, nes laiškas visiškai, t. y. absoliučiai, įslaptintas, panašiai kaip Klaipėdos miesto tarybos planas įvesti mokestį už oro gadinimą.

Bet vargu ar kas nors tinkamai įvertins pasiaukojamai pareigingas premjero pastangas laikais, kai niekas, ypač vyriškoji lietuvių populiacijos pusė, jau nebeskiria PAREIGOS nuo PAREIGYTĖS... Jei kas dar suvokia šventą pareigą, tai nebent Viktoras U., kuris, net ir kamuojamas politinės peristaltikos, kitaip tariant, prokurorinių virškinamojo trakto dieglių, tiesiai iš Kauno klinikų, net pažeisdamas taisykles, lėkęs į Vilnių, kad tik spėtų į juodosios buhalterijos bylos posėdį, bet nespėjęs ir dar baudą gavęs, neva už „nepagarbą teisumui“... Politinių aktualijų, susijusių su opiais medicinos reikalais, esama ir daugiau. Antai kartą premjerui

kažkas pasiskundė, esą vienas jo ministras nesutvarko visiškai aiškaus ir seniai sutarto reikalo:

– Gal jis laukia kyšio?

– Na, ką jūs! – pasipiktino premjeras. – Visi mano ministrai daro kiaulystes be jokio išskaičiavimo!

Šitaip iš visų pusių atakuojamas, Algirdas II nuvargo, užsnūdo ir susapnavo baisiausią košmarą: esą Lietuvoje lizdus suka ne gandrai, o veisiasi ginandrai – moterys, turinčios ne tik požymių, bet ir polinkių bei potencijos tapti vyrais, kad šiuos nustumtų nuo stačios reitingų viršūnės. Ne ką geresnis kliedesinis vaizdinys buvo ir SAKALO skrydis virš gegutės, *pardon*, Artūro P. lizdo, susukto Darbo partijos užantyje, su aiškiai nešvankiais gundymais trečiąkart kandidatuoti į pirmojo valstybės asmens sostą. Algirdas II kiek nurimo tik susapnavęs būsimą pirmininkavimą ES – išvydo, kaip narsiai vienas lietuvis politikas rėžia kalbą per Europos Komisijos posėdį. Prie jo prieina baigtinai susižavėjęs eurokomisaras ir teiraujasi:

– Sakykite, gerbiamasis kolega, kokia kalba skaitėte pranešimą?

Lietuvis, greitai susivokęs, kad yra provokuojamas, atšauna:

– Žinoma, lietuviškai! Negi nemokate šios seniausios indoeuropiečių kalbos?

Eurokomisaras irgi nepėsčias – nors nemoka, bet gudriai sako:

– Aišku, kad moku lietuviškai, tik nesuprantu, kodėl jūsų pranešime tiek daug anglišių žodžių...

Sako, kadaise taip yra nutikę ir Waldemarui T. – Europarlamente jis bandęs kalbėti lenkiškai, bet lenkų vertėjai atsisakę jį versti, esą vartoja pernelyg daug lietuviškų žodžių, pavyzdžiui: *Co to taki za paukštaki? Eto gandrai, ptica taki...* „Ir vėl tie ginandrai!“ – sušuko premjeras taip garsiai, kad net pats pabudo. „Kuo daugiau kalbų, tuo daugiau nesusikalbėjimo“, – pagalvojo ir prie visų politiškai begėdiškų, todėl ypač gundančių, „Gazpromo“ pasiūlymų nedvejodamas užrašė: *Soglasen!* ■

Tiesiai iš gandalizdžio
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2013. 04 (580)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Is City Bound to be Aesthetic and Environmental Trouble? Philosopher Roger Scruton replies to questions of Almantas Samalavičius. Professor Scruton maintains that novelty can hardly be „privatized“ by modernism. In architecture and art tradition does not mean rigidity as traditions change. Thus we should develop a more meaningful approach to aesthetics of our cities that became hostages of development projects as well as individuals who make decisions but have no feeling or understanding of aesthetics. (page 2).

The Urban Prospect in a Century that Runs out of Petroleum. Writer and social critic James Howard Kunstler replies to questions of Almantas Samalavičius. A well-known American writer and author of several books on urbanism, energy and economy insists that we are approaching a new epoch that will eventually replace present age of petroleum. This change means that our concepts of cities must change. Accordingly urban ideology and myths generated by le Corbusier and his numerous followers should give way to new attitudes toward urbanity. One of such attitudes is represented by the movement of New Urbanism (page 5).

Rita REPŠIENĖ. **Search for Vanished Reason.** It would be really strange if that culture in Lithuania receives a special value among other spheres. So far there are more lies and deceitful concern talking about such an „injustice“. Let us say that in classification of Lithuanian sciences research of culture was not made a priority, perhaps, imagining that „creative Europe“ can be founded without researching local culture, as cultural studies are hardly seen as priority in this country. It looks as if we attempt to be exceptional in the world yet we make more and more narrow priorities (page 8).

Liudvikas JAKAVIČIUS-GRIMALAUSKAS. **Prince Inigo von Urach feels duty to help Lithuania.** Daiva Tamošaitytė wrote in her article in issue no 3 that „Prince of Bavaria Inigo von Urach is studying Lithuanian language and is ready to challenge our democracy becoming the ruler of our lands Mindaugas the IIIRD“. Is it a coincidence or not but eventually Kultūros barai received a letter from Liudvikas Jakavičius-Grimalauskas as his short interview with prince Inigo von Urach. To say that monarchy is a threat to democracy would mean to say that both Denmark and United Kingdom are not democratic countries (page 15).

Kristupas ŠEPKUS. **The Fifth Column – between Fear and Threat.** What one could observe in the last decade was the „self-ignorant patriotism“. This strange ideology is made up of many components and so controversial as are their exponents. The most important element is hatred of post-Soviet life, present economics, ethics and cultural situation while attempting to find means to compensate this feeling (page 18).

Who is Afraid Mostly, He or She Loses Most. Rūta Gaidamavičiūtė interviews Petras Vyšniauskas, a renowned jazz player. It seems like Lithuania jazz virtuoso turns all music into a mixture of „precious metals“ which like poetry that uses various associations of language opens something that has not yet been heard, felt, experienced (page 20).

Giedrius SUBAČIUS. **Is Whale a Fish?** The author speaks about language but not about fishing. „I would call brave those lexicographers who are trying to research and write about peculiarities of live language despite of pressure of scientific understanding of scholarship“ (page 26).

Kristina STANČIENĖ. **Calm Look for Self.** Known and unknown painting of Igoris Piekuras (page 29).

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ. **Colors of Memory of Audronė Petrašiūnaitė.** A review of the cycle „Pictures of Memory“ painted in 2012 where one can see feelings of childhood, images that are distorted by time (page 32).

Kęstutis ŠAPOKA. **Emptiness of Banal Interiors.** Strategy of Patricija Jurkšaitytė's painting. If I say that Patricija Jurkšaitytė consciously and openly manipulates visual „secondary“ references, I would perhaps say nothing because all Lithuanian (and not only Lithuanian) painting likes citations of form and content. However, Jurkšaitytė made this

feature a strategy of her creation specially trying to have a ambiguous effect – meta-painting and (non)contextual directives (page 33).

Tomas VENCLOVA. **Outliving People and Trees.** Lidija Šimkutė is not afraid to take a risk and hence often reaches her goal – producing a lucid, elegant and authentic text. In these texts – modern versions of tankas or haiku – „paper soaks up the remains of an instance“, the boundary disappears between the object and the subject (page 35).

Lidija ŠIMKUTĖ. **Something is said.** Poems (page 36).

Rasa VASINAUSKAITĖ. **Everyone's Heaven is Different?** Songs of Longing according to Molnar and Dante. The comparative analysis of play „Lilijom“ directed by Hungarian theater director Laszlo Bagossy and „Heaven“ directed by Eimuntas Nekrošius (page 39).

Kęstutis ŠAPOKA. **Objects that Have Dreams of Themselves.** Sculptural installations of Vidas Urbanavičius in Titanikas Gallery. Stone, metal and other material make a strong contrast to the sterility of the gallery and at the same time they adapt themselves to the box that eats up all logics of the space. The objects of Urbanavičius are placed so precisely that industrial objects look as if a Baroque vision or dreams of themselves (page 43).

Kęstutis ŠAPOKA. **About Day Dreams and Nightmares.** Art critic Ramutė Rachlevičiūtė was brave enough to take up a risky venture. She set out to change the monolith of understanding of Lithuanian art made up in Soviet times and put a layer of surrealism on it. Review of the exhibition „Day Dreams and Nightmares“ will hopefully provide an impetus to future exhibitions of this kind (page 46).

Austėja ADOMAVIČIŪTĖ. **From Classics to Hooliganism.** „Robbers“ and „Julius Caesar“ according to Artūras Areima. New plays directed by Areima show that director as if overcomes his former fearful respect for authorities. And so an open, sometimes sarcastic, funny even perhaps hooligan-like theater comes into being (page 50).

Slovenian Jugonostalgia and its alternative culture. Tomas Kavaliauskas talks to Slovenian intellectual Mitja Velikonja about nostalgia to socialism and failing image of successful democracy of Slovenia. The conversation raises theoretical questions about authentic nostalgia (that belongs to older generation born before 1989) and market oriented neo-nostalgia as Disneyland of socialism (that is for the generations born after the collapse of communism). In addition the conversation is rich in details of alternative subculture prevalent in Ljubljana as well as in other Slovenian towns (page 53).

Liudvika POCIŪNIENĖ. **Neither Shame, nor Conscience.** Anthropologists as a rule distinguish between cultures of shame (honor) and guilt (conscience). To cut a long story short – the culture of shame is more concerned how person's deeds will be evaluated by others, meanwhile the culture of guilt is concerned about the guilt itself – if a person is accused he must prove he or she is not guilty. Transformation from the culture of shame (honor) to culture of guilt (conscience) was never a process of its own as inertia pushes to one or another side. In order to overcome this inertia we need conscious efforts (page 58).

Inga BARANAUSKIENĖ. **The Grand Duches of Lithuanian Birutė: Legends and Facts.** When Vytautas Ališauskas published his article „Tradition of Cult in Local Religious Community: the Case of Birutė“ last year, media turned it into sensation claiming that Kęstutis knew no Birutė at all. However, „findings“ of Ališauskas are not that sensational as media claimed, insists the author (page 61).

Tomas ČELKIS. **How the Understanding of Western Borderland of Lithuanian Grand Duchy Shifted in XIII-XVth Centuries.** Borderlines with the symbols of the state marked the differences between the land owned by the state and one owned by private persons (page 71).

Henrikas PUSKUNIGIS. **Fight of Grand-Masters or Parapsychologists?** Historical contest for world-champion in chess. The author recalls how he witnessed the contest between Anatoly Karpov and Viktor Korchnoi that was held in 1978 in an exotic spa in Philippines. The contest provoked a lot of interest not only in the Soviet Union but many other countries as well. The author who was a judge of chess had an opportunity to take part in such events even in those times when few people were allowed to travel (page 76).

Andrius MARTINKUS. **Voices from East and Central Europe.** Review of the book by Tomas Kavaliauskas „Talks on East Central Europe after 1989“ (Vilnius: Edukologija, 2012) (page 83).

Arūnas SVERDIOLAS. **Self Justification of Person Who Entered the Same Rivers.** Author's insights about the book „Culture Through the Eyes of Lithuanian Philosophers“ (page 89).

Dalius JONKUS. **Urge to Confront Nothingness and Unknown Despite Risk.** Culture Philosophy in Lithuania – Fortuity or Necessity? Review of the book by Arūnas Sverdiolas „Culture Through the Eyes of Lithuanian Philosophers“ (Vilnius: Apostrofa, 2012) (page 91).

Krescencija ŠURKUTĖ. **Flight Over Gynandros' Nest.** Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):

Nicholas BRADBURY, Almantas SAMALAVIČIUS

The freedom of the fox in the chicken run (En) (Lt)

A conversation with novelist Nicholas Bradbury
Nicholas Bradbury made his literary debut this year with the novel „Market Farm“, a reworking of George Orwell's „Animal Farm“ for the free market era. He talks here about influences for his satirical take on the current financial crisis and potential grounds for hope for the future.

Almantas SAMALAVIČIUS, Immanuel WALLERSTEIN

New world-system? (En) (Lt)

A conversation with Immanuel Wallerstein
At some point, there is a tilt; there always is. Then we shall settle down into our new historical system. Wallerstein foresees one of two possibilities: more hierarchy, exploitation and polarization; or a system that has never yet existed, based on relative democracy and relative equality.

Béla NÓVÉ

The Orphans of '56 (En)

Hungarian child refugees and their stories
Of the 200,000 Hungarian refugees who fled Hungary following the Soviet invasion in 1956, close to 20,000 were “unaccompanied minors”. Shortly after the fifty-sixth anniversary of the Hungarian Revolution, historian and former dissident Béla Nővé traces their life stories.

Molly Scott CATO, Almantas SAMALAVIČIUS

Flourishing within limits (En)

A conversation with green economist Molly Scott Cato.

Green economist Molly Scott Cato acknowledges the extraordinary advances that economic growth has brought. However, she insists that only by learning to flourish within limits can we hope to regain our sense of the good life.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Against growth (En) (Lt)

A conversation with economist Joshua Farley
Given the relation between economic production and ecological degradation, Joshua Farley is convinced that economic growth must stop. It is just a question of when. And whether cooperation will displace competition as the dominant concept in the economic paradigm.

Norman LILLEGARD, Almantas SAMALAVIČIUS

Ideology or truth? (En) (Lt)

A conversation with Norman Lillegard
In a wide-ranging discussion, Almantas Samalavicius and the philosopher Norman Lillegard consider the dangers of relativism, the crisis of education, pleonexia and the economic crisis, and whether literature should provide moral instruction.

Mark ANIELSKI, Almantas SAMALAVIČIUS

The pursuit of happiness (En) (Lt)

A conversation with economist Mark Anielski
The global debt crisis is encouraging economists and others to explore alternative ways of measuring national wealth. In conversation with Almantas Samalavicius, Mark Anielski discusses the possibility of an economic system based on wellbeing rather than unlimited growth.

Claus LEGGEWIE

Continuities denied (De) (En) (Lt)

Explaining Europe's reluctance to remember migration
Why does Europe find it so difficult to remember the facts of migration, both voluntary and forced? Reluctance to address the more noxious aspects of collective European identity impedes an engagement with migration history, argues Claus Leggewie.

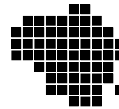
SPAUDOS,
RADIOJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas įsipareigoja *Kultūros barų* 2013 m. projektui „Savitumo estetika: veidai ir kaukės“ suteikti 270 000 litų finansinę paramą.

SRTR fondas remia rubrikas:

Problemos ir idėjos; Rūpesčiai ir lūkesčiai; Nuomonės apie nuomones (iš dalies); **Kūryba ir kūrėjai; Pažinti naujaip; Apie knygas.**

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas Aukštosios kultūros impulsai mokykloms AKIM finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 3200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Igoris PIEKURAS
Flioksai 2001

Igoris PIEKURAS
Pavasarinis peizazas 1989

Apie dailininką skaitykite p. 50

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2013. Nr. 4 (580)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106
9 770134 310009